1(526) 2017

Kultuur ja Elu

HIND 3,50 €

SINIMÄGEDE legend

Kuidas võitles Eesti Diviis

Eesti inimkaotused

läbi kolme okupatsiooni

Hävituspataljonide hirmuteod Eestis ei tohi ununeda

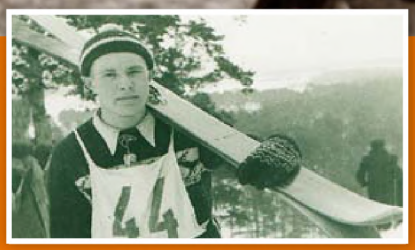

Ilmar Pärtelpoeg – mälestuskillud 1936–1945

Artur Sirk tuleb Ambla surnuaeda istuma

ISSN 0134-5605

Kremlimeelsed valvehalisejad

Viimase aja järjekordne häbiväärne venestamise pressing algas Keskerakonna valitsusse pääsemisega.

Nõukogude ajal asustati Eestisse mitusada tuhat NSV Liidu kodanikku, kellest oluline osa pidavat olema kodakondsuseta isikud ja kellele nüüd Keskerakond koos „inimõiguste kaitsjate" Toomide, Kõlvartite, Semjonovite (kes kõik KAPO aastaraamatute „auliikmed") jt seltsimeeste „argumentide" alusel *peaks* Eesti kodakondsuse kinkima! Metsik segadus, tants ja trall kodakondsusprobleemi ümber on Moskva ladvikule vajalik, et juhtida Venemaa elanikkonna tähelepanu kõrvale tema viletsast olukorrast ja luua illusiooni, nagu oleks Kreml vene rahva huvide kaitsja. Nn inimõiguste kaitsjatele tuletab Eesti kodanik Kalju Mätik käesolevas ajakirjanumbris meelde, millised õigused olid NSVL-i kodanikel siis, kui kommunistlikul parteil oli võimumonopol. Kui valimised toimusid põhimõttel „üks valija, üks hääl, üks kandidaat", kui trükkida võis ainult seda, mis oli partei tsensuuri lubatud, kui välismaale võis reisida ainult siis, kui valitsev partei oli selleks loa andnud, kui partei seisukohtadest erinevate seisukohtade levitamist loeti tapmisest või röövimisest raskemaks kuriteoks. Mida ütleksid need „inimõiguste kaitsjad" siis, kui taaskehtestataks samad „õigused ja vabadused"?

Käin tihti Virumaal, suguvõsa maadel. Jõhvis, Konjus, Narva-Jõesuus, Sillamäel tahavad venelased asju ajada omas keeles. Isegi söögikohas pole baarinaine võimeline aru saama eestikeelsest sõnast hernesupp. Kui ei sallita eesti keelt, jätan kauba katki: „Siin pole Venemaa!" Kaugemale minnes, ohutust kaugusest, kuulen teda järele hüüdvat „Aga siin ongi Venemaa!"

Reeglina antakse kodakondsus vaid lojaalsetele välismaalastele. Mitte laimajatele. Kui venelastel on siin raskem elada kui Venemaal ning sunnitakse lisaks veel ka mingit kohalikku keelt õppima, siis miks nad oma Venemaale tagasi ei lähe?

Kremli valvehalisejad hämavad nagu ikka. Miks peaks Eesti andma Nõukogude okupatsiooni aastatel Eestisse asunud NSVL-i kodanikele Eesti kodakondsuse? Siia tulnud sisserändajatel oli NSVL-i kodakondsus, Vene Föderatsiooni järglastena on nad seega VF-i kodanikud. Eesti pole kelleltki kodakondsust ära võtnud.

Eesti kodakondsust ei tohi anda Eesti riigi vihkajatele ja laimajatele, punase nomenklatuuri tegelinskitele, küüditajatele, KGB-lastele, hävituspataljonlastele, NKVD-lastele, nende järglastele.

Tea Kurvits

Tea Kurvits
peatoimetaja

Juba 59 aastat

Ajakiri
"Kultuur ja Elu"
tõe jälil

Telli ajakiri koju

interneti teel –
Eesti Posti e-teeninduskeskusest
www.post.ee
või Eesti Posti sidejaoskondades

14 € aastakäik
(4 numbrit)

tellimisindeks 78166

www.kultuur.elu.ee

RAHVUSKULTUURI AJAKIRI
KULTUUR JA ELU
ILMUB AASTAST 1958

SISUJUHT

FOTO: ERAKOGU

5 **Ville Dreving on 30 aasta jooksul välja kaevanud ja ümber matnud kümneid tuhandeid saksa sõdureid.** Ta mäletab Saksa poolel võidelnud eesti sõjameeste organisatsioonide tekkimist 1990. aastate alguses ja on suhelnud parimate meestega.

11 **Leegionipäev** läheb läti inimestele korda, sel päeval unustatakse erimeelsused ja hoitakse kokku.

12 **Vabadussõjalaste liikumise liidri Artur Sirgu** ausamba avamine Ambla kalmistul on plaanis 2. augustil 2017 ehk Sirgu 80. surma-aastapäeval.

14 **Küünlad unustatud rahvussangaritele.** On 24. veebruari päiksetõusu-eelne hommik, Metsakalmistul askeldab vabadusvõitlejate sektsioonis grupp noori mehi. Iga seal puhkava Eesti Leegioni võitleja haual süttib põlema küünal.

16 **In Memoriam Ilor Tamm 14.12.1926 – 1.02.2017.** 14-aastasena läks ta sõtta – asus koos Alfons Rebasega Venemaa poole teele – küüditatud vanemate eest kätte maksma.

18 **Eesti inimkaotused kolme okupatsiooniga aastail 1940–1991.** Kolmest okupatsioonist põhjustatud inimkaotusi Eestis on hinnatud suurimate hulka Euroopas, kui lähtuda suhtarvust kogu elanikkonda.

29 **Sinimägede legend.** Ei ole Eesti sõjaajaloos tuntumat ja legendaarsemat lahingut kui 1944. aasta suvel toimunud Sinimägede lahing.

32 **Toome lugejateni Ilmar Pärtelpoja** meenutused noorusaastatest Kadriorus, Saksa sõjaväest ja katsest põgendeda Eestist 1944. aasta sügisel.

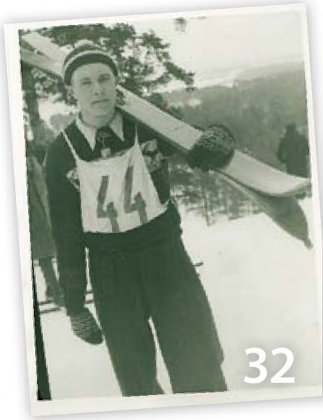

44 **Küsimus illegaalsete immigrantide kodakondsusest** ja nende väidetavast diskrimineerimisest on saanud paljude kremlimeelsete valvehalisejate leivanumbriks.

46 **Õli – maailma ja Eesti tulevikutegur.** Madal õlihind võib osutuda Eesti julgeolekule tähtsamaks kui meie NATO liitlaste Eestisse paigutatud tankid.

48 **Hävituspataljonid olid** oluline osa Nõukogude repressiivaparaadist. Vaatleme lähemalt organisatsiooni juhtimist, struktuuri ja isikkoosseisu.

54 **Koitla talu tragöödia.** Sünnipäeval viibinud metsavendade ja NKVD-laste vahel tekkinud tulevahetuses tapeti 14 inimest, kellest kaheksa olid naised.

59 **Eesti Vabariik ja tema president.** Hendrik Arro avalik kiri Eesti juhtivisikuile.

60 **Buksgevdenite suguvõsa** Liivimaa ja Saaremaa rüütelkonnas.

62 **Kui isa viis poisi ametit õppima.** Keskaegses linnas tuli noortele meestele, et nad elus edukad oleksid, anda nii teoreetilisi algteadmisi kui ka praktilisi ametioskusi.

70 **Eesti lipp ja laul** käisid indiaanikülas.

76 **Karin Luts –** armastus Veneetsia vastu.

FOTO: ELSK

KAANEL: KOLONELLEITNANT HARALD RIIPALU, 1944 NARVA RUUMIS

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Köleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • **www.kultuur.elu.ee**
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

Delta Café & Bistro

Sõna bistroo on pärit Pariisist ning viitab väikesele ja tagasihoidlikule restoranile, mis serveerib mõistliku hinnaga lihtsaid ja maitsvaid toite. Meie soov on pakkuda oma külastajatele tõelist bistroo elamust.

Meie päevamenüü koosneb kodustest ning maitsvatest roogadest. Menüüde koostamisel arvestame oma maitsekogemustega laiast maailmast, tervislikkusest ja tasakaalustatud toitumisest, Raini lembusest Prantsuse köögi vastu ja Allani Itaalia köögi armastusest.

Delta Cafe & Bistro
Avatud 9:00 – 16:30
Tel 661 7907
Pärnu mnt 141
Tallinn, Estonia

www.deltacafe.ee

INTERVJUU

Ville Dreving

“Meie kodus ei aetud udu

Ville Dreving (56) on 30 aasta jooksul välja kaevanud ja ümber matnud kümneid tuhandeid saksa sõdureid. Ta mäletab Saksa poolel võidelnud eesti sõjameeste organisatsioonide tekkimist 1990. aastate alguses ja on suhelnud parimate meestega.

JAANIKA KRESSA

Tänaseks on endistest võitlejatest alles vaid nimed nende hauatahvlitel. Ville Dreving ei mata enam sõdurite säilmeid ümber. Nüüd, kui töö on tehtud, nii Eesti kui ka Läti läbi kaevatud, on au sõjahaudadega tegelemise endale saanud ametnikud, kellele meeldib suuri projekte kirjutades riigi toiduahela otsas vedeleda.

Kui kaua te olete saksa sõdureid välja kaevanud ja ümber matnud ning miks seda tööd üldse tegema hakkasite?

Alustasime umbes siis, kui Gorbatšov võimule tuli. Alustasime nendest sõduritest, kes polnud maetud, vaid olid lihtsalt maa peal. Esmalt me hoiustasime ja dokumenteerisime, läks veel tükk aega, enne kui saime Saksamaalt kontaktid.

Alustasime tänu vanadele veteranidele, kes tegevuse siin käivitasid. Kui olime juba alustanud ja töö käis, tekkis Pärnusse Sõjahaudade Hoolde Liit.

Kuidas vanad tegevuse käivitasid, milline oli päris algus?

Eesti veteranidel olid sidemed Saksamaal olemas. Meie tegevus käivitus tänu nendele Narva Pataljoni veteranidele, kes elasid Saksamaal, nagu näiteks Jaan-Walter Valtin, kes oli päritolult Viljandimaa mees, 1925. aastal sündinud.

Nemad läksid Saksamaal otsimiskeskusesse ja siis tuli juba taha ka III Germaani Soomuskorpuse veteranikogu Saksamaalt, sest ka nemad olid võidelnud Eesti pinnal. Nii läkski asi käima.

Ja siis kui algus oli tehtud, tekkis meile järsku ka Muinsuskaitseamet koordinaatorina! Seal oli selline tegelane nagu Anton Pärn, ta oli tollal peadirektori asetäitja, reisis aina mööda Saksamaad ja ajas mingit „auasja”! Terve koostöö temaga nägi välja selline, et kui meil midagi vaja oli, siis me saime sõimata. Temal palk jooksis, mina helistasin oma raha eest ja sain veel sõimata.

Keda teie tol korral esindasite?

Meil oli siis MTÜ Langenute Sõja-

kalmude Otsimise ja Hooldamise Ühing. Mittetulundusühing kästi meil teha, et muidu justkui ei saaks asju ajada. Samal ajal olid meil aga juba volitused ka Saksamaalt Volksbundist (Sõjahaudade Hoolde Liit Saksamaal), nende esindaja tuli siia, tegi meile väljaõppe, kaevasime Virumaal koos ühte surnuaeda.

Reaalselt kaevas meist umbes 20 inimest, aga kokku oli meil liikmeid 86. Oli neid, kes andmeid kogusid jne. Meie hulgas oli palju ka kaitseliitlasi, sest nendel aegadel polnud Virumaa metsades ilma relvata eriti tervislik liikuda. Sama ka Lõuna-Eestis. Siis hakkas ju territooriumite jagamine, sõjasümboolika alles hakkas maksma ja kõik hakkasid ette kujutama, et nüüd makstakse miljoneid saksa laiba eest. Virumaal oli mitmel korral nii, et tulidki kohalikud venelased ja nõudsid, et hakake nüüd aga meile maksma.

Kes teile palka maksis?

Kui olime Eestile tiiru peale teinud, viidi meid Lätti ja me kaevasime ka seal. Meie ei saanud mitte palka, vaid kulude katet. Raha anti niipalju, kui me tšekkidega oma jooksvaid kulusid näidata saime. Ikka Saksamaa maksis.

Eestit siis üldse ei huvitanud?

Eesti huvid oleks pidanud tulema vähemalt siis mängu kui me kaevasime Utrias, seal olid ju kõik eestlased! Peaaegu 400 meest tuli sealt välja! Arvo Puu tegi Vaivarasse mälestusmüüri, sinna pidid nad minema. Ja siis hakkas Muinsuskaitseametist tulema: nad ei mahu sinna, sinna ei ole eetiline matta, see läheb kalliks jne jne.

Me pakkusime kirjalikult neile välja, et matame ise, oma kulu ja kirjadega. Tuleme kohale, kaevame kraavid, matame nad nii, nagu peab ja omale ühtegi senti ei taha. Siis hakkas uus kamm: oli vaja ühte allkirja, et Eesti riik nõuaks välja oma endised kodanikud. Saksa Sõjahaudade Hoolde Liidu esindaja ütles, et ei saa neid 400 mehe säilmeid niisama hoidlast välja anda, selleks oli vaja ühte dokumenti.

FOTOD: VILLE DREVING / ERAKOGU

Lätlastel polnud mingeid raskusi selline paber allkirjastada ja oma Lestene Vennaskalmistu rajada.

Lätlastel hakkas kõik kohe tööle. Alati kui Lätis mingil kalmistul kaevamine on, on nende esindaja juures ja korjab kõik lätlased kohe välja, nad matavad oma mehed ise ringi ja sakslastel pole mingit kobisemist. Meil aga on kõik teisiti. Mina veel ei tea, et Eesti riik oleks oma meeste heaks midagi teinud.

No nüüd tehti jah midagi küll Porkunisse ja ka Avinurme... aga neile ei saadud isegi teada olevaid nimesid peale kirjutatud, rääkimata tundmatute tuvastamisest.

Väljakaevamised Porkuni lahinguvälja ühishaudadest, langenute identifitseerimiseks 2004. aasta oktoobris.

Utriast välja kaevatud eestlasi Eesti ei tahtnud...

Utriast välja kaevatud mehed vedelesid kolm aastat Jõhvis laos, kastid ligunesid läbi, roti jooksid ringi. Ma kirjutasin sellest lehes ja saatsin kirja ka tollasele presidendile, Lennartile. Kirjutasin talle neli lehekülge sellest, mis toimub. Mulle ta muidugi midagi ei vastanud, aga ilmselt saatis mingi noodi Muinsuskaitseametisse, sest sealt sain ma jälle hirmsasti sõimata ja jälle kord lubati meie tegevus ära lõpetada. Seda nad tookord siiski teha ei saanud, sest Saksamaalt pressiti veel liiga palju peale. Veteranidel oli ikka sidemeid, seal oli inimesi, kes olid varem olnud valitsuses, neil ikka võimu oli. Ja mingeid rahasid nad maksid sellele keskusele (*Volksbundile* - toim.) ja nad lubasid oma raha tagant ära võtta. Nii kaugele asi ei läinud. Samas meie MTÜ ka midagi ei saavutanud, meil ei lastud mehi ikkagi Vana-Vaivara surnuaeda matta.

Te olete seotud ka nende meestega, kes on maetud Avinurme.

Avinurmes tulid ju välja kõik Erkennungsmargid! Ma ei saa aru, milles siis asi on? Kui kood on teada, siis vastused tulevad Saksamaalt ju välkkiirelt, on vaja vaid kiri saata.

Ma viisin sinna isiklikult ja andsin neile üle isiku, kes oli leinant Ants Sild. Säilmed käisid eraldi kotti, kõik numbrid käisid peale, skeemid ka, kus see haud oli olnud, kõik leiud, mis kaasas, pakiti veel eraldi.

Nad oleks pidanud plaani tegema, ja ma arvan, et keegi selle ka tegi. Vähemalt pool meestest oleks saanud kindlasti tuvastada. Kõigil, kelle mina välja kaevasin, olid loetavad žetoonid. Ma näen siin ainult kokkuhoiupoliitikat. Nii tuli odavam, et nimesid ei raiutud.

Kes küll peaks sellega tegelema? Kohalik omavalitsus? Kirikuõpetaja?

Omavalitsus ei pea seda kohe kindlasti mitte ise tegema, vaimulik veelgi vähem. Seda projekti ju finantseeris

kaitseministeerium! Sõjahaudadega tegelemine on ju nüüd nende alla viidud.

Mis tunne on ammu surnud inimest, võitlejat välja kaevata?

Kõik inimesed, kes minuga koos seda tegid, meie kõigi mõte hakkas sedapidi tööle, et kes see inimene oli, milline ta välja nägi, kes ta omaksed olid jne. Võimalusel me ka otsisime omakseid, mõnel puhul maeti ka perekonna platsidele. Üks läks Saaremaale, mõned Saksamaale, aga need tuhastati.

Utriast leidsime teiste seas leitnant Edgar Kilgi, kes töötas välja Eesti diviisi sümboolika ja oli varem olnud noorkotkaste juht Viljandis. Tema kohta käisid imelikud jutud, et ta läks Riigiküla all venelase poole üle, kutsus seal teisi ka üle tulema.

Rõõm oli suur, kui me siis Kilgi üles leidsime, tal oli äratuntav ka kotkajuhi rihm ja sõjakooli lõpumärk jne. Me lasime teha talle veel antropoloogilise ekspertiisi. Ta oli saanud Neveli all haavata ja tehti kindlaks, et see on 99% Kilk. Neid oli kaks venda. Vanem vend Werner Johannes oli kuni elu lõpuni tahtnud saada puhkama venna kõrvale. Ja me matsime Edgari nüüd tema kõrvale Nõo kalmistule. Viisime enne kodukirikusse, ostsime sinimustvalge lipu, ta sai ilusa matuse.

Selline oli ühe ohvitseri lugu. Kui meie poleks teda leidnud, siis oleks ta ajaloo silmis olnud üks reetur, kes läks üle. Ja seda juttu levitas tema oma kaasvõitleja, kes raius Sinimägedes nagu rauda, et nägi oma silmaga, kuidas Kilk üle läks.

Miks küll inimesed valet levitavad? Kas ka selliseid mehi on ette tulnud, kes on ennast sõjameheks valetanud? Ega sõjas osalemist ju 1990. alguses kõik enam tõestama ei pidanudki...

Kui Kaitseliit uuesti tegutsema hakkas, läksime Välustesse laskma. Terve tee kuulsime üle mehe juttu, kuidas ta Sinimägedes pani ja lasi. Igal pool ohvitser olnud jne. Välustes siis anti talle tavaline vene vintpüss kätte – mees ei osanud seda õigesti käeski hoida. Oma jutu järgi oli ta võidelnud juba suvesõjas, olnud Tartu rindel ja Narva rindel, ohvitseride kooli lõpetanud Bad Dölzis. Sama jama oli ta ajanud ka väliseestlastele, kes olid talle siis selle eest kõvad pagunid peale pannud.

> Kõik inimesed, kes minuga koos seda tegid, meie kõigi mõte hakkas sedapidi tööle, et kes see inimene oli, milline ta välja nägi, kes ta omaksed olid.
>
> — VILLE DREVING —

Ma läksin ta kodukohta ja otsisin klassivennad ülesse. Need naersid kõva häälega, et kui saksa mopp tuli, oli poiss olnud kartulikeldris, ema viis sinna talle süüa. Hiljem oli nõukogude okupatsiooni ajal olnud sõjalise algõpetuse õpetaja... Soga, mis ta hiljem ajas, oli aga lihtsalt raamatust lugenud.

Ükskord olid minu juures saksa veteranid. Ütlesin sellele mehele, et siin on neid Bad Dölzi sõjakooli mehi küllalt, tule räägi mõnega. „Ah mis mina... ma olin hoopis teises kohas," tuli siis vastuseks.

Olete isaliini pidi sakslane, klaasipuhujate järeltulija.

Jah, nad tulid siia umbes aastal 1600 ja rändasid ringi, elasid seal, kus oli klaasikoda. Vanaisa oli nii rumal, et ei osanud 1939. aastal ära minna. Kes teab, mis nad mõtlesid, võib-olla ei mõtelnudki midagi. Tundub, et neil olid head töökohad ja nad olid eluga rahul. Üks vanaonudest oli metsaülem, vanaisa oli peainsener või midagi sellist. Sõja ajal läks ta SD-sse tõlkima, kuna valdas nii läti, saksa kui ka eesti keelt.

Liepajas oli klaasitehas, kus Drevingud ka töötasid, Ventspilsis leidsin kaevates juhuslikult ühe vanaonu haua, kes oli võidelnud van der Golzi Rauddiviisis. Kokku oli neid 10 venda ja õde. Meil olid Meleskis klaasivabriku all suitsutunnelid, nad elasid seal pärast sõda mõnda aega nii, et polnudki vaja metsa minna. Hiljem, kui enam ei otsitud, tulid välja.

FOTOD: HARRI HENN

Vana-Vaivara kalmistu, kuhu Arvo Puu eestvedamisel ja väliseestlaste raha eest rajati Eesti sõjameeste memoriaali, kuhu võitlejatel oli soov matta Utriast väljakaevatud relvavennad, mida ei toetanud ja lasi põhja Mart Laari valitsus.

Kas teie lapsepõlvekodus räägiti asjadest nii, nagu need olid?

Just nii. Meie kodus ei aetud udu. Ja terve elu olen ma jaganud julgeoleku ja kaitsepolitseiga. Käisin esimeses klassis, me talu on metsa sees, üksik koht, nad tulid öösel, lasid kõigepealt koera maha ja siis lõid ukse maha. Uks oli seestpoolt haagis, see haak lendas mulle voodisse.

Külm aeg oli, nad otsisid tunde. Hein laoti lakast välja, puuriidad tõsteti ümber, otsiti relvi. Keegi täiskasvanutest välja minna ei tohtinud, mind aga ei pandud tähele. Vanaisa ja vanaema talu oli 2 km eemal, ma teadsin, et seal on aidas kaks vintpüssi. Niipalju ma sain aru, et nad lähevad sinna, kui meie juures on lõpetanud. Nii ma jooksin, aluspesu väel ja sokkides. Sain neile hõigata üle ukse. Hakkasin tagasi tulema, sain kümmekond meetrit tulla, kui nad tulid juba vastu. Kuskile polnud minna, hüppasin mingi metsakasvanud heki sisse. Pärast läksid mu jalad mädanema.

Igal aastal käis mingi jama, nad aina tulid läbi otsima, algul julgeolek, siis miilits. Koolis oli mul üks õpetaja, kes rääkis meile, et tuleb kommunism. Rääkisin seda kodus ka, vanamees kuulas natuke aega ja siis ütles, et

kuule poiss, mõtle natuke aega peaga.

Kui meil vallad uuesti tekkisid, siis olin ma saadik ja see sama õpetaja oli ka volikogus. Sõitsime Soome. Seal ta imestas, et mis kõik seal on. Siis ma tuletasin talle meelde, et meil pidi kommunism tulema. Ta küsis, millal ta sellist juttu on rääkinud.

Veel mõni pildike julgeolekupoistest, palun!

Olin 6. klassis. Oli spordipäev. Tuli direktor, ütles, et saad täna autoga koju, poe ees auto ootab. Seal olid kaabudega mehed, pakkusid šokolaadi, et viime koju. Viisid poole tee peale, siis lubasid erikooli panna ja peksa anda, kui ma ei räägi, kus relvad on. Hirmsa pildi maalisid ja siis tõid koju. Vanamees parandas parasjagu mootorratast, oli pahas tujus, sest kumm oli katki läinud. Üks pani nüüd automaadi lauale ja hakkas jaurama, et poisist ka natsionalisti kasvatanud. Ma olin midagi valesti kuskil rääkinud. Vanamees oli juba väga vihane, nii rattakummi kui lolli jutu peale. Haaras laualt automaadi ja lubas lüüa terve maja puhtaks. Siis hakkasid kiunuma, et anna tagasi. Vanamees võttis padruni välja ja ütles tagasi andes, et laske siit jalga, enne kui ma kallale tulen.

Hiljem tuli juba miilits, käis seljas, ikka relvi vaja. „On, muidugi on, otsige üles," vastasin. Siis saatis Kapo mulle provokaatori selga, kes tahtis saada Frontline klubi jaoks laskemoona…

Ametnikega lõplikult tülli läksite vana kuulipilduja pärast?

Oo jaa. Haudadega tegelemine lõigati läbi. Päevapealt. Mu saksa partner läks ära hilissügisel, ta pidi kevadel tagasi tulema. Rohkem ei võetud meiega enam ühendust. Mul on osad surnud alles matmata, töö on pooleli. Need inimesed oleks vaja maha matta, neil on nimi teada ja kõik. Nad pole maa alt, vaid maa pealt, põõsa alt leitud. Saksa koordinaator aga ei võta meiega enam

FOTOD: WIKIPEDIA

Porkuni lahingus hukkunutele rajatud Vistla memoriaal.

ühendust. Mida meie ametnikud Saksamaale minu koha kirjutasid, seda ma võin ainult oletada: et ma olen mingeid tähtsaid aardeid leidnud ja endale jätnud jne. Nad hakkasid rikkuma seadust politseitasandil. Mu jurist lükkas selle hiljem ümber ja tekkinud olukord suudeti kolme päevaga lahendada.

> Iga aasta käis mingi jama, nad aina tulid läbi otsima, algul julgeolek, siis miilits..
>
> — VILLE DREVING —

Jutt on soomusauto Toonela kuulipildujast!

Kui ma oleks andnud selle üle muinsuskaitsele, siis selle restaureerimiseks oleks kosmiline summa tulnud riigi poolt. Sellest rahast jäi nüüd keegi ilma! Mina lasin selle ise restaureerida soome restauraatoril. Ja hiljem ma lihtsalt maksin juristidele. Meie riigis ei vastuta keegi millegi eest, mulle öeldi lõpuks, et alamastme ametnik ei saanud seadusest aru.

Mina aga pidin võtma juristi oma raha eest, kes õpetas neile seaduse selgeks! Kõik dokumendid, mis olid selle juurdlusega seotud, salastati. Ma ei mäleta mitmekümneks aastaks. Kütsin need kõik raamatusse sisse. Päris hästi osteti. Pealkiri on „Vana kuulipritsi viimane lahing".

Kui teie MTÜ-ga enam ühendust ei võetud, mis siis edasi sai?

Kohe võttis kõik üle seltsimees Arnold Unt ja Kameradi klubi.

Nüüd siis ikkagi lõpuks sai territoorium jagatud?

Seadus ei keela metallidetektoriga otsimist, kuid inimene ei tohi otsida kultuuriväärtusi. Ei tohi minna näiteks linnamäele kaevama. Selline ala on kaardil ära märgitud.

Kui ma lähen ja kõnnin omaenda või sõbra maa peal, leian muinasaarde, siis ma helistan ametnikud kohale, need võtavad aarde ära, Siis tuleb ekspertnõukogu, kes peaks leiutasu maksma, ja ütleb, et te pole läbinud detektoristide koolitust. Koolitust teeb aga seesama kamp! Iga inimene peaks maksma neile 190 eurot ja kuulama neli korda kuus seda möla ja siis ostma igal kevadel veel loa. Sel juhul riik maksab leiutasu, muidu aga mitte, kuigi riik saab aarde ikka ühtmoodi endale.

Seda koolitust pole ju vaja! Üks ja sama seltskond kirjutab projekte, võtab raha ja maksab iseendale. Üks firma on Tige Tikker ja teine Arheopolis. Mõlemas on ühed ja samad inimesed.

Keegi Kiudsoo-nimeline isik on viimasel ajal kuidagi väga palju asju kuidagi kogemata leidnud...

Selline olukord tekitatakse. Ühed ja samad inimesed muudkui leiavad. Näiteks MTÜ Kameradi mehed Ida-Virumaal. Nad võtavad sõdurilt žetooni ära, siis müüvad seda foorumites osta-osta, saavad 5 eurot. Ma saan korra fotole peale vaadates aru, et see on laiba küljest võetud. Ta pole isegi viitsinud ära puhastada. Aga sellega kaob ära ju sõduri nimi, me ei saa kunagi enam teada, kellega tegemist on. Ja need on siis muinsuskaitse jaoks need kõige kõvemad tegijad! Nemad on ka Kiudsoo käealused.

FOTO: VILLE DREVING / ERAKOGU

Samamoodi, mis Krossi maadelt kõik viimsel ajal välja tuleb, ka seda saab lihtsalt tekitada. See on täielik absurd, aga nii saab riigi käest raha välja imeda. Ekspert, kes läheb kohale ja võtab aarde maa seest välja, on Kiudsoo ise. Kes istub ekspertnõukogus, on Kiudsoo ise. Ametnik, kes annab sertifikaadi, et see on just sealt maa seest välja võetud, on Kiudsoo ise. Ja milliseid summasid niimoodi välja makstakse!

Tuhandeid inimesi on Eestis, kes käivad detektoritega ringi, aga leiab ainult üks seltskond, teised keegi ei leia.

Kameradi mehed on siis läbinud kõik vajalikud koolitused?
Jah.

Ja mis nad teevad siis sõdurite laipadega? Mis koolitus selle kohta ütleb?
Kas tehakse nad venelasteks, või kui läheduses on saksa kalmistu, siis nad liidetakse kuidagi sakslaste kalmistu juurde. Ma ju tean, milline see äri on, ma olen selle sees olnud 20 aastat.

Hiljuti kuulsin lõbusat lugu: kaitseministeerium korraldab hanke: sõjahaudade ja militaarobjektide

Väljakaevamiste käigus leitud asjad on jõudnud koduloomuseumisse.

kaardistamiseks! Need on aga ju juba kõik tehtud! Haudu ju ei ole enam! Kõik on üles kaevatud ja ümber maetud! Mis te arvate, kes võidab?

Kiudsoo kindlasti!
5+! Ta on ju kaitseministeeriumi lepingupartner! See ongi tema töö! Ta saab selle eest ka palka! K&E

FOTOD: ERAKOGU

Traditsioon aastast 1952

Leegionipäev on lätlaste traditsioon aastast 1952, mille leegionärid Läti vabanedes kodumaale kaasa tõid. Esialgu korraldasid selle päeva pidulikku tähistamist riigi pealinnas mitmed erinevad organisatsioonid, kelledest tähtsaimad Läti Rahvuslike Sõjameeste Ühendus ja Daugava Kullid. Rahvuslikud jõud saavutasid meie lõunanaabrite juures 1990. aastate lõpul isegi selle, et Leegionipäev märgiti kalendrisse pühana ja sellest võttis osa riigi president.

Samal ajal provotseerisid ja segasid selle piduliku päeva tähistamist Venemaa ja juudiorganisatsioonid, pressis oli üks skandaal teise järel. Milleeniumi vahetudes muutus pidulik päev kalendris jälle tavaliseks, erinevad poliitilised jõud käituvad selle päeva puhul erinevalt, kuid salamisi võtavad jumalateenistusest ja rongkäigust ning mälestusteenistusest Lestenes osa ikkagi mitmed poliitikud. Ametlikuks korraldajaks on nüüd, sõjameeste vanuse tõustes üle 90, ainult Daugava Kullid, kuid nendega on sisuliselt ühinenud paljud rahvuslikud organisatsioonid.

Seekordne Leegionipäev oli Riias tavalisest rahulikum, igaaastast juudibolschevike sõimu ei olnudki kuulda ja rongkäik Jaani kirikust Vabadussambani oli pidulik ja suurejooneline. Kuigi meedia täheldas ilmselgelt vastupidist, oli tunda, et rahvast oli isegi rohkem kui mõnel eelmisel aastal.

Läti inimestele läheb see päev korda, isegi taksojuht oskas eelmisel päeval turistidele inglise keeles jutustada, milline sündmus on tulemas. Kui ka lätlasele on tavaliselt parim magustoit teine lätlane, siis vähemalt Leegionipäeval see nii ei ole: sel päeval unustatakse erimeelsused ja hoitakse kokku. Millal meie Sinimägedes nii kaugele jõuame?

Riia linnas koguneti õhtul Lätlaste Seltsihoones, kus kuulati ansambli "Hundid" esituses vanu sõdurilaule. Samal ajal peeti aga pidu üle terve maa. Eestist olid aatekaaslastel külas ELSK ja ESSÜ esindajad.

Suurejooneliselt tähistatakse Leegionipäeva Krustpilsis – tänu sealsele poliitikule Gundars Kalvele.

Läti rahvuslased Viktors Birze juhtimisel Liepajas leegionäridele austust avaldamas

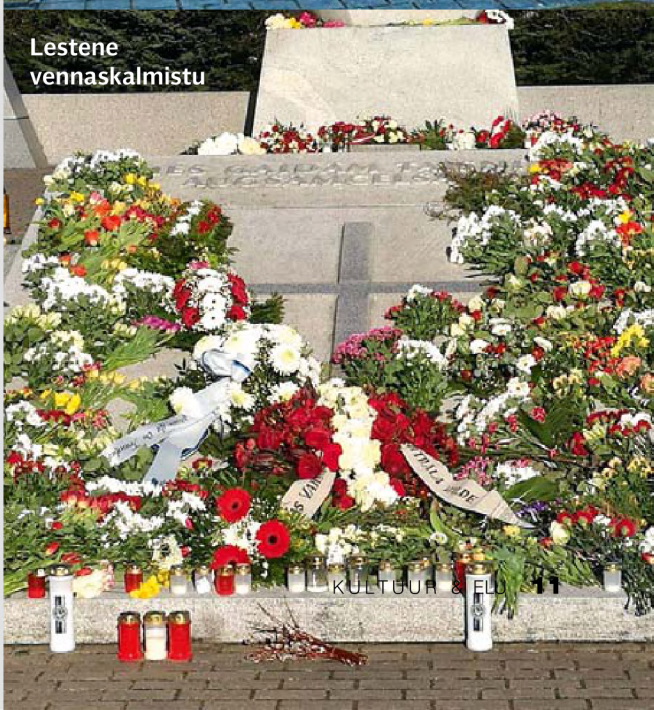

Lestene vennaskalmistu

Artur Sirk tuleb Ambla surnuaeda istuma

Tänavu 2. augustil möödub 80 aastat Eesti ajaloo säravaima poliitiku Artur Sirgu surmast. Et ta meil meeles püsiks, plaanitakse riigimees, patrioot ja rahva ühendaja pronksi valada ja kodukihelkonda Amblasse sealse Vabadussõjas langenute mälestussamba lähedusse istuma panna.

JAANIKA KRESSA

Kuigi seda, et Vabadussõjalaste Liikumise 37-aastase liidri Artur Sirgu mõrvasid 1937. aastal Luksemburgis Echternachis just Eesti Vabariigi poliitilise politsei töötajad, pole suudetud tõestada, usuvad seda paljud.

Sajand pärast omariikluse algust on Eesti ikka lõhkise küna ees: ühed soovivad riigi raha eest panna püsti veel ühte ausammast tema tapjale, teised on rahvaalgatuslikult raha kogumas, et ausamba saaks mees, kes vabaduseaate eest rahuajal elu hinda maksis.

Tõde ei põle tuleski

Mälestusseltsi „Artur Sirk" asutasid 2016. aasta juuli lõpus Sinise Äratuse noored Jaak Madison ja Triin Kuusk. Ajalugu, meie rahva ja riigi saatus, on neid noori alati huvitanud. Saatuse tahtel sattus mõlemale lugemiseks kätte Evy Laamann-Kalbuse mälestusteraamat „Tõde ei põle tuleski. Artur Sirgu lugu".

Mõttele Sirgule ausammas panna, ärgitas Madisoni lisaks raamatu lugemisele ka põgus kirjavahetus autoriga. 1922. aastal sündinud Evy Laamann-Kalbus on Vabadussõja veteranide Ella ja Paul Laamanni tütar, kes nägi lapsepõlvekodus kõiki juhtivaid vabadussõjalaste liikumise tegelasi. Ta tundis ka Artur Sirgu tütart ja nagu Sirgu tütar Vivian, jäi ka Evy Laamann isast ilma noores eas ja pidi kasvama võõral maal.

„Nad mõlemad armastasid kodumaad rohkem kui peret," ütleb Evy, kes on terve elu eestlaste ebaõigluse pärast kannatanud. Elades Ameerikas, on talle igal pool eestlaste kokkusaamistel ikka seinalt vastu vaadanud kaks pühapilti: Päts ja Laidoner. Tema jaoks on need tegelased isiklikud vaenlased, vanemate vangipanijad, küüditajad ja mõrtsukad.

Lugege minu raamatut

„Artur Sirk kaotas elu just nende kahe mehe alatult plaanitsetud ja polpoli agentide läbi viidud julma mõrvatöö tõttu. Ta heideti teise korruse aknast välja munakividele, kusjuures kukkumisel ükski kont viga ei saanud, ainult kaelaluu selja taga oli mingi raske esemega lõhki löödud. Hiljem leidis see ka soome arsti kinnitust: löök oli tehtud metallist raske esemega. Ja surma põhjustas just see löök, mitte kukkumine. Ta elas paar päeva haiglas, pomisedes midagi eesti keeles, kuid arst ei saanud temast aru ja siis ta suri. Hotellitoast oli aga kadunud raamatu käsikiri, mis ootas trükkimist, samuti Hilda Sirgu kirjad abikaasale. Hilda Sirk kaotas mehe ja Vivian isa. Ometi ehitatakse mõrtsukatele Eestis ikka ausambaid! Kas on õigust maapeal? Palun lugege minu raamatut: ka mina kaotasin oma isa. Ta oli Artur Sirgu sõber ja nad mõlemad sõdisid soomusrongidel koos ühise vaenlase vastu," kõneleb 95. aastat käiv daam Ameerikast läbi skaibi oma heleda häälega. See hääl tuleb unistuste päris-Eestist, kus ei ole kalasilmi, lipitsemist ega kannuste teenimist, vaid on uhkus, au ja viha ning käiakse püstipäi.

Hoida elus mälestust

Vabadussõjalaste liikumise liidri Artur Sirgu ausammas rajatakse Ambla Vabadussõja ausamba vahetusse lähedusse, mille lähedale on maetud ka Sirgu vanemad. Ausamba avamine on plaanis 2. augustil 2017 ehk Sirgu 80. surma-aastapäeval.

Sihtasutus Mälestusselts Artur Sirk on loodud eesmärgiga hoida elus mälestust ning teadmist Vabadussõjalaste Liidust ja selle sisulisest juhist Artur Sirgust. Mälestusseltsi esmane tööeesmärk on püstitada Artur Sirgule ausammas tema kodukohta, edasine töö hõlmab trükiste ja kirjanduse levitamist ning ürituste korraldamist.

„Kuna Sirk käis lapsepõlves esimesed aastad koolis Amblas ning tema vanemad puhkavad Ambla kalmistul, siis on see paik tema mälestusmärgi jaoks sobiv," põhjendab Jaak Madison asukohavalikut.

ÜLAL: **Jaak Madison ja Triin Kuusk Helsingi Hietaniemi kalmistul Artur Sirgu 79. surma-aastapäeval 2. augustil 2016.**
ALL: **Skulptor Ekke Väli koostatud kavand rajatavast ausambast.**

Mälestussammas rajatakse Ambla koguduse maadele, sihtasutus on koguduse juhatuselt selleks juba nõusoleku saanud. Artur Sirgu monumendi looja on skulptor Ekke Väli. „Esialgne plaan on ausammas avada 2. augustil, kuid võib ka juhtuda, et see lükkub veidi edasi," selgitab Madison, et praegu pole kogu vajalik raha veel koos.

Madison usub, et mineviku ümberhindamisel saab veel palju ära teha, kõik sõltuvat ajast ja juhtidest: „Esimene samm, mille eelnõu me ka Riigikogu ette viime, on vabadussõjalaste rehabiliteerimine. See on esimene tegu, mida me saame teha ja peame tegema. Järgmine samm on ajalooküsimuste ümbervaatamine ja nende käsitlemine vastavalt reaalsele tõele, mitte enesepettusele."

> Ausamba avamine on plaanis 2. augustil 2017, Artur Sirgu 80. surma-aastapäeval.

Ilus Echternach ja vale-Wengler

Echternachi linnake Luksemburgi riigis oli enne Teist ilmasõda veel saksakeelne, kuid praegu mõistavad seal saksa keelt vaid üksikud vanemad ja heledamad. Lõuna poolt sisse tulnud on prantsuskeelsed, nagu nüüd kogu Luksemburgi riik.

Johan Wengleri hotelle oli 1937. aastal Echternachis kaks. Üks linna sees ja teine pisut linnast väljas. See, kus peatus Artur Sirk, ehitati väga ruttu pärast tema surma ümber ega toimi enam ammu hotellina. Aastate jooksul on paljud eestlased üritanud Sirgu kohta midagigi leida, ent lõviosa meist on ekselnud tolle teise Johan Wengleri hotelli poole.

Mõne aasta eest käisin seal minagi. Kuna nüüd ei kanna ükski hotell seda nime, sisenesin ühte vanalinna kõrtsi ja pöördusin oma murega sealse kõige vanema ja heledama kunde poole. Ta saigi aru ja hüüdis üle kõrtsi kohe prantsuse keeles teistelegi, milles asi. Seejärel helistas keegi linnavalitsusse ja meid juhatati lahkesti, kahjuks loomulikult kogemata just vale-Wengleri suunas.

Ilus-ilus tee pisut linnast välja. Kindlasti käis Artur Sirk just seal palju kordi jalutamas. Ta oli 37-aastane. Tal oli nii suur usk Eestisse, ta lootis ikka veel. Ja tal oli just valminud raamatu käsikiri, mille tema mõrtsukad loomulikult hävitasid.

Me ei saa teda tagasi ega lugeda tema raamatut, ja meil ei ole enam vabadussõjalasi. Aga me saame vähemalt mäletada, saame muutuda terveks ja mäluga rahvaks. K&E

Aus eestlane ja patrioot!
Aita rajada ausammast, mis aitab ka järgnevatel põlvkondadel mälestustes hoida ajaloolisi suurmehi ning toeta oma panusega:
Sihtasutus Mälestusselts „Artur Sirk"
EE197700771002192119, LHV Pank
Selgitus: Artur Sirgu ausammas

Küünlad **unustatud rahvussangaritele**

On 24. veebruari päiksetõusu-eelne hommik, Metsakalmistul keerutab tuul vaikselt lumeräitsakaid, mille taustal askeldab vabadusvõitlejate sektsioonis grupp noori mehi. Wabariigi aastapäev on igale eestlasele kui teine sünnipäev – päev, mil täitusid meie väikerahva sajanditepikkused unistused, sajandid täis võitlusi ja suuri ohvreid olid lõpuks kandnud vilja!

ANDRI OLLEMA,
Eesti Leegioni Sõprade Klubi

FOTOD: ELSK

Arvan, et me ei suuda tänini panna arvudesse ja kannatustesse, kui palju rahvussangareid selle unistuse nimel on langenud, kui paljud hambad ristis kannatanud. Kas tänane noorsugu seda üleüldse mõistab? Metsakalmistul puhkavate rahvussangarite haudu vaadates oleks tegu justkui tavalise argipäevaga, värelevad mõned väga üksikud küünlad. Üks vanaproua, kes samuti kalmistut külastamas, tuleb sagivaid noormehi nähes ligi ja uurib, kas oleme riigi poolt siia saadetud? Meie vastus on eitav – oleme hoopis vabatahtlikud, kes tulnud siia oma südame kutsel. Ta kuulab meid tähelepanelikult ja ütleb, et ei usu oma silmi ja kõrvu – kas selliseid siis veel tänases ühiskonnas tõesti leidub?

Leidub ikka! Soovime vanaprouale kaunist Wabariigi aastapäeva ja tervist! Need mehed, kes meie väikerahva suurte poegade haudade vahel sagivad, on vabatahtlikud Eesti Leegioni Sõprade Klubist (ELSK), nad tarivad kaste, mis on täis 90-tunniseid küünlaid, kohe laotakse nende kõrvale pisemad, mille sees on väikesed rahvuslipud.

ELSK-il, kes on aastaid kandnud hoolt meie Teises Vabadussõjas 1941–1945 võidelnud sangarite viimsete puhkepaikade ja mälestusmärkide eest, sai kõrini riiklikust argusest ja vaatepildist, kus omi sangareid maha vaikitakse. Tavapärase mõnekümne küünla asemel, mida tähtpäevadel Metsakalmistule oleme viinud, otsustasime, et seekord peab iga seal puhkava Eesti Leegioni võitleja haual või sümboolsel hauatähisel Wabariigi sünnipäeva päikesetõusuks põlema küünal ja teda tunnimehena saatma väike rahvuslipp. Miks ei julge nendele meestele, kes meie iseseisvuse eest võideldes andnud endast parima, tähelepanu pöörata meie riigi juhtkond, ükski erakond, ega riigikaitselise suunitlusega ametkond? Kas see on oma rahvuse ja ideaalide, hüvede eest maha müünute poolt rahvale loodud sõnum, et ärge iialgi oma isamaa eest võidelge, sest see võitlus ja teie ohvrid ei huvita kedagi!? Või üritatakse sellega näidata, et hoitakse ainult võitjate kaissu, salates maha oma maa ajalugu?

Nüüd oleks õige hetk meelde tuletada, et Eesti mastaabist lähtudes olid võitjad just need samad välihalli kandnud leegionärid, kelle võitluse eesmärk oli iseseisvuse taastamine.

Nende noorte meeste võitluse kalliks kujunenud ohver pesi oma rohke verehinnaga eesti rahvalt ka 1940. aasta alandava hääletu alistumise. Kahju on ka sellest, et riigi juhtkonna pealesurutud orjamentaliteedi on omaks võtnud väga suur hulk kaasmaalasi, kes samuti peavad paljuks külastada pühasid paiku, asetada lilleõis, küünal ja langetada oma sangarite ees pea.

Sealsamas Metsakalmistul oma viimset und puhkav Eesti aegade suurim sõjamees kolonel Alfons Rebane on öelnud: „*Tahtes võita vabadust, peame ise sellele kaasa aitama ja tegutsema. Ainuüksi sel teel on meil õigus iseseisvuse garanteerimisele ja tunnustamisele ning õigus nõuda seda teistelt. Kes ei aita ennast ise, seda ei aita ka Jumal.*" On õige aeg mõelda, kes me oleme ja kuhu me läheme. Kas üks vaba ja kainelt mõtlev põhjamaine rahvas või meie seljas ja arvelt elavate võimumeeste rihma otsa rakendatud puudlikari, kes oskab mõelda ainult sellest, mis rihmavaldaja poolt heaks kiidetud.

Päev varem, kui Wabariigi sünnipäevaks valmistudes külastasime Tartumaal asuvat Võnnu kalmistut, kus puhkab ELSK-i üks loojaliige, pataljon „Narva" vabatahtlik, Kalju-Johannes Jakobsoo, kumisesid peas sõnad, mida oli öelnud üks vana sõjamees, Teises Vabadussõjas võidelnud rahvussangar. Ta oli oma kaasvõitlejatega tihti arutanud, et mis tiitlit võiksid riiki juhtivate karjeristide rõõmuks kanda Teises Vabadussõjas Eesti riikliku iseseisvuse eest võidelnud mehed – see unustatud ja häbenetud põlvkond, kellega meie riigi tüüri juurde pugenud jokkskeemitajad häbenevad ühte sammu astuda ja neid sangarliku võitluse ees tänada. Vana sõjamees, kes oli Eestimaa eest võideldes saanud idarindel kaks korda haavata, vaatas mulle otsa, ta elujõulised ja palju näinud silmad klaasistusid ja ta ütles: „*Tänase Eesti Vabariigi jaoks me oleme sõjaprügi, kelle hingamine ja eksistents segab libedatel ja oma uut ajalookäsitlust serveerivatel jokkimeestel ühekülgselt meie lugu kinni mätsida. Nad unistavad koos meie minekuga matta ka meie loo. Käituvad nii, nagu meid poleks olnudki.*"

> Eestimaa su mehemeel,
> pole mitte surnud veel!

Päikesetõusuks on meie seekordne eesmärk täidetud, meid ümbritsevad küünlad ning nende kõrval tuules lehvivad pisikesed rahvuslipud, on paras aeg langetada pead ja tänada siin puhkavaid sangareid, seejärel soovida üksteisele kaunist Wabariigi aastapäeva!

Vanad sõjamehed, kes te võitlesite Teises Vabadussõjas, te pole sõjaprügi – te olete rahvussangarid, parimad isamaa pojad. Prügi, täpsemalt isegi rämps, on see kildkond, kes teid häbeneb, nautides seda igapäevast vabadust, mis pole meile sülle kukkunud niisama, vaid välja võideldud parimate poegade verega. K&E

In Memoriam

ILOR TAMM

14.12.1926 – 01.02.2017

Eesti Tamm, keda maailm hiljem Ilori nime all tundis, sündis ja kasvas Virumaal, kus isa Nikolai ja ema Olga talle Viktor nimeks andsid. 14-aastasena läks ta sõtta – asus koos Alfons Rebasega Venemaa poole teele – küüditatud vanemate eest kätte maksma. Sõjatee sai alguse Vaivara Algkoolist, edasi peatus Narva Hermanni kindluses ja kuus päeva marssimist Katschino suunas.

Tuleristsete aegu idarindel mõtles Viktor hetkeks, et küll oleks hea veel laps edasi olla, ent pikalt polnud seal enam aega mõelda. Külmal 1942. aasta talvel seisis ta vaenlase maal vahipostil ja mõtles, kas kunagi keegi kirjutab eesti meeste võitlusest Teises Vabadussõjas.

1944. aasta kevadel naasid ka idapataljonid tagasi koju, esialgu Toila orgu, kus toimus nende ümberformeerimine 20. Eesti SS-Diviisi koosseisu. Sõjakeerise tules ja lõõsas vahepeal 17-aastaseks saanud Viktor tegi II/SS-Rgt.46. koosseisus kaasa ka 25. juulil alanud taandumislahingud Narva alt ja neile järgnenud Sinimägede põrgu – verised ja pikad lahingupäevad, kuni 8. augustini – pääsedes neist ilma ühegi suurema kriimustuseta, kuigi vapralt võidelnud üksusest jäid alles vaid riismed.

Pärast Sinimägesid määrati Tamm Soomepoiste koosseisu, kellest oli

moodustatud III/SS-Rgt.46. Nendega koos tegi kaasa lahingud Pupastveres, Nõo ja Kärevere kandis ning Luunja all, kus ta 17. septembril kahurimürsu killust mõlemast põlvest haavata sai ja Saksamaale haiglasse saadeti. Järgnes Neuhammer ja Posen, kus kolonel Saarsen moodustas salapärase eriüksuse Frontaufklärungs-Bataillon 391.

Üksuse tuumikuks oli Eestis tegutsenud ja Saksamaale evakueerunud mõnekümnemeheline Abwehri üksus Abwehrgruppe 326. Üksuses kanti Wehrmachti mundrit ja rohelise Waffenfarbega paguneid (Jäger-Einheit). Loodav pataljon majutati ühe Poseni kesklinnas asunud kõrge kivihoone katusealusele korrusele. Lisaks esimesele suurele Gotenhafenist tulnud värvatute grupile tuli üksuse juurde aeg-ajalt uusi võitlejaid, nii üksikult kui ka gruppidena.

Kokku tuli umbes 400 meest, kes jaotati neljaks kompaniiks. Kogu üksus relvastati uute tehasest tulnud Sturmgewehridega. Jaanuaris sõideti rongiga üle Wrescheni itta, Grenzhauseni linnakeseni. Oodati rindele paigutamist, kuid pärast mõnepäevast ootamist saadi käsk asuda jalgsi läbi sügava lume teele lääne suunas. See oli pikk ja raske teekond, läbi veel Saksa võimu all olnud Poola ala, mis kubises partisanidest. Läbiti väikelinnad Schrimm, Kosten jt.

Pärast Posenist suure kaarega möödumist võeti suund endise Saksa -Poola piiril asuva Benscheni linna poole. Esimene kokkupõrge teekonnal läände toimus Benscheni linnas. Edasi mindi Oderi-äärse Küstrini linnani.

Ühel hetkel peatus põhja liikumine ning liiguti lõunasse üle Strausbergi ja Königs-Wusterhauseni Berliinist *ca* 10 km lõunas asuva Zosseni linnakese lähedusse. Zossenis selgus, et enamus pataljoni koosseisust liidetakse 20. Eesti SS-Diviisiga ja ainult väike osa jätkab teed, vist Taani 20. Eesti SS-Diviisi tagavararügemendi juurde.

Just selle üksuse ridades võideldes sai Viktor 1945. aasta alguses Warssavi all haavata ja saadeti ravile Saksamaale. Linn, kus ta haiglas viibis, langes prantslaste kätte ja augustis tulid juba venelased – oma Nõukogude Liidu kodanikke välja nõudma. Ühel ilusal päeval, kui prantslased viisid mehed haiglast linna hambaarsti juurde, vajus Viktor teiste hulgast ära, koputas esimesele ettejuhtuvale uksele ja palus abi.

> “Noorel, ilma hariduseta mehel oli küll raske, ent võimalik ellu jääda. Tänulik võis ta olla iseenda visadusele, õnnelikele juhustele või kaitseinglile.

Algas elu muudetud nime ja valedokumentidega. Noorel, ilma hariduseta mehel oli küll raske, ent võimalik ellu jääda. Tänulik võis ta olla iseenda visadusele, õnnelikele juhustele või kaitseinglile. Iloril õnnestus end amidele vangi anda ja pärast lühikest vangipõlve pakuti teenistust USA Armee valveüksuses, kus ta ka mõne aasta teenis. Sealt edasi järgnes juba lahkumine Euroopast.

1956. aastal lõpetas Ilor Tamm Universal Central Venezuela. Järgnesid aastad täis tööd, aga ka kaks abielu, millest sündis ja kasvas seitse last. Oma relvavendi ei unustanud Ilor kunagi. Nüüd võttis ta osa võitlusest Eesti vabaduse eest juba sõnarelvaga, tellides eestlaste raamatuid ja ajalehti. Venezuelas tegi ta katse ema enda juurde elama kutsuda, kuid tema palvet ei rahuldatud.

1984. aastal kolis Ilor Kanadasse ja temast sai Toronto Eesti Võitlejate Ühingu esimees ning Torontos väljaantava eesti sõjameeste ja vabadusvõitlejate ajalehe Võitleja majandusjuht.

Eestisse tuli Ilor Tamm pärast pikka ja sunnitud eemalolekut 1991. aastal. Sealtmaalt viibis ta kodumaal peaaegu igal aastal. Kõige rohkem tõmbas teda ikka lapsepõlveradadele Virumaale. Nii abistas ta Vana-Vaivara kalmistu mälestusmüüri ehitamist, esines Sinimägede lahingute 60. aastapäeva ajalookonverentsil Olgino rahvamajas, muretses Soodeni ja Jüriado haua pärast Jõhvis, mis oli temale üllatuseks saanud 2000. aastate teisel poolel uue ja märkamatu kivi, mida ta nende suurmeeste vääriliseks ei pidanud.

Palju aastaid suhtles ta õige tihedalt Ida-Virumaa Vabadusvõitlejate Ühendusega, aga tal oli ka pidev ja tugev side Eesti Sõjameeste Sakala Ühinguga. Ilor Tamm oli Eesti Leegioni Sõprade Klubi auliige, kelle tegemistes ta aktiivselt kaasa lõi.

2013. aastal, kui lugejate ja tellijate puudusel suleti ülemaailmne eesti sõjameeste ja vabadusvõitlejate häälekandja Võitleja, kirjutas majandusjuht Ilor Tamm: „Võitleja tegi oma töö, nagu meie sõdurid, kes üksteise järel on siit maailmast lahkunud.”

2016. aastal oli Ilor kodumaal viimast korda. Sellesse suvesse ja sügisesse mahtus palju kohtumisi Sinimägedes, Viljandis, Valgas, Padisel ja Tallinnas. Ka seekordsel kodumaalt lahkumisel kõlas ta huulilt: „Kohtume pea!” Võib-olla kohtumegi, nüüd, mil Sind oma rüppe kutsub isamaa! K&E

Meie Au On Truudus!

Eesti Leegioni Sõprade Klubi
Eesti Sõjameeste Sakala Ühing
Eesti Vabadusvõitlejate
Ida-Virumaa ühendus

Eesti inimkaotused kolme okupatsiooniga aastail 1940–1991

Eesti Vabariigi politsei 20. aastapäeva puhul korraldatud politseiparaad Vabaduse väljakul 12. nov. 1938. Nõukogude okupatsioonivõimu repressioonidest pääsesid vaid mõned politseinikud.

Kolmest okupatsioonist põhjustatud inimkaotusi Eestis on hinnatud suurimate hulka Euroopas, kui lähtuda suhtarvust kogu elanikkonda. Kolme okupatsiooniperioodi võrdlus näitab, et kahest Nõukogude okupatsioonist tingitud kaotused ületavad umbes kaheksakordselt Saksa okupatsiooni kolme aasta 1941–1944 inimkaotusi.

PEEP VARJU,
Endise riikliku komisjoni ORURK tegevesimees

FOTOD MEMENTO TRÜKISTEST: NÕUKOGUDE OKUPATSIOONIVÕIMU POLIITILISED ARRETEERIMISED EESTIS 1940–1988. KÖIDE 1, 2, 3. KÜÜDITAMINE EESTIST VENEMAALE JUUNIKÜÜDITAMINE 1941 & KÜÜDITAMISED 1940–1953

Paradoksaalne on aga see, et tänase päeva hinnangud ning suhtumine kahe suurriigi Eestis toimepandud sõjakuritegudesse ja genotsiidikuritegudesse on risti vastupidine eelpool nimetatud tulemustele. Sõjas võitjariikide staatusele toetudes on suurima kahju tekitaja stalinlik kurjuseriik Nõukogude Liit vastutusest kõrvale hiilinud ja omistanud endale Euroopa vabastaja rolli. Vaid mõnel üksikul juhtumil on kommunistliku diktatuuri riigile antud õiglane hinnang toime pandud inimsusevastaste kuritegude kohta. Eesti riigi osas saab ühe näitena nimetada Euroopa Inimõiguste Kohtu otsuseid 17. jaanuarist ja 24. jaanuarist 2006, kui lükati tagasi kahe NKVD sõjakurjategija kaebused Eesti Vabariigis tehtud kohtuotsustele. Eurokohtu otsuse seletuskirjas on väga täpselt fikseeritud Nõukogude Liidu agressioon 1940. aastal, Eesti riigi annekteerimine ja sellele järgnenud massilised inimsusevastased kuriteod.

I Esimese Nõukogude okupatsiooni inimkaotused

Esitame esimese Nõukogude okupatsiooniaasta inimkaotused, lähtudes 2004. aastal töö lõpetanud riikliku uurimiskomisjoni ORURK-i fikseeritud andmetest. Lisaks on paljude uurijate hilisemad andmed samuti arvesse võetud. Usaldusväärseks allikaks oli Saksa okupatsiooni ajal töötanud ZEV-i komisjon endise Presidendi Kantselei direktori Elmar Tambeki juhtimisel. Küüditamise ohvrite tagasitoomist Venemaalt pidas komisjon tähtsaimaks ülesandeks. Komisjonil oli õudsest punaterrorist vabanenud eesti rahva laialdane toetus, kõigis maakondades töötasid komisjoni bürood ja juba aprillis 1942 avaldati eesti ajalehtedes ZEV-i komisjoni põhjalik raport. Ajalehtedes kirjutati lootusrikkalt, et algav suvine sõjakampaania teeb lõpu enamlastele ning toob iga päevaga *Venemaal orjuses vaevlevaile eestlasile lähenevat päästmist.*

ZEV-i komisjoni esialgne hinnang andis Nõukogude okupatsiooni ühe aasta inimkaotusteks **60 597** Eesti kodanikku. Hilisemad uurimused näitasid, et arvestamata olid jäänud juudi rahvusest Eesti kodanikud ja Venemaale evakueeritud või

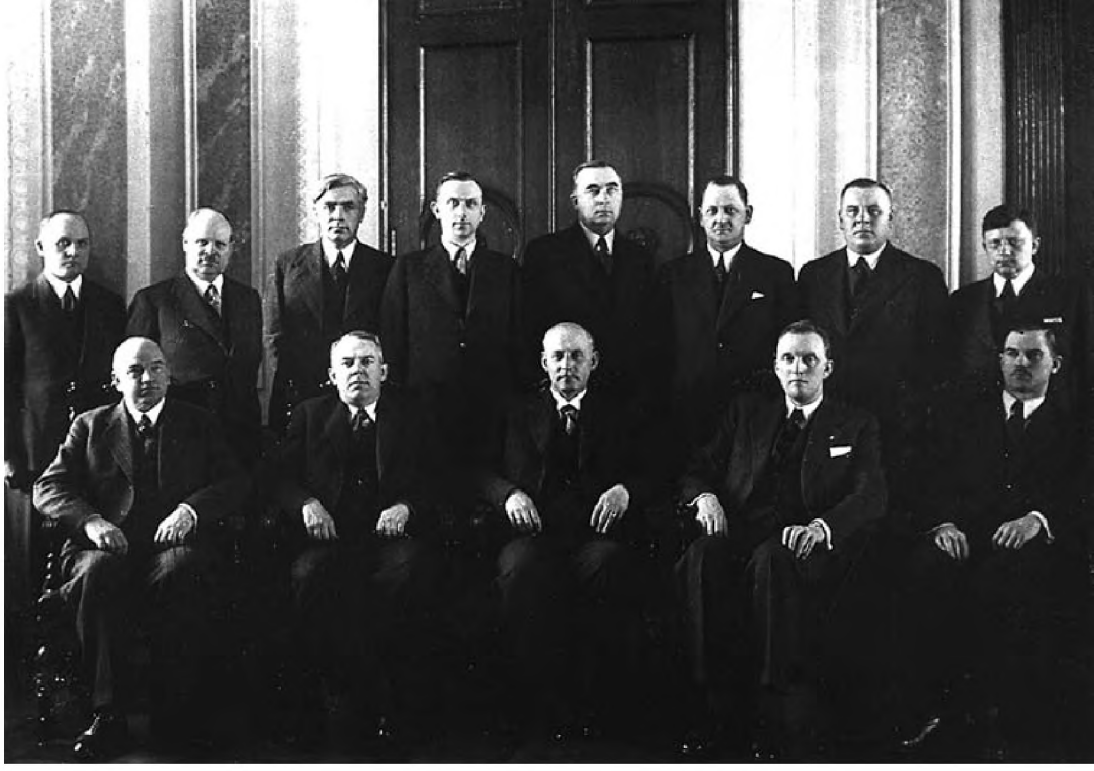

9. mail 1938 moodustatud Eesti Vabariigi Valitsusest pääses ainult välisminister Karl Selter Nõukogude okupatsiooni tapmismasinast.
Istuvad vasakult: – sõjaminister Paul Lill (arr. 1941, suri 1942 Sverdlovski obl. vangilaagris, perekond küüditati 1941), – põllutööminister Artur Tupits (arr. 1940, suri 1941 Solikamski vangilaagris), – peaminister Kaarel-August Eenpalu (arr. 1940, suri 1942 Kirovi obl. Vjatka vangilaagris, perekond küüditati 1941), – välisminister Karl Selter (ei tulnud Eestisse tagasi Genfist Rahvasteliidust ja seega pääses repressioonidest), – majandusminister Leo Sepp (arr. 1941, suri 1941 Ussolje vangilaagris Permi obl.). Seisavad vasakult: – riigisekretär Karl Terras (arr. 1941, hukati 1942 Vjatka vangilaagris Kirovi obl.), – haridusminister Aleksander Jaakson (arr. 1941, hukati 1942 Kirovis), – propagandaminister Ants Oiderma (arr. 1940, surmaotsus 1941), – teedeminister Nikolai Viitak (arr. 1941, hukati 1942 Sverdlovski obl. vangilaagris, perekond küüditati 1941), – kohtuminister Albert-Wilhelm Assor (arr. 1940, suri 1943 Krasnojarski krai vangilaagris, perekond põgenes välismaale), – sotsiaalminister Oskar Kask (arr. 1941, hukati 1942 Sverdlovski obl. vangilaagris), – siseminister Richard Veermaa (arr. 1940, suri 1942 Ussolje vangilaagris Permi obl.), – riigikontrolör Karl Soonpää (langes Elva lähedal 1944 võitluses Nõukogude langevarjurite vastu).

põgenenud. Vello Salo on ORURK-i komisjoni töödes fikseerinud **415** juudi rahvusest ohvrit, kes oleksid pidanud kuuluma aruandesse. Saksa okupatsioonivõimud aga ei lubanud juute ohvrite nimekirja kanda.[1] Eesti kohta oli Moskvas KGB 3. valitsuses koostatud 26. mail 1941 nimekiri kaheksa kategooria järgi **14 471**-st nõukogudevaenulikust ja sotsiaalselt ohtlikust isikust, kellest saidki juuniküüditamise ohvrid.[2] Eeltöö ohvrite määramiseks oli tehtud nn poliitvärvingute kartoteegi koostamisega. Maikuuks 1941 oli Eestis deporteerimisele vastavaks ohtlikuks elemendiks tembeldatud 27 kategooria järgi **37 794** Eesti kodanikku[3]. Osa neist oli vahistatud ja hukatud juunist 1940 alanud massilise terrori käigus. ZEV-i komisjon hindas juuniküüditamise ohvrite arvuks **11 205** inimest. Esimeste seas Eesti inimkaotusi süstematiseerinud Vello Salo andis 1989. aastal Kanadas kirjastuse Maarjamaa raamatus „Population Losses in Estonia. June 1940 – August 1941" juuniküüditatute koguarvuks 9632 isikut. Ta kasutas ZEV-i komisjoni säilinud materjale. Samal aastal loodud Eesti Memento Liidu ajalootoimkonna ja Eesti Represseeritute Registri Büroo (ERRB) olid seni oma nimekirju koostanud vaid mälu järgi. Nüüd algas koostöö Vello Saloga ja 1993. aastal ilmus Maarjamaa kirjastuselt täiendatud nimekirjaraamat ühiste andmetega koos täpse ülevaatega kõigist allikatest ning andmete kogujatest. Hiljem andsid riikliku komisjoni ORURK-i ja Memento pikaajaline uurimistöö 14. juuni 1941 küüditamise lõpptulemuseks **9267** kannatanut. See on fikseeritud 2005. aastal avaldatud riikliku komisjoni Valges raamatus. Tulemus on piisavalt täpne ning lähedane juuniküüditamise ühe üldjuhi, Nõukogude Liidu julgeoleku rahvakomissari Merkulovi raportile 17. juunist 1941, mis esitati Nõukogude Liidu juhtidele Jossif Stalinile, Vjatšeslav Molotovile ja Lavrenti Beriale.[4]

Eesti Riigiarhiivi eriosakonnas fikseeris riiklik uurimiskomisjon 1992. aastal kartoteegi **26 275** sellise isiku kohta, kes olid 1941. aastal evakueeritud Venemaale. Need Venemaale põgenenud ja evakueerituteks nimetatud inimesed jäid ZEV-i nimestikest välja, sest arvestust peeti kommunistliku terrori ohvrite kohta. Niisamuti jäid täies ulatuses arvestamata tuhanded teekonnal Venemaale hukkunud, sest sõjaolukorras pommitamistel nii laevadel kui rongides sattusid hukkunud teadmata kadunute hulka. ZEV-i nimekirjades nimetatud 1101 teadmata kadunuks loetud isikut oli ebapiisav, et hõlmata kõiki tegelikult kadunuks jäänuid.

Esimese Nõukogude okupatsiooniaasta ohvrite nimekirja tuleb lisada puhkenud Suvesõjas langenud, sõjategevuse tulemusena hukkunud ja mõrvatud Eesti kodanikud. Kui ZEV-i komisjon näiteks suutis 1942. aastal kindlaks teha 1950 mõrvatud isikut, siis hilisemad uurimused on fikseerinud tunduvalt suurema ohvrite arvu. Riikliku komisjoni ORURK-i raportis 2004. aastal oli neid mõrvaohvreid juba 2446.[5] Suurim teene seni fikseerimata ohvrite väljaselgitamisel on emeriitprofessor Herbert Lindmäel, kes riikliku komisjoni ORURK-i aseesimehena ja seejärel Sihtasutuse Valge Raamat nõukogu liikmena on u 25 aasta uurimistöö tulemusena avaldanud üheksa maakonna raamatud „Suvesõda 1941". Herbert Lindmäe 1941. aasta üheksas suvesõja raamatus fikseeritud ohvrite koguarv on 2067, neist 506 lahinguis langenut, 1611 mõrvaohvrit ning 550 sõjategevuse tagajärjel hukkunut

Pärast 22. juunil 1941 puhkenud

Kaitseliidu malev president K. Pätsi vastuvõtu paraadil Kuressaares, 1939. Rivi ees on Eduard Hõbenik, kes lasti maha Venemaa vangilaagris.
Kuressaare algkooli juhataja Eduard Hõbenik 1940. aastal. Vahistati 14.06.41, surmaotsus täide viidud 4.08.1942 Venemaa vangilaagris.
Perekond Hõbenik enne küüditamist 1939. aastal Kihelkonnal Saaremaal. Vasakult Erkki, Eduard, Lauri, Marta ja Kalju. Eduardi abikaasa Marta suri asumisel Kirovi oblastis 1944.

Eduard Hõbenik

sõda Natsi-Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel algas massiline punane terror, mida Nõukogude okupatsioonivõimud Stalini *põletatud maa* käsu täitmisel toime panid. Memento ERRB raamatuis esitatud mõrvade statistika iseloomustab täpselt hävitustööks loodud hävituspataljonide ja punaarmeelaste ning NKVD eriüksuste korda saadetud massilisi tsiviilisikute tapmisi. Päevade kaupa fikseeritud mõrvade arvud juulikuus 1941 annavad 10 päeva ohvrite arvuks 1634 (periood 4.–13.07.1941) ja suurim ühel päeval mõrvatute arv 8. juulil 1941 oli 391 inimest. Sellel päeval fikseeriti üksnes Tartu vanglas kohtuta mõrvatute arvuks 194 tsiviilisikut, keda ei jõutud enam Venemaale toimetada. Esimese Nõukogude okupatsiooni vahistatute arvuks saame ERRB nimistutest summaarse arvu **9850**, mis ületab tunduvalt ZEV-i nimekirjas fikseeritud arvu **7926**. ZEV-i nimekirjale tuleb lisada arvestusest välja jäänud enam kui **24 000** nn Venemaale evakueeritud tsiviilisikut ja baltisakslaste ümberasumine 1939. aastal ning 1941. aasta järelümberasumine (*Nachumsiedlung*). Valge raamatu inimkaotuste peatüki autor Aigi Rahi-Tamm peab kõige täpsemaks järelümberasumise kohta Sirje Kivimäe uurimuses nimetatud arvu kuni 5500 inimest.[6] Tema hinnang lähtus Eesti Panga materjalidest ning transpordinimekirjadest.

> “Esimese Nõukogude okupatsiooni käigus hukkus 93 810 inimest.

Suurima grupi esimese okupatsiooniaasta inimkaotustest moodustavad sundmobilisatsiooniga Venemaale viidud. Rahvusvahelise Genfi konventsiooni ja ka hilisema Nürnbergi Harta järgi on okupeeritud territooriumi tsiviilisiku sundimine teenistuseks vaenuliku riigi relvajõududes sõjakuritegu. Sundmobilisatsiooniga ära viidute täpset arvu ei ole seni suudetud täpselt määrata. ZEV-i komisjoni aruandes 1942. aastast on fikseeritud mobiliseeritute arvuks 35 155 ja lisaks veel Punaarmees tegevteenistuses olnud ning sõja puhkedes Venemaale viidud 5573 eesti sõjaväelast. Kokku saab neid **40 728**. Tänaseks on ERRB läbi töötanud kõik saadaolevad materjalid, mis viitavad eestlaste seotusele Nõukogude armeega. Kokku saame Teises maailmasõjas Vene armeest läbi käinud eestlaste arvuks **71 392** isikut, kes on kirjas aastail 2008–2016 ilmunud seerias „Eestlased Vene armees”. Neist tuleb eraldada sõja-aastail mobiliseeritud Venemaa-eestlased, Suvesõjas 1941 purukslöödud hävituspataljonide Venemaale põgenema pääsenud riismed ning pärast Eesti taasokupeerimist toimunud mobilisatsioonidega 1944. ja 1945. aastal lisandunud punaväelased. Lõpptulemusena saame 1941. aasta mobiliseeritute arvuks **41 847** inimest. Okupatsioonivõimude korraldatud sundmobilisatsioon oli rahvusvahelise õiguse järgi **sõjakuritegu**. Algusest peale olid mobiliseeritud vangi seisuses punaväelaste valve all. Nn tööpataljonides ja tegelikult vangilaagriks kujunenud kohtades kurnavale sunnitööle suunatud ja näljasurmale määratud sundmobiliseeritud eestlased püüdsid igal võimalusel põgeneda, neid tabati, mõisteti surma või saadeti trahviroodus rindele. Sellise surmateekonna läbinuist võib näitena tuua meie kahekordse olümpiavõitja Kristjan Palusalu. Temal õnnestus koos grupi kaaslastega Soome rindel 31. oktoobril 1941 ületada rindejoon

ja pääseda hõimurahva kaitse alla.[7] Vabanenud K. Palusalu saabus Soomest kodumaale 1941/1942. aasta vahetusel.

Kokkuvõtteks saame esimese Nõukogude okupatsiooni inimkaotuste arvuks **93 810** inimest, mis tunduvalt ületab ZEV-i komisjoni esialgsel hinnangul nimetatud 60 959 ohvrit.

II Saksa okupatsiooni inimkaotused

Saksa okupatsiooni aastate 1941–1944 inimkaotuste kohta Eestis on levitatud väga palju erinevaid ja vastuolulisi andmeid. Tugevat mõju on avaldanud Nõukogude propaganda esitatud väärandmed, millel puudub dokumentidele toetuv tõestusmaterjal, kuid ikkagi jätkatakse nende levitamist tõe pähe ja kahjuks leidub uskujaid tänaseni. Teise maailmasõja lõppedes nn võitjariikide hulka kuuludes esitas sõjasüüdlane Nõukogude Liit Nürnbergi Sõjatribunalile absurdsed arvud väidetavatest inimkaotustest ja majanduskahjust Eesti territooriumil, mida põhjustas natsliku Saksamaa kolmeaastane okupatsioon. Nagu kommunistidele oli kombeks saanud, kirjutasid nad suure osa omaenda kuritegudest natside arvele. Nimetame näitena punalennuväe pommitamistega maatasa purustatud Narva linna, ühe kolmandiku Tallinna elamute puruks pommitamist 9. märtsil 1944 ja teiste Eesti linnade, külade purustamisi ning talude maha põletamisi. Moskvas loodud ettevalmistav komisjon natsismi kuritegude uurimiseks Eestis alustas oma tööd 22. septembril 1943. Pärast Eesti taasokupeerimist septembrist 1944 rakendati siin Eestis tööle 1900 uurimiskomisjoni ja umbes 15 000 inimest (ERA fond 364, n. 1). Samas jätkati otsekohe 1941. aastal pooleli jäänud massilist terrorit, kasutades varem tagalas ettevalmistatud nimekirju kõrvaldamisele kuuluvatest isikutest. Enneolematu ulatusega natsismikuritegude uurimine oli propagandistlik üritus oma kuritegude varjamiseks ning nende esitamiseks vastaspoole süüna.

Inimkaotuste fikseerimisel talitasid arvukad ENSV komisjonid pärast Saksa okupatsiooni 1944. aastal meelevaldselt vastavalt ette antud juhenditele. Töö käigus selgus, et mitte kõik siin Eestis polnud veel piisavalt oskuslikud suurte valede fabritseerimisel ja võimelised neid esitama selliselt, nagu Moskvast nõuti. Saksa okupatsiooni inimkaotuste hindamisel Harjumaal esitas maakonna erakorraline komisjon esimese aruande 19. jaanuaril 1945. Sellega tutvunud Moskva volinik ja vabariiklik komisjon tunnistasid aruande mitterahuldavaks. Paari päeva jooksul suudeti kiirkorras aruannet parandada ning 31. jaanuaril 1945 anti üle uus akt sakslaste metsikustest Harju maakonnas hukatud ja hukkunud ohvrite koguarvuga täpselt 8000 isikut. Aktis märgitud komisjoni esimeheks oli maakonna parteikomitee sekretär Adolf Päss, kes oli ühe juhina 1941. aasta sõjasuvel Lõuna-Eestis ise osalenud hävituspataljonide toimepandud sõjakuritegudes. Kuidas aga õnnestus jõuda mõne päevaga ohvrite arvuni 8000, seda iseloomustavad ainsa tunnistaja Osvald Õimu ütlused. Täiendavalt lisatud aktis fikseeriti, et Osvald Õimu teada olevat Harjumaal juulikuus 1942 hukatud vähemalt 3000 inimest. Muid dokumente nimetatud fakti kinnituseks ei olnud. Võib oletada, et ohvritena on nimetatud Kesk-Euroopast või Leedust Eestisse toodud juudi rahvusest vange, keda hiljem siin natsi surmakomandod hukkasid. Kas oli neid 3000 või umbes 2000, nagu kinnitasid teised allikad, sel ei ole meie aruande osas mingit tähtsust. Hukatud ei olnud Eesti kodanikud ega alalised elanikud ning Eesti okupatsioonide inimkaotustena ei saa neid arvestada. Samasugused ümmargused ohvrite arvud on registreeritud teisteski maakondades: Saaremaa – 7000, Tartu linn – 12 000, Viljandimaa – 5000, Narva linn – 3500 ja Virumaa – 15 600 jne. Kokku andis Eesti kohta 1945. aastal vabariikliku erakorralise komisjoni koostatud üldine tabel Saksa okupatsiooni inimkaotusteks astronoomilise arvu **125 307** isikut ja neid esitleti selliselt: **58 167** olevat maha lastud, **3140** olevat surnuks piinatud ja **64 000** sõjavangi loeti hukkunuks.[8] Nendele arvudele pole kunagi dokumentaalset tõestust leitud ja pole ka ühtegi ohvrite nimekirja lisatud. Dokumendile andsid allkirja vabariikliku komisjoni vastutavad sekretärid ENSV justiitsminister Aleksander Jõeäär ja ENSV prokuröri abi Pavel Vassiljev.

Esimesed arhiiviandmetele toetuvad inimkaotuste andmed Saksa okupatsiooni perioodi kohta avaldati

Naiskodukaitse I ülemaalisest sanitaarlaagrist osavõtjad õppustel Viljandi maakonna gümnaasiumi juures, juuni 1939. Selliseid õppusi naiskodukaitse liinis loeti (Vene SFNV) §58 alusel aktiivseks kontrrevolutsiooniliseks tegevuseks ning karistatavaks kuriteoks.

Eesti Vabariigi edukamad ettevõtjad vennad Puhkid
Vasakult: Joakim Puhk, arret. 31.08.1940, maha lastud Kirovis 14.09.1942; Evald Puhk, arret. 31.08.1940, surnud enne surmaotsuse täideviimist 8.02.1942 Kirovis; Aleksander Puhk, arret. 31.08.1940, surnud 18.09.1941 Kirovis; Voldemar Puhk, sünd. 29.11.1891, surnud 1937 Tallinnas; Eduard Puhk, pääses arreteerimisest, kuna tegutses Helsingis, surnud 13.03.1943 Helsingis.

Juhan Kahki komisjoni aruandes 1990. aastal Arvo Kuddo töögrupi uurimuses „Inimkaotused". Tulemuseks saadi **4314** isikut, kes olid fikseeritud hukatute ja vangistuses hukkunutena. Autorid lisasid märkuse, et kõikide valdade kohta andmeid pole leitud. Kummalisel kombel puudusid andmed Tartu linna kohta. Samas aruandes on Nõukogude sõjavangide arvuna Eesti territooriumil nimetatud kokku u **36 200** meest. Usaldusväärsete saksa arhiividokumentide järgi on teada, et septembris 1944 evakueeriti mandrilt Saaremaale üle 15 000 sõjavangi. Hiljem evakueeriti nad Saaremaalt meritsi Saksamaale[9]. NKVD kätte sattunud sõjavangide nimestikest saab järeldada, et hukkamiste ja haigustesse surnute koguarv Eestis ei ületanud 10%. Seega saab 64 000 natsismiohvri asemel maksimaalselt arvestada umbes 3600 hukkunud Nõukogude sõjavangiga. Nemadki ei tule arvesse meie uurimistöös, sest nad polnud Eesti kodanikud või alalised elanikud. Järgmisena avaldati 1997. aastal repressiivpoliitika uurimise riikliku komisjoni (ORURK) poolt täpsem ohvrite nimekiri. Nimekirjas oli **5371** isikut ja uurimistöö autoriks oli endine ENSV arhiivitöötaja Viktor Boikov. Tema kasutuses oli rohkem allikaid kui vaid surmade registrid. Seni kõige täpsem Saksa okupatsiooni ohvrite nimekiri avaldati 2002. aastal kahe komisjoni, Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riikliku Komisjoni ja Inimsusevastaste Kuritegude Uurimise Eesti Sihtasutuse ühistööna[10]. Raamatus on ohvrite arvuks fikseeritud **7798** isikut ja see on maksimaalne võimalik ning dokumentaalselt kinnitust leidnud nimestik. Tegelikult tuleb nimestik lühem, sest uurijad on nimetanud 115 mitte-eesti perekonnanimega isikut, kellel puudub seos Eestiga kodakondsusega või alalise elukoha järgi. Need on sõjaväelased ja Nõukogude Liidu kodanikud, kes tegutsesid siin vägivaldse Nõukogude okupatsioonivõimu kehtestamisega. Veel on teada need vangid, keda 1944. aasta märtsis ja augustis transpordi nimekirjade järgi Saksamaale Stutthofi ja Ravensbrücki vangilaagritesse ära viidi. Eesti Riigiarhiivi fondis R-64 säilinud nimekirjadest on selgunud, et nende hulgas oli palju väljastpool Eestit pärit võõrriigi kodanikke, kohati kuni 60% kogu nimekirjast. Neid hukkus Saksamaal vangistuses hulgaliselt, kuid täpsed andmed puuduvad. Nii jääbki selgusetuks, kui palju Eesti kodanikke lisandub Saksa okupatsiooni ajal hukkunute nimekirjale nende arvel, keda poliitvangidena Saksamaale ära viidi. Selle perioodi kaotuste hulka tuleks niisamuti lugeda Saksamaale tööteenistusse värvatud eesti noormehed ja neiud. Nende arvu on hinnatud umbes 1100-le: 1000 noormeest ja 100 neidu[11]. Lisada tuleb sõjaväljal langenud võitlejad. Raamatute Pro Patria andmeil tuleb langenuid vähemalt 8741 ja vastaspoolel Eesti Laskurkorpuses 9747 meest [12].

Saksa okupatsiooni inimkaotuste hindamiseks koostati EK(b)P Keskkomitee informatsiooni sektoris kokkuvõte elanike registreerimisest ENSV-s seisuga 30. november 1944. Esitatud andmed on uurijatele vajalikud, kuid neid tuleb võtta kriitiliselt. 1944. aasta lõpu andmed on ebatäpsed ja vigadega. Pärnu linna elanikud

läksid arvesse kahekordselt ja Saaremaa kohta puudusid andmed kümne valla kohta. Saaremaa elanikud on registreeritud 27. oktoobri seisuga, kui lahingud Sõrve poolsaarel kestsid veel kuu aega. Siiski võib 30. novembril 1944 registreeritud elanike arvu **885 424** pidada päris arvestatavaks suuruseks, mis võrdluses enne okupatsioonide algust 1. oktoobril 1939 fikseeritud elanike arvuga **1 136 412** annab kahe okupatsiooni nelja aasta Eesti inimkaotusteks kokku **enam kui 250 000** inimest. Kuid Saksa okupatsiooni aastate periood 1941–1944 tuleb eraldi lahti seletada, sest nende aastate eesti inimkaotused jagunevad ära mõlema okupandi vahel vastatavalt nende kuritegelikule käitumisele Eesti territooriumil. Punalennuväe massilised pommirünnakud Tallinna, Narva, Tartu, Rakvere, Pärnu jt linnade purustamisega ning tsiviilelanike halastamatu tapmisega annavad põhjust kanda kõik fikseeritud **2549** pommitamise ohvrit punaterrori arvele. Meile pole teada, et Saksa lennuvägi oleks midagi taolist Eestis korda saatnud ja tsiviilelanikke, sealhulgas koolilapsi, lennukipardalt tulistanud. Niisamuti tuleb põhjalikult selekteerida Läände põgenenud ning Saksamaale deporteeritud vange ja tsiviilisikuid. Saksa okupatsioonivõimude loaga Eestist Rootsi põgenenud **7920** rannarootslast (eestirootslased) on samuti punaterrori ohvrid. Paadipõgenikena Eestist Rootsi ja hiljem Soome kaudu samuti Rootsi jõudnud eestlasi on registreeritud kuni **25 000**. Täpsed nimekirjad on olemas nende 1240 paadipõgeniku kohta, kes Rootsist organiseeritult Gotlandilt ja Stockholmist kolmekümne kuue reisiga septembris-oktoobris 1944 Gotlandi saarele saabusid. Viimane mootorpaat tuli Sõrvest 20.–26. oktoobril 1944[13]. Paadil 25 inimesega oli perekond Rääk alaealiste lastega ning noorim pääsenu oli 10-kuune Meida Rääk. Neid päästetuid ei saa kuidagi pidada Saksa okupatsiooni ohvriteks, sest nagu eestirootslased

Perekond Tomasson enne küüditamist 12.04.1936 Tallinnas. Vasakult ema Salme, Uuno, isa Johannes ja Milvi. Isa suri Sverdlovski oblasti vangilaagris aprillis 1943.

põgenesid kõik eestlased täpselt samuti 1941. aastal kogetud massilise terrori hirmus. Raskem on selgust saada nende u 40 000 Eesti kodaniku osas, kes evakueeriti või deporteeriti 1944. aastal Saksamaale. Osa neist oli okupatsioonivõimu teenistuses, nagu näiteks Kiviõli õlitööstuse töötajad oma peredega. Rõhuv enamus kolmes lääne okupatsioonitsoonis olnud Eesti kodanikest keeldus kategooriliselt tagasi pöördumast okupeeritud Eestisse, sest nad teadsid, et neil pole mingit seost kaelamääritud *nõukogude* kodakondsusega ja kodumaal ootab ees juba kogetud punaterror. Kui 1947. aastal juunikommunistid Harald Habermann, Viktor Hion ja Leonhard Illisson ENSV valitsusdelegatsiooni liikmetena olid Saksamaal ja Austrias põgenikelaagrites eestlasi agiteerimas kodumaale tagasi tulema, siis loendati seisuga 1. oktoober 1946 läänetsoonide põgenikelaagrites Eesti pagulaste arvuks **32 129** inimest. Ilmselt tuleb need keeldujad nimetada Nõukogude süsteemi ohvriteks. Me teame, et **11. veebruaril 1945** sõlmiti Jaltas kolme liitlasriigi, USA, Nõukogude Liidu ja Suurbritannia vahel salajane kokkulepe nn *nõukogude* kodanike vägivaldseks väljasaatmiseks. Kuigi USA ja Inglismaa ei tunnistanud kunagi Balti riikide vägivaldset lülitamist 1940. aastal Nõukogude Liidu koosseisu, siis ometi nad sõja ajal nõustusid nende maade kodanike ebaseadusliku ja vägivaldse väljaandmisega sõjaliitlasele Nõukogude Liidule. Nõukogude okupatsioonitsooni sattunud Eesti kodanike saatus on teada, sest sealt toodi neid vägivaldselt Nõukogude Liitu tagasi läbi mitmesuguste filtratsioonilaagrite, kinnipidamiskohtade ja vangilaagrite. ENSV-s Ministrite Nõukogu juures tegutsenud nn repatrieerimise komitee aruandest 1949. aastal saame teada nelja aastaga Eestisse saabunud repatrieeritute koguarvu – u 20 500. Samas selgub ka, et elukohana Eestis elas tookord 13 777 repatrieeritut[14]. Enam kui 6700 repatrieeritutest oli seega juba vahistatud ja süüdistusena kasutati trafaretset väljamõeldist spionaažist välisluure kasuks. Saksamaale sõjavangi jäänud eestlased saame määrata aprillis 1945

EV major Aarne Norralti lõplik süüdistus: Olles kodanluse poolehoidja ja kompartei vastane, vaenulikult häälestatud, võttis osa sõjast NL-i vastu valgetes Eesti väeosades (Vabadussõjas), ... olles Tartu komandandi adjutant suhtus Nõukogude korra loomisse Eestis ja Punaarmeesse eitavalt .... Taimõri kohtu 29.11.1941 otsus: kõrgeim karistusmäär – mahalaskmine.

koostatud Neuhammeri nimekirjast lähtudes. Sellega lähevad hästi kokku kahe siinse autori andmed: esiteks Erich Kaup, kes nimetab Läänest Venemaale toimetatud eestlastest sõjavangide arvuks 5434[15] ja teiseks Toe Nõmm, hinnates Läände jäänud sõjavangide arvuks u 6000 meest[16].

Kokku saame Saksa okupatsiooni perioodil Eesti inimkaotusteks **94 975** inimest. Otseste Eesti inimkaotuste suuruseks natside kuritegude tulemusena Saksa okupatsiooni aastail saab neist hinnata vähemalt **27 287** ohvrit.

III Teise Nõukogude okupatsiooni inimkaotused

Teine Nõukogude okupatsioon algas kohe pärast Punaarmee sisenemist Eestisse augustis-septembris 1944. Algasid massilised vahistamised, mahalaskmised ja röövimised, mille panid toime sõjaväeluure Smerši ja NKVD eriüksused ning punaarmeelased. Nõukogude tagalas oli juba suvel 1944 ette valmistatud nimekirjad isikutest, keda tuleb vahistada. Üks neist oli näiteks malesuurmeister Paul Keres, keda Tallinna saabunud erigrupp õnneks ei tabanud, sest otsitav oli koos perega Läänemaal. Eesti avalikkusele sai see sünge lugu teatavaks enam kui 60 aastat hiljem P. Kerese kolleegilt suurmeister Juri Averbahhilt, kes saabus Tallinna meie suurmehe mälestusturniirile. 3. novembril 1944. aastal sai ENSV Siseasjade rahvakomissar (NKVD ülem) Aleksander Resev Moskvast täpsed käsud, kuidas esitada igakuised ettekanded võitlusest sotsiaalselt ohtliku elemendiga, nagu Nõukogude terminoloogia nimetas kõiki neid, keda kavatses ühiskonnast kõrvaldada[17].

Juba esimese oktoobrikuu aruande järgi oli vahistatud kokku 1226 inimest. Julgeoleku rahvakomissar Boris Kumm tegi 21. oktoobril 1944 ettekande ENSV kompartei esimesele sekretärile Nikolai Karotammele, et esimese kuu jooksul on võetud rahvavaenlasena arvele enam kui 8000 isikut. Detsembrikuus 1944 arreteeriti veel 1955 isikut ja vahistamised jätkusid: 1. kvartal 1945 — 1991 isikut, 2. kvartal 1945 veel 1991 isikut. 1945. aasta kokkuvõte KGB aruande järgi annab vahistatute üldarvuks 5807 isikut, metsavõitlustes tapetute arvuks 565 ja repressioonide alla langenute arvuks 8782 inimest[18]. Vahistamistele ei paistnud lõppu tulevat. 29. oktoobrist 1945 on teada NKVD/NKGB salajane direktiiv nr 193/118, mis kohustas arvele võtma ja sunnitööle mõistma kõiki mehi, kes olid Saksa okupatsiooni ajal teeninud Saksa armees, Omakaitses või politseis. Direktiiv selgitas, et sunnitöölisi on vaja NKVD vangilaagritesse Norilskis, Vorkutas, Permi oblastis ja teistel GULAG-i süsteemi objektidel. Kõige agaramalt täitis ülesande tuntud sõjakurjategija, 1941. aastal Viljandi vanglas massimõrvu sooritanud ja nüüd Virumaal KGB osakonna ülemaks saanud kapten Aleksander Enger. Tema esitas 1. jaanuariks 1946 nimekirja **1647** nimega, teistes maakondades olid need nimestikud samal ajal palju kordi väiksemad: Järvamaal 344, Valgamaal 119 ja Saaremaal 529 isikut.

Perioodiliselt jätkusid uued massiliste küüditamiste operatsioonid. Esimene toimus 15. augustil 1945 ja ohvriteks olid seekord saksa rahvusest Eesti kodanike ning alaliste elanike perekonnad. Operatsioon sai alguse juba sõja ajal 7. veebruaril 1945 Nõukogude Liidu siseasjade rahvakomissari (NKVD) asetäitja Tšernõšovi korraldusest. Kokku küüditati Eestist Permi oblastisse metsatöödele 407 inimest, suurem osa neist olid vanurid ning lapsed. Väljasaadetute seas oli palju eestlasi, sest segaabielu puhul võis valida Eestisse jäämise, kuid enamik väljasaadetud peredest eelistas jääda kokku ja minna ühiselt vastu rängale saatusele.

15. augustil 1945 ei suudetud kõiki tabada ning hilisemate vahistamistega on selle grupi ohvrite arvuks saadud 566[19]. Järgmise massioperatsioonina Eesti kodanike deporteerimiseks tuleb nimetada surmaotsusega hukatute perede viieks aastaks sundasumisele saatmist. ENSV NKVD andis välja selle kohta direktiivi nr. 277 juba 25. aprillil 1944 ammu enne Eesti taasokupeerimist septembris 1944. Aasta hiljem, 3. aprillil 1945 täiendati seda dokumenti. Ülesande täitmine võttis aega hulk aastaid, korraga suuremat hulka inimesi Venemaale viia ei õnnestunud ja andmeid ohvrite arvu kohta pole õnnestunud kindlaks määrata. Palmse vallast on teada juhtum, kui 5. augustil 1947 vahistati 27. mail 1942 Irkutskis hukatud metsavenna Arved Kaljuvee perekond. Vahistatud olid: Arvedi ema Leena Kaljuvee ja tema lapsed Aarend, Aino ja Leo. Erinõupidamise otsusega 7. juulist 1947 mõisteti neile viis aastat sundasumist Tjumeni oblastis[20]. 56-aastane Leena Kaljuvee suri sundasumisel juba detsembris 1947.

25. märtsil 1949 pandi Balti riikides toime massiline küüditamine, mis hõlmas kolme riigi peale u 95 000 inimese väljasaatmist Siberisse ja seekord igaveseks ajaks, nagu oli fikseeritud Nõukogude valitsuse 29. jaanuari 1949 salajases määruses nr 390-138cc. Eluaegse sundasumise karistuse võttis Nõukogude riik kasutusele 26. novembril 1948. Eestlaste suhtes oli märtsiküüditamine suurim inimsusevastane aegumatu kuritegu, mida kommunistlik režiim siinmail rakendas. Õigusteadlane Enn Sarv on nimetanud kuut kuriteo liiki, mis märtsiküüditamisega kaasnevad ja need kõik kuuluvad inimsusevastaste kuritegude loetelusse. 19 küüdirongiga viidi sundasumisele Venemaale **20 702** inimest, kellest enamik olid lapsed, naised ja vanavanemad. Selle näiteks võib nimetada ühe küüdivaguni nimekirja, mille on kirja pannud 82-aastane Hans Oja, sest küüditajad olid oma paberid ära kaotanud.

1941. aasta 14. juunil küüditatud Koppelite pere. Alumine pilt: ema Klara ja isa Juhan koos lastega. Isa oli Saaremaa koolide inspektor ja 110 ha talu omanik, ta suri Venemaa vangilaagris 18.02.1942. Lapsed reas vasakult (ülemisel fotol) Lille (suri asumisel 1942), Helle, Arvi, Helvi, Saima ja Vaino (suri asumisel 1942). 1947. aastal tulid Helle, Arvi, Helvi ja Saima Eestisse õppima, kuid 1950 viidi vanglate kaudu teist korda asumisele Kirovi oblastisse. 8-st inimesest 3 jäi igavesti sinna. Pildistatud 1938.

Vihikust väljarebitud paberilehele on vagunivanemaks määratud H. Oja oma käega kirjutanud kaheksa lapse, kümne vanuri, nelja naise ja enda kui ainsa mehe nimed. Noorim lastest oli aastane ja vanuritest kõige vanem 92-aastane. Kokku oli vagunis neid genotsiidikuriteo ohvreid 23, kelle nimed on jäädvustatud enne lahkumist surmateekonnale tänu vanainimese krobelise käekirjaga täidetud paberitükile. Surmad küüdirongides algasid juba enne Eestist lahkumist (üks väikelaps Võrus). Küüditajate aruannetes on palju vigu ja ebaselgust. KGB ohvitseride harimatuse pärliks on üks arhiividokument, milles majori auastmes küüditaja raporteerib viimase küüdirongi lahkumisest Eestist **32. märtsil 1949.** Tõenäoliselt oli see 29. märtsil Võrust väljunud küüdirong. Vastuoluline koondraport 19 küüdirongiga Siberisse saabunute kohta fikseerib: 51 suri teel, 63 võeti haigena rongilt maha, 18 põgenes ja 20 660 olevat kohale jõudnud.

Märtsiküüditamine oli sõjaväe vägivallaoperatsioon kolme Balti riigi rahva lõplikuks allutamiseks, aastaid kestnud relvastatud vastupanu murdmiseks ning Nõukogude süsteemile omase hirmule rajatud elulaadi kehtestamiseks. Sõjalise operatsiooni Прибой (eesti k nimetusega Murdlaine) läbi viimiseks toodi Nõukogude Liidust lisaks ENSV siseministeeriumi ja oma julgeolekujõududele väga suured lisaväed, näiteks üks eliitväeosa toodi kohale Moskvast. Massioperatsioonist on

koostanud põhjaliku uurimistöö ajaloodoktor Aigi Rahi-Tamm Tartu Ülikooli ajaloo-osakonnast[21].

Aasta hiljem, märtsis 1950 toimus kurikuulus EKP VIII pleenum peateemaga kodanlike natsionalistide halastamatu väljaselgitamine ning kõrvaldamine. Märtsiküüditamist Eestis juhtinud kolmik: Nikolai Karotamm, Boris Kumm ja Arnold Veimer võeti ametist maha. Neid süüdistati halvasti korraldatud operatsioonis, mille tulemusena olevat 1066 perekonda jäänud Siberisse saatmata. Partei juht N. Karotamm tunnistas pleenumil peetud kõnes end süüdi kõigis väljamõeldud pattudes sel viisil, et tal pidi olema surmahirm oma elu pärast. Kümme aastat Eesti rahvast hävitanud kommunistlikku süsteemi truult teeninud kompartei juht N. Karotamm sai tõenäoliselt aru, et nüüd võib hukkamine tedagi tabada, kui ta kõiki väljamõeldud süüdistusi puhtsüdamlikult omaks ei võta. Selline oli Stalini julma diktatuuri aastail tavaline skeem ja hirm oligi lahutamatu osa iga juhtiva parteitegelase töös. Pleenumil esitatud süüdistused olid alusetud juba seepärast, et hästi salastatud sõjaväelist operatsiooni Balti riikide rahvaste hävitamiseks juhtis Moskvast KGB ning kohalikele funktsionääridele suurt sõnaõigust ei antud. Nagu teada, määras operatsiooni üldjuht kindral Sergei Ogoltsov 13. märtsil 1949 Eestile ülesandeks küüditada 7500 perekonda, mis tähendas u 22 300 natsionalisti ja kulaku väljasaatmist. Vastavalt saadud käsule tegid ettekande valmisolekust Riia staapi ENSV julgeolekuminister Boriss Kumm ja Moskvast siia saadetud julgeoleku ministeeriumi volinik kindralmajor Ivan Jermolin[22]. Selles ettekandes oli märgitud, et küüditamiseks vajalikud toimikud on ette valmistatud **9407** pere kohta, seega ligi kaks tuhat peret rohkem, kui oli operatsiooni üldjuhi käsk. 2014. aastal Eesti Represseeritute Registri Büroo raamatus „Eestist küüditatute nimekiri 1945–1953" on fikseeritud kõik kannatanud, kes olid seotud 1949. aasta küüditamise operatsiooniga. Kokku tuli **32 990** kannatanut. Nende seas oli näiteks 1949. aasta alguses vangistatud **2652** maksuvõlglast, kes pärast karistuse kandmist saadeti Siberisse sundasumisele perede juurde[23]. Need maksuvõlglased olid taluperemehed ja taluperenaised, kes ei suutnud ära maksta iga aastaga mitmekordselt suurendatud makse või siis täita ülisuuri metsanorme. Makse tõsteti talude paljaksröövimise eesmärgil, et sundida laostunud talupoegi kolhoosi astuma. Märtsiküüditamise ohvritest hukkus Siberis **2896** inimest. Demograafid on hinnanud, et 1949. aasta genotsiidioperatsioon tähendas Eesti jaoks **5524** sündimata jäänud last.

> Teise Nõukogude okupatsiooni inimkaotuste üldarv kõiki kuritegelikke operatsioone summeerides on 79 352.

Märtsiküüditamist kui inimsusevastast kuritegu saab iseloomustada kahe nimega: Nõukogude Liidu sõjakangelane **Arnold Meri** ja paaripäevane vastsündinu **Anne Ojaäär** Hiiumaalt. Hiiumaale küüditamise üldjuhiks määratud A. Meri käis kaks korda haiglas, et vastsündinud imikut koos 22-aastase ema Õie Ojaääre ning tema kaheaastase poja Toivoga kätte saada. Kui esimesel katsel takistas energiline vene rahvusest arst sõjakangelast kuriteo sooritamisel, siis paar päeva hiljem tungis A. Meri ikkagi haiglasse ja viis asja lõpuni. Ta võttis õnnetu ema lastega kaasa ning toimetas isiklikult lennukiga Tallinna, et jõuaks panna 28. märtsil Ülemiste jaamast väljunud viimasele küüdirongile [24].

Viimane massiline deporteerimine Eestis toimus 1. aprillil 1951, kui ohvriteks said usulahu Jehoovatunnistajad liikmed. Eestist oli eriasumisele väljasaadetuid 259 inimest. Samaaegselt toimus usutunnistuse järgi küüditamine teistes Balti riikides, Moldaavias, Lääne-Ukrainas ja Lääne-Valgevenes. Tänaseks on selgunud Eestist usutunnistuse pärast kannatanute arvuks 312[25].

Lakkamatu terror eesti rahva hävitamiseks kestis kümme aastat kuni diktaator Jossif Stalini surmani märtsis 1953. aastal. Eesti NSV julgeolekuorganite aruanded Moskvale võitlusest nn banditismiga lõpevadki järgmise kokkuvõttega septembrist 1944 kuni 1953. aasta lõpp:

- arreteeritud 20 351 inimest, neist võitlustes tapetud – 1510
- sunnitöölaagritesse karistust kandma saadetud – 13 183 isikut
- legaliseeritud – 5658 inimest.
- likvideeritud relvastatud gruppe ja põrandaaluseid organisatsioone – 966 26.

Metsavõitlustes langenuid on aastail 1944–1978 riikliku komisjoni uurimuste järgi teada vähemalt 1716 inimest[27]. Võitluses Nõukogude okupantidega langesid Eesti vabaduse eest raamatute Pro Patria kolme väljaande, H. Lindmäe suvesõja teoste jt autorite tööde järgi teadaolevalt vähemalt **10 457** võitlejat.

Teise Nõukogude okupatsiooni kõigi poliitiliste vahistamiste arvu määramiseks lähtume Eesti Represseeritute Registri Büroo raamatutest „Poliitilised arreteerimised Eestis 1940–1988" (kolm raamatut R-1, R-2 ja R-3) ja raamatust R-8/1 (*Lisanimestik 1940–1990*). Lisame raamatu R-8/2 käsikirjast veel üle 5000 nime. Kokku annab viie raamatu statistika **59 657** poliitvangi. Neis raamatuis teadaolevate korduste eemaldamiseks lahutame 9850 esimese okupatsiooniaasta poliitvangi, lahutame 3200 perekonnapeadena vangilaagritesse saadetud 1941. aasta juuniküüditamise ohvritest ja lahutame Punaarmees sõja-aastail vahistatud ning hukatud. Neljas raamatus „Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945" (R-9—R-12)

leiame vahistatuid 2135 ja hukatuid 793 sundmobiliseeritut. Lõpptulemusena saame teise Nõukogude okupatsiooni ajal poliitvangide arvuks **43 768** isikut. Inimkaotuste üldarv teise Nõukogude okupatsiooni aastail tuleb kõiki kuritegelikke operatsioone summeerides **79 352** ohvrit. Kahe Nõukogude okupatsiooni *otseste* inimkaotuste summaks on 93 810 + 79 352 = **173 162** inimest. Lisame kaudsed inimkaotused, st põgenikud, pommitamiste ohvrid jt ning saame arvu **240 850.**

Viiekümne aasta Eesti inimkaotused läbi kolme okupatsiooni kokku: 240 850 + 27 287 = **268 137** inimest. Vahekord **240 850** ning **27 287** iseloomustab päris hästi kommunistide ja natside kuritegudest põhjustatud Eesti inimkaotusi. Enam kui kaheksakordne vahe ohvrite arvus teeb selgeks, miks eesti rahvale ei saa kaela määrida müüti Punaarmeest kui vabastajast. Kaine eesti rahva suhtumist mõlema okupandi vabastajarolli iseloomustas Saksa okupatsiooni ajal rahvasuus levinud lööklause: „Meid röövel päästis röövli käest!"

Selleks, et viia inimkaotused üle kõigi mõõdetavate kaotuste ühisnimetaja alla, on soovitav kasutada ühise metoodikana Läti Teaduste Akadeemia majandusinstituudi teadlaste valemit: **SI + IIi + Gi*Ki*A = CVi**.

Universaalne valem, mis annab ühe inimese väärtuse ühiskonna jaoks sõltuvalt tema haridusest, tööeast, tööjõudlusest, sotsiaalsetest kulutustest tema üleskasvatamiseks jms.[28]

Kokkuvõte

Siinsesse töösse Eesti inimkaotustest pool sajandit kestnud okupatsioonide ajast on koondatud informatsioon väga paljudest uurimustest ligi kolmekümne aasta jooksul. Neid uurimistöid viis läbi 1992. aastal asutatud ja Riigikogu juures töötanud Okupatsioonide Repressiivpoliitika Uurimise Riiklik Komisjon (ORURK). Pärast Eesti iseseisvuse taastamist tegeles lähiajaloo uurimisega aktiivselt mitu okupatsioonide läbi kannatanute ja vastupanuvõitlejate organisatsiooni nagu Eesti Memento Liit, Eesti Vabadusvõitlejate Liit, Eesti Endiste Poliitvangide Liit, Soome Sõjameeste Eesti Ühing, Eesti Natsismiohvrite Ühing jt.

Eestlastest naisvangid Kargopoli laagris 1955. aastal.

Riikliku komisjoni lõpparuande Riigikogule esitamise ajaks 2004. aastal oli komisjon avaldatud 25 trükist ja aasta hiljem trükiti komisjoni aruanne Valge Raamat eesti, inglise ja vene keeles. Seejärel jätkas ORURK-i meeskonna liikmetest moodustatud Sihtasutus Valge Raamat riikliku komisjoni tehtud uurimuste publitseerimist ja uute teemade edasi uurimist. 2015. aastal avaldas SA Valge Raamat kogu uurimistööde sarja 41. trükisena Herbert Lindmäe üheksanda Suvesõja raamatu „Suvesõda Harjumaal 1941". Osa neist uurimistöödest on väga täpsed ja põhjalikult läbi uuritud algallikatele toetuvad publikatsioonid, nagu

> Kahe Nõukogude okupatsiooni eestlastest hukkunute arv küündib ligi poole miljonini.

näiteks massilised küüditamised Eestist 14. juunil 1941 ja 25. märtsil 1949. Sama saab kinnitada Eesti vabaduse eest langenute kohta Suvesõjas 1941 ja Eesti kaitselahingutes 1944. aastal ning Soome armees ja metsavõitluses langenud võitlejate kohta.

Vähem täpsed on paljud Nõukogude okupatsiooni perioode kirjeldavad uurimused kas puudulike algallikate tõttu, Venemaa arhiivides salastatud ning uurijatele kättesaamatute dokumentide pärast või väärinfoga küllastatud poliitvangide jälitustoimikutest vms propagandistlikust desinformatsioonist kogutud andmebaasid. Tänapäevastele uurijatele on sellise dokumentatsiooni mõistmine suureks probleemiks, sest neil puuduvad vajalikud praktilised elukogemused mõistmaks kuritegeliku nõukogude süsteemi olemust. Kui väärinfo lahtimõtestamiseks saab meie põlvkond toetuda sadade ja tuhandete saatusekaaslaste elukogemustele, siis info täielik puudumine või salastatus ei anna mingit võimalust tõsiseks uurimistööks. Üks selline teema on olnud sundmobilisatsiooniga vägivaldselt sõjasuvel 1941 Venemaale surmalaagritesse viidud **41 847** Eesti kodaniku saatus. Nõukogude okupatsioonivõimude suurim genotsiidi- ja sõjakuritegu eesti rahva hävitamiseks ongi varjamise eesmärgil täielikult salastatud. Ometi on suutnud seda teemat edukalt uurida Eesti Memento Liidu ajalootoimkonnast võrsunud Eesti Represseeritute Registri Büroo ligi kolmekümneaastase järjekindla tööga. Äsja ilmunud neljas nimekirjaraamat sarjast „Eestlased Vene sõjaväes 1940–1945" (R-12) annab ulatusliku statistika **71 392** sõjaväelase kohta, kes okupatsiooni ja sõja-

aastail 1940–1945 olid mingil viisil seotud Punaarmeega. Nende seas on need samad 1941. aasta sundmobiliseeritud oma puudulike isikuandmetega ja ebatäpse infoga saatuse kohta. Siiski on see väärtuslik andmebaas nüüd täpsemaks saanud ja edaspidiseks uurimistööks väga vajalik info. Lähtematerjaliks on olnud Saksa okupatsiooni ajal Elmar Tambeki juhtimisel töötanud ZEV-i komisjoni küllalt täpne ära viidud sõjaväelaste nimistu. Edasine uurimistöö edukus sõltub nüüd sellest, kas Eesti riik soovib meie inimkaotuste täpseks selgitamiseks kaasa aidata. Juba paarkümmend aastat tagasi alustas ORURK-i komisjoni esimees Vello Salo uurimistööd ühtse **Eesti inimkaotuste registri** koostamiseks.

Lisaks paljudele eri kategooria uurimissuundadele sai riiklik komisjon tookordse Eesti Riigiarhiivi salajases eriosakonnas tutvuda kartoteegiga u 850 000 isiku kohta. Kartoteegi koostamist oli alustanud Eesti Vabariigis Poliitiline politsei. Seejärel täiendasid kartoteeki 1940. aastal võimu haaranud Nõukogude Liidu repressiivorganid ja 1941. aastal uued natsi-Saksamaa okupandid. Sõja-aastail jätkasid NKVD organid Venemaa tagalas nn sotsiaalselt ohtlike isikute kartoteegi koostamist ja pärast Eesti taasokupeerimist 1944. aastal said nad sakslaste poolt maha jäetud kogu senise andmebaasi oma valdusesse. KGB ja NKVD jätkasid totaalse jälitussüsteemi sisseviimisega usinalt uutele ohvritele kaartide lisamist. Kaartide arvu järgi võiks arvata, et peaaegu kõik eestlased võisid sattuda sinna kartoteeki, kuid tegelikult võib seal mõne isiku kohta olla kuni kolm pisut eristuvate andmetega kaarti. Kogenud uurija võib neid ühe isikuga seostada alles pärast põhjalikku analüüsi. ORURK-i komisjoni aruandes inimkaotuste peatüki kirjutanud Aigi Rahi-Tamm Tartu Ülikooli ajaloo-osakonnast on Sihtasutuse R-arhiiv juhina seda väärtuslikku andmepanka töödelnud ja arvutisse sisestanud kannatanute ühtse registri koostamise eesmärgil. Kahjuks on töö jäänud toppama päris lõpufaasis, sest riik pole vajalikku toetust juba aastaid osutanud. Meie kolleegid Läti Vabariigist on aga taastanud valitsuskomisjoni töö okupatsioonikahjude ja kaotuste hindamiseks ning uurimistöödega meist kaugele ette jõudnud. Töösse on haaratud Läti Teaduste Akadeemia parimad teadlased, koos juhtivate Läti ajaloolastega korraldasid nad 17.–18. juunil 2015 Riias toimunud seitsme riigi konverentsil, mis oli pühendatud Balti riikidele tekitatud Nõukogude okupatsioonikahjude hindamisele. Professor Peteris Zvidrinši esialgsel hinnangul on Läti Vabariigi otsesed demograafilised kaotused viiekümne okupatsiooniaasta tulemusena enam kui **10 miljonit inimaastat** ja seni on veel lõpetamata sama metoodika järgi Saksa armees ning Punaarmees langenute osa hindamine üldistes inimkaotustes. Samal ajal aga püütakse Eestis rahvale kaela määrida seisukohta, et agressorile kahjunõude esitamine on mõttetu tegevus, sest mingit kompensatsiooni pole loota.

Eestlased rajavad mälestussammast Vorkuta ülestõusus hukkunud kaasmaalastele, Vorkuta kalmistul 1956 kevadel. Pildil vasakul Rihard Aavisto, Enno Ratas ja Albert Maripuu, paremal Bernhard Mark, Johannes Marleen, Arno Kukk ja Rein Aru.

Vastulause on selline, et eesti rahvas peab teadma, milline on teaduslikult põhjendatud okupatsioonikahju ja millised on meie inimkaotused. Kui need uurimused on teinud meiega sama saatust jaganud Läti, Leedu ja Poola, siis Eesti kõrvalejäämine ühisrindest on lihtsalt häbiväärne. Kümnete tuhandete Eesti kodanike individuaalseid kahjunõudeid agressorile ei saa maha kanda ükski valitsus ega parlament. Eesti rahvas pole andnud neile selleks volitusi ja Eesti riik peab kaitsma oma kodanike huve niisama järjekindlalt, nagu teevad seda suurriigid. Kommunismiohvrid, natsismiohvrid ja holokaustiohvrid – nad kõik on võrdse tähendusega ja kedagi neist ei saa maha vaikida ega eelistada. Nad kõik on olnud ühteviisi oma riigi kodanikud, kes väärivad mälestamist ja mitteunustamist! K&E

Viited:
1) Population Losses 1940–1941: Citizens of Jewish Nationality. ORURK-18. Vello Salo. Tallinn, 2002.
2) Moskva arhiiv ГАРФ ф 9479 оп 1 д 87 л 189.
3) 65 aastat 14. juuni 1941genotsiidikuriteost Eestis. Poliitvärvingute kartoteek. Isikuandmete kogumine ja kasutamine aastail 1940-1957. Aigi Rahi-Tamm. Eesti Memento Liidu ajalookonverents 13.06.2006.
4) Moskva arhiiv ЦХСД, ф. 89, оп. 48, д. 6, л. 1- 4.
5) Valge Raamat. Ülevaade okupatsioonidest. lk 17. Enn Sarv, Peep Varju. ORURK-22. OÜ Greif. Tartu, 2006.
6) Estland unter der Sowjetherrschaft 1941/1944–1954. Sirje Kivimäe. Nordost-Archiv. N. F. 4(1995). N 2. Lüneburg. 1995.
7) Kahekordne maailmameister Kristjan Palusalu jutustab oma põgenemisseiklusist Soome. Eesti Sõna nr 2, 6.01.1942.
8) Vt Lisa 2
9 Tallinna evakueerimine 1944. aasta septembris. Meelis Maripuu. Ajalookonverents „Tallinna kaitsjad 22. septembril 1944" 22.09.2006.
10) Eesti rahvastikukaotused II / 1. Saksa okupatsioon 1941–1944. Hukatud ja vangistuses hukkunud. Indrek Paavle. Tartu, 2002.
11) Labida ja relvaga. Eestlastest tööl ja võitluses II maailmasõjas. Elmatar, Tartu, 2005.
12) Mobilisatsioonid Eestis 1941. aastal. Käsikiri. Valentin Villemsoo. 6. oktoober 2010.
13) Operatsioon Läänemeri. Päästeaktsioonid Eestist 1943–1945. Arvo Horm. Pool sajandit pagulust Rootsis. Stockholm, 1995.
14) ERAF, fond 131, n. 1, s. 190, lk 95
15) Sõjavangilaagrid Eestis 1944–1949. Erich Kaup. Kleio, 1995, 2.
16) Eesti üksustest Saksa sõjaväes. Formeerimine ja isikkoosseis. Toe Nõmm. Akadeemia, 1990, 1.
17) ERAF, fond 131, n. 1, s. 1, lk 1.
18) ERAF, fond 131, n. 1, s. 27, lk. 77
19) Eestist küüditatute nimekiri 1945–1953. ERRB nimekirjaraamat 8/3. Tallinn, 2014.
20) ERAF, fond 3N, s. 6911
21) 1949. aasta märtsiküüditamine Eestis. Aigi Rahi-Tamm. Kannatuste aastad 1940–1991. 2. raamat. Tallinn, 2012.
22) Vene Föderatsiooni arhiiv Moskvas, fond 9479, n. 1, s. 475, lk 162–165.
23) Rahvastikuprobleemid. Ene Tiit. Akadeemia nr 5, 1993.
24) 1949. aasta küüditamine Eestis. Olev Ott. Intervjuu Õie Ojaäärega. lk 238–239. Kirjastus Mel, 2009.
25) Vt viide 19.
26) ERAF, fond 131, n. 1, s. 245, lk 208/241 ja 247
27) Pro Patria II. Auraamat langenud ja hukkunud metsavendadele 1944–1978. Eerik-Niiles Kross. Tartu, Kleio 1998.
28) Ущерб нанесенный Советским Союзом странам Балтии.Технология опр еделения человеческой ценности. Janis Pocš. Riia rahvusvaheline konverents 17.–18.06.2015. Riia, 2016.

Sinimägede legend

Ei ole Eesti sõjaajaloos tuntumat ja legendaarsemat lahingut kui 1944. aasta suvel toimunud Sinimägede lahing. See on värskem ja meeldejäävam, kui kaugemas minevikus toimunud Ümera või Võnnu lahing.

HANNO OJALO

Põhjusi selleks tuntuseks on ohtralt. Siin põimuvad omavahel reaalsete sündmustega unistused ja oletused, kompensatsioonitahe ja rahulolu, uhkustunne vaprate eesti sõdurite üle. Kui lisada veel Nõukogude okupatsiooni ajal rahvasuus liikuvad jutud ja veteranide mälestused põrgust, millest võidukalt läbi tuldi ning tapetud vaenlaste (st punaarmeelaste) mägedest, siis kujunes Sinimägede lahingust vastupanu sümbol ja pühamu. Mida aga seejuures selle termini all täpselt mõisteti?

Kohati laiendati Sinimägede lahingu mõiste üldistavalt kogu Narva rindel toimunud seitsme kuu pikkuste võitlustele, räägiti kas siis tunnustavalt või hukkamõistvalt „tuhandetest langenud eestlastest". Kitsamas mõttes on selle termini all mõistetud Punaarmee Leningradi rinde vägede pealetungioperatsiooni Narva rindel Saksa armeegrupi vägede vastu, mille käigus vallutati küll Narva linn, kuid pealetung lõppes peale kahe nädala pikkust üritamist (24. juuli kuni 10. august) ikkagi nurjumisega, seega Saksa väegrupi tõrjevõiduga.

Raamatu tekstis on seda sõjalist operatsiooni nimetatud lihtsustavalt

Hanno Ojalo
Sinimägede legend. Kuidas võitles Eesti Diviis
Kirjastus Ammukaar 2017

> Sinimägede lahing on minu jaoks legend selle sõna kõige paremas tähenduses. See on üks uue Eesti Vabariigi aluseid. Need mehed, kes seal langesid, olid ja on sangarid, kes valasid verd Eesti ja selle tuleviku eest.

Sinimägede lahinguks ja jagatud see ajaliselt kolmeks etapiks:

- Taganemine Auvere-Narva positsioonidelt 24.–26. juuli
- Pealetung Sinimägedele 26.–31. juuli
- Pealetung Sinimägedele 1.–10. august

Eesti ajaloohuvilist huvitab eelkõige muidugi eestlaste roll ja osatähtsus nendes võitlustes. Siin on autorid ja sulemehed avaldanud arvamusi seinast seina, enamasti mõõdutundetult suurendades eestlaste (sageli ka hollandlastest, belglastest, taanlastest ja norralastest vabatahtlike) rolli selles, sageli halvustades ja pisendades sakslaste osatähtsust. Siinses raamatus on loobutud mitmes teoses sageli pakutud saksa, hollandi, flaami, norra ja taani nimede virvarrist ja Rüütliristide jagamine on ära mainitud vaid raamatu lisas.

Võitluse eesmärgid

Mille eest eesti sõdurid Sinimägedes ja Narva jõel võitlesid? Kindlasti mitte selle eest, et tagalas saaksid teised eestlased võimaluse põgeneda, nagu tagantjärele tarkusega leitakse. Sel hetkel võideldi selle eest, et Punaarmee ei vallutaks Eestit, eelkõige Põhja-Eestit ja Tallinna. Selle eest, et punased mõrvarid ei pääseks uuesti eesti rahvast röövima, küüditama ja tapma. Selle eest, et nad püsiksid Eesti piiridest väljaspool.

Sinimägede lahing on saanud endale suurelisi nimetusi nagu „Eesti Verdun", „Eesti Termopüülid" või ka „Euroopa SS-vägede suurlahing". See ei olnud verega ristimine, mis toimus juba 1941. aasta Suvesõjas. See oli meie vastupanu kulminatsioon, selle luigelaul, viimane meeleheitlik katse peatada meie peale vajuvat punast koletist.

Siinses raamatus püüab autor jätkata juba eelnevates raamatutes („Sileesiast Tšehhi põrgusse", „Lõikusaeg. Kuidas haihtus Eesti Diviis") alguse saanud SS-vägede 20. eesti diviisi (edaspidi Eesti Diviis) tegevuse ja võitluste kirjeldamist. Teistest eesti ja saksa väeosadest tuleb juttu niivõrd, kui palju on vajalik sõjasündmuste kirjeldamisel. Vaatluse all on Sinimägede lahing just selle kitsamas tähenduses koos Narva-Auvere eellooga perioodil 24. juuli – 10. august 1944. Samuti on lähtutud seisukohast, et 11. Ida-Preisi jalaväediviisist lõuna pool paiknevad eesti piirikaitserügemendid Sinimägede lahingus otseselt ei osalenud (välja arvatud nn Putki episood 3. augustil).

Eelnevad käsitlused

Teemat käsitledes ei saa jätta mainimata Mart Laari raamatut „Sinimäed 1944. II maailmasõja lahingud Kirde-Eestis", mis on lugejate hulgas olnud erakordselt populaarne ja ilmunud kolmes trükis aastatel 2006, 2008 ja 2012. Nimetatud raamatus on teemat vaadeldud laiemalt ja käsitletud kogu Narva rinde võitlusi veebruarist kuni septembrini 1944, Sinimägede operatsioon hõlmab raamatu mahust vaid kolmandiku.

Pikka aega tugines Eesti sõjaajaloohuvilistel ettekujutus lahingust põhiliselt kolmel allikal, moodsa sõnaga „tüvitekstil". Need olid:

- Arnold Purre – 13 lk artiklis kogumikus „Eesti riik ja rahvas II maailmasõjas" IX kd (1960)
- Harald Riipalu – 17 lk raamatus „Kui võideldi kodupinna pärast" (1951)
- Valdur Jürissaar – 13 lk raamatus „Kahe rinde vahel. Kolonel Rebasega idavõitlustes" (1951).

Paraku peab tunnistama, et just nendest allikatest tulenevad paljud ebatäpsused (ilmselt tingitud tollaste materjalide nappusest), mis kipuvad korduma ka hilisemates lahingukirjeldustes. Lähemalt on nendest juttu juba siinse raamatu tekstis. Võib ka lisada, et teatud rõhuasetused (välismaa vabatahtlike rolli üle hindamine) pärinevad ka Saksa kõrgema väejuhatuse igapäevastest rindeülevaadetest (ka neist tuleb edaspidi juttu), kus seda eriti rõhutati. Võib-olla näitamaks, et Euroopa rahvaste esindajad võitlevad Saksamaa poolel liitlastena. Mõni viga pärineb ka Werner Haupti paljutsiteeritud teosest „Heeresgruppe Nord 1941–1945".

Taasiseseisvunud Eesti Vabariigis on lisaks Mart Laarile lühemalt või pikemalt Sinimägede lahingust kirjutanud Karl Gailit, Toe Nõmm, Sergei Soldatov. III SS-soomuskorpuse ja SS-diviisi Nordland vaatenurgast on lahingut kirjeldanud USA-s Richard Landwehr, Saksamaal Felix

Steiner, Wilhelm Tieke ja Rolf Michaelis.

Vaatamata Sinimägede teema maha vaikimisele venekeelsetes teostes (tavaliselt piirduti kaotatud lahingu kirjeldamisel paari lausega või mõne lõiguga suuremates teostes) käsitleti seda siiski mitmel juhul ka pikemalt – näiteks Fjodor Paulman „Ot Narvõ do Sõrve" (Tallinn, 1980) – 9 lehekülge peatükis „Boi za liniju „Tannenberg" ja Jevgeni Krivošejev, Nikolai Kostin „Bitva za Narvu" (Tallinn, 1984) – 8 lehekülge peatükis „Prodolženije Narvskoi operatsii".

Vägede inimkaotused Sinimägedes – müütilised ja reaalsed

Juba 1944. aasta augustis väideti ajalehes Eesti Sõna, et Sinimägesid rünnanud 11 Nõukogude diviisi ja 6 tankibrigaadi „jooksid verest tühjaks", hiljem muutus see sujuvalt sõnaühendiks „lakkasid olemast". Hiljem korrati seda kõikvõimalikes teostes. Kusagilt tekkisid ka täpsemad inimkaotuste numbrid – kinnitati, et kahe nädalaga langes Punaarmee poolel rivist välja 160 000 – 170 000 meest ja üle 200 tanki. Mõnikord muutusid need mehed ka surmasaanuteks. Sinimägede ühishauda olevat maetud Nõukogude andmetel 12 000 punaarmeelast. Seda pärast 19. septembrit 1944, kui langenuid matma hakati. Hilisemate juurdematmistega olevat see arv kasvanud 22 000 punaarmeelaseni.

Väikesed polnud ka sakslaste, eestlaste ja euroopa vabatahtlike kaotused – umbes 10 000 meest langenute, haavatute ja teadmata kadunutena, neist umbes 2500 eestlast. Juba esmapilgul tundub igale vähegi sõjaajaloos orienteeruvale inimesele ründajate ja kaotajate kaotuste suhtarv võimatuna. Tavaliselt loetakse normaalseks seda, kui ründav pool kaotab kaks kuni kolm korda rohkem sõjamehi, siin on suhe aga 1 : 16!

Kaotuste täpsustamisel vähenes Punaarmee kaotuste arv muidugi tunduvalt ja autor soovitab kõigil asjahuvilistel kindlasti tutvuda uusimate andmetega nii ründajate kui ka kaitsjate kaotusnumbritega suurepärases artiklis, mis ilmus ajakirjas Tuna 2015. aastal. Artiklile lisatud tabelites on kaotuste liigid toodud ära lausa väeosade kaupa. Nagu võisi arvata, olid venelaste kaotused suuremad juulikuus ja 2. löögiarmee omad ületasid 8. armee omi.

Kokku kaotasid Leningradi rinde väed 24. juulist kuni 9. augustini 35 231 meest, neist langenute ja teadmata kadunutena 7300. Veidi ümardatult kaotati juulis 22 000 ja augustis 13 000 sõjameest. Koos lennuväe ja mereväega võis Punaarmee poolel surma saada 7500–7800 inimest. Suurimaid kaotusi kandis seejuures 120. laskurdiviis – 578 langenut.

Oma panuse andsid ka eesti laskurkorpuse suurtükiväelased ja trahvirood, kes kaotasid surmasaanutena kokku 30 meest.

Armeegrupi Narva inimkaotusi on väeosade väiksema arvu tõttu kergem tervikuna välja tuua. Kokku 10 075 sõjameest, neist 1522 surmasaanut, 1968 teadmata kadunut ja 6585 haavatut. Teadmata kadunute suure arvu tõttu jaguneb see number tõenäoliselt kolmeks osaks: surnud, vangilangenud, deserteerinud.

Sinimägede legend on reaalne!

Mis puutub teatud kriitikasse ja eestlaste osatähtsuse selgitamisse, siis sooviks raamatu autor lugejale kinnitada, et Sinimägede lahing on minu jaoks legend selle sõna kõige paremas tähenduses. See on üks uue Eesti Vabariigi aluseid. Need mehed, kes seal langesid, olid ja on sangarid, kes valasid verd Eesti ja selle tuleviku eest. Ma ei saa jätta siinkohal tsiteerimata Mait Metsanurga teost „Ümera jõel", kus külavanem Kiur ütleb enne lahingus saadud haavadesse suremist: „Siin Ümera jõel on ilus surra. Kas tuleb veel kunagi…" K&E

LEHEST LEIAD:

- Jalgrattast laud on imevahva!
- Kuuekümnendate-seitsmekümnendate stiilis!

KoduMaja aed

- Sõbrapäevaks südamesooja isetehtud keraamikast
- Aasta loom metskits
- Berni alpi karjakoer on sündinud ilma selleks, et inimesi õnnelikuks teha

LEHEPUNKT
Müügil Lehepunkti müügikohtades üle Eesti, hind 1,5 €.

omniva
Tellida saab postkontoritest, aasta tellimus (6 numbrit) vaid 6 €.
Swedbanki seeniorkaardiga 5,50 €

Ilmar Pärtelpoeg
kilde mälestuskildudest

Toome lugejateni Ilmar Pärtelpoja (1926–2013) meenutused Kadriorus veedetud noorusaastatest, kust sai alguse tõsine suusaharrastus. Mobiliseerimisest Saksa sõjaväkke ja luhta läinud katsest põgeneda Eestist koos isa ja Otto Tiefi valitsuse liikmetega. Meenutused on avaldatud Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledži mälestusteraamatus „Rukkililleisinised koolimütsid Tallinna tänavail".

Juhkenthalis

Minu vanemad tulid Tallinna umbes sajandivahetusel. Ma pole suutnud seda täpselt selgitada, kuigi näiteks neile saadetud kirjade ja postkaartide järgi saaks enam-vähem täpse aja määrata. Tean vaid, et isa vanemad tulid Tallinna koos nende leivaisa Kuremaa mõisnikuga (arvatavasti Erich Eduard von Oettingen), kellel oli suvemõis Mäekalda tänaval (tollal Podgornaja uulits).

Vanaisa August Pärtelpoeg oli töötanud mõisniku juures nii tallimehena kui ka aednikuna. Ilmselt aednikuna teda Tallinna kaasa võetigi.

Vanaema Leena Pärtelpoeg (neiuna Smitt) oli olnud mõisavirtin. Isa oli sündinud veel Kuremaal olles. Vabadussõjast võtsid nii vanaisa kui ka isa osa Tallinna kooliõpilaste ja kooliõpetajate pataljonis. Vanaisa töötas hiljem Tallinna algkoolide puutööklassis Lembitu (või Imanta) tänaval puutööõpetajana.

Ka emapoolsed vanaisa Jaan Aljas ja vanaema Leena (neiuna Jelena

(Ingel) Rehepapp) tulid sellal Muhust suurele maale ehitustöödele. Nende pere tööotsad viisid neid Rakverre, kus sündis minu ema Maria. Pärast Vabadussõda tuli Aljaste pere Tallinna, kus vanaisa ostis maja Suur-Juhkenthali tänavale (nr. 33) täika ligidale (praegu asub täika kohal maaliinide bussijaam). Need majad hävisid sõjatules.

Nii ema kui ka isa käisid tööl ning õppisid samal ajal õhtukeskkoolis. Ju nad seal tutvusidki. Isa oli tegev noorsoo kultuuriseltsis „Tungal", mille esimeheks teda valiti. Juhatusse kuulusid ka kaks venda Ploompuud ja teised. See oli kultuuriliste huvidega noorte ühendus, mis koondas nii kirjandus- kui kunstihuvilisi noori.

Anti välja hektograafil paljundatud ajakirja „Tungal", millest mul on säilinud paar numbrit. Isa kirjutas ka ise nii proosapalu kui ka luuletusi. Keskkooli lõpetamise järel hakkas ta õppima Tartu Ülikooli õigusteaduskonnas, mille lõpetas 1925. aastal. Samal aastal kolmandal jõulupühal Hugo Pärtelpoeg ja Maria Aljas abiellusid.

Aasta pärast, täpsemalt 24. detsembril 1926. aastal sündisin mina pere esimese lapsena. See oli jõululaupäeva õhtul kell pool kaheksa. Väljas olid löönud kirikukellad, halastajaõed olid aga pannud grammofonile plaadi „Üks roosike on tõusnud".

Perekond Pärtelpoeg koduaias 1934, Hugo ja Maria, Helvi ja Ilmar.

Ilmar, 1930

Kodu kerkib Hundikuristikku

1930. aastal ostsid isa ja emapoolne vanaisa pooleks krundi Kadriorgu Hundikuristiku ligidale. Siis oli see kant üpris harvalt asustatud.

Meie krundil kasvas päris tihe ja suur mets, mis raiuti maha. Järele jäeti vaid meie maja ette üksik noor kask ja kaks suurt sangleppa krundi piirile Kadrioru-poolsesse külge. Vanaisa maja juurde jäeti viieharuline kask (üks haru igale lapsele) ja veel mõned puud. Suured raudkivid õhati ja neid kasutati ojakallaste kindlustamiseks. Rajati ka drenaaž. Krundi allosast voolas läbi Hundikuristiku oja, mis eriti kevadeti oli päris suure veega. Oja süvendati ja laiendati, kaldad kindlustati kividega, ette ehitati pais, nii et tekkis kaunis tiik. Majade ehitus käis kiiresti. Ehitajaks olid vanaisa tuttavad Muhu ehitusmehed. Mais 1932 oli meie maja niipalju valmis, et võisime sisse kolida. Maja oli püstpalkidest, alul väljast krohvimata. Ka emaisa maja valmis samal ajal.

Isa ja isaisa olid fanaatilised aednikud. Isa tellis Saksamaalt spetsiaalse kataloogi järgi lilleseemneid vastavalt sellele kavandile, milliseks ta kavatses aia sel aastal kujundada. Lilletaimed kasvatati kasvuhoones ette, pikeeriti kastidesse ning aja saabudes istutati välja. Peale selle katsetati eksootiliste viljadega. Nii prooviti kasvatada maja seina ääres viinamarju, mis andsid ka pisikesi marju. Lavas kasvatati meloneid, prooviti ka maisi. Päevalilled ehk „sihvkad" olid tavalised lilled. Sõja ajal kasvatati loomulikult tubakat, suhkrupeeti jne.

Hundikuristiku ümbrusse ehitati hiljem teisigi maju, nagu Joa 4 autokaupmees Arnold Kapsi, Oru tänavale inseneridest vennad Lossmannid. Kõige nigelamalt käis Tselluloosivabriku pearaamatupidajal Hornbruchil, kes sai oma

maja Kuristiku tänaval valmis 1939. aas- taks. Esiteks ei mahtunud tema auto garaaži sisse pöörama, nii et ta pidi ostma väiksema (tal oli vist „Horch" või mingi taoline suur Saksa auto). Teiseks aga kutsus *Führer* Adolf Hitler baltisakslased koju *Reichi*. Nii sai Hornbruch elada oma majas vaid umbes aasta. Ta pakkus maja müüa isale, kuid kuna isa oli alles jõudnud tasuda oma maja ehitamise võlad, siis jäi kaup katki.

> Ka meie maja Kadriorus Kuristiku tänaval valiti välja venelastele loovutamiseks, koos Puhki, Hornbruchi, Kapsi, Rottermanni ja Fahle majadega.

Saatuslik suvi 1939

Punaarmee üksused marssisid Eestisse. Kuid suur hulk eramaju valiti välja kõrgematele Punaarmee ohvitseridele.

Ka meie maja Kadriorus Kuristiku tänaval valiti välja venelastele loovutamiseks, koos Puhki, Hornbruchi, Kapsi, Rottermanni ja Fahle majadega. Need olid kõik suhteliselt suured ühepereelamud. Peale meie ja Puhkide maja olid kõik teised tühjad, kuna pererahvas oli kas jõudnud pageda välismaale või lahkunud koos baltisakslastega. Nii antigi meile lühike tähtaeg väljakolimiseks. Sõda algas meie perele seega juba 1939. aasta suvel.

Sõja ajal meie kant väga kannatada ei saanud. Vaid Kaljuvalla pikk maja mäe nõlval sai pihta ning põles maha, kui sakslased tulistasid hüppemäe tornis olnud venelaste vaateposti. Halvasti käis aga Narva maantee äärse aiandi maja käsi. Selles elas 1940. aastal tollane nõukogulik haridusminister Nigol Andresen. Seepärast tulistati seda maja hoolega, kuni ta süttis ja põles maha. Andresenit loomulikult seal enam ei olnud. Hiljem, kui sakslased sisse tulid, oli üks väike staabike meie majas isa kabinetis. Seal nägin ka Tallinna plaani, millel oli märgitud iga maja juurde, kes seal elasid. Andreseni nimi oli eraldi tähistatud.

Esimesed suusad

Esimesteks Kadrioru jõuludeks tõi jõuluvana mulle suusad. Need olid niinimetatud soome-tüüpi suusad – ilmselt pruugitud. Erinevalt tänapäeva suuskadest kitsenesid need ka kannaosas. Ka suusa hari oli omapärase lameda kujuga. Sidemeteks olid lihtsad ninarihmad, kuhu saapanina sisse torgati. Kukkudes tulid need suusad kohe jalast ära. Kepid olid bambusest. Nii suusad kui ka kepid olid minu kasvule pikad. Olin üldse väikest kasvu. Koolis olin alati rivi lõpus. Aga ega ma nüüdki pikk pole.

Mõne aasta pärast sain isalt niipalju raha, et sai ostetud uued suusad koos õigete sidemetega. Need olid niinimetatud telemark-tüüpi laiemad suusad, sobivad mäesuusatamiseks. Erinevalt teistest suuskadest olid need lamedad (nagu praegused liimitud suusad), ninas olid aga nibud, mille vahele suveks pandi pulk, et kokkuseotud suuskadel ninad maha ei painduks. Sidemed olid metallist ninaklambritega ja kannarihmaga, millel oli pingutaja rihma pingutamiseks. Need võimaldasid juba päris korralikku suusajuhtimist.

Hiljem, kui hakkasin käima Kadrioru Noortepargis, kus kasvatajaks oli legendaarne moto- ja suusamees Ove, Oskar Veldemann, nägime, et mäesuusatamiseks peavad kannad kinni olema. Selleks kinnitasime suusale kanna taha vedrud, mis tõmbasid kanda vastu suuska. Nende suuskadega sai juba pöördeid teha ning väikeselt künkalt hüpata.

Neljakümne esimesel aastal, kui sakslased sisse tulid, jätsid punaarmeelased maha igasugust varandust. Suusatamise seisukohalt oli meeldiv üllatus Narva maantee äärsest Fahle majandushoonest leitud venelaste suusaladu. Kahjuks olid need enamuses tõelised lumelauad, s.o ülespainutatud ninaga puuroikad. Enda suureks rõõmuks leidsin sealt ka ühe paari väga korralikke murdmaasuuski, mis valmistatud Soomes Lamppineni tehases. Need suusad koos „Rotafella" murdmaasidemetega olid mulle võistlussuuskadeks pikka aega.

Ilmar koos õde Helviga iseehitatud telgis.

„Vanakale" hüppama

1940. aasta talvel võtsime sõber Jüriga südame rindu ning läksime Mustamäe „vanakale" suusahüppeid proovima. Meil oli Kadrioru nõlval mitmeid omaehitatud lumest kõkse. Kõige suurem oli lauluväljakul, kuhu tegime hoovõtu kõrgenduse plangust murtud laudadest ja lumest. Nii sai päris hea hoo. Maandumisnõlvak võimaldas kuni 12-meetriseid hüppeid. Nüüd aga tuli ronida päris hoovõtutorniga trampliinile. Võttis kõhedaks küll. Küsisime luba hüppamiseks Vapriselt, kes üksi oli harjutamas. Ütles vaid, et vaadake, et te jälgi segi ei aja. Minu esimene hüpe läks täiesti selili, see tähendab, selle asemel et normaalselt ette tõugata, sirutusin pigem tahapoole. Õnneks midagi ei juhtunud, julgus teiseks hüppeks oli aga olemas. Nii algas minu tõeline suusahüppekarjäär.

Suur hüppemägi nõudis korralikke hüppesuuski. Esimesed hüpped sai tehtud samade slaalomsuuskadega, millega muidu sai sõidetud. Arutasime Jüriga, kuidas suuski saada. Jüri tuli geniaalsele mõttele, et tellime Värgilt suusad, millega saaks nii hüpata kui ka slaalomit sõita. Värk küll vangutas pead, kui meie poolt antud mõõte nägi, aga võttis tellimuse vastu. Mõne aja pärast saimegi tellitud suusad kätte. Suur oli aga meie ehmatus, nähes oma suurusehullustust. Nimelt olid suusad 215 cm pikad, laiuselt aga nagu hüppesuusad – ninast 10 cm. All oli kaks soont. Saime parajad hüppesuusad, slaalomit nendega loomulikult sõita ei saanud. Hiljem osutus mul võimalikuks oma suusad vahetada klassivend Arnold Kõrge omadega, kes oli kusagilt saanud saarepuust tehtud liimitud vene hüppesuusad, pikkusega 230 cm. Nendega hüppasin pikemat aega.

Korralikke võistlussuuski nii hüpeteks, slaalomiks kui ka murdmaaks sain alles peale sõda, kui „Dünamo" suusavabrik sai suure partii, sakslaste poolt mahajäetud vagunitäie korralikke mäesuuski. Viimastel võistlusaastatel töötasin ise „Dünamo" suusavabrikus suusatislerina. Nüüd oli endal võimalik valmistada sobivaid suuski.

Pärtelpoja ja Aljaste suguvõsa Kuristiku 4a õues *ca* 1936.

Selline nägi välja kasvuhoonete kompleks.

Kadrioru Noortepark

Kadrioru kandi noortele oli suursündmuseks Noortepargi ehitamine Kadriorgu 1937. aastal. Samal ajal korrastati ja kujundati ümber Luigetiigi ümbrus, sealt edasi Lasnamäe poole rajati allee ja kiviktaimla. Allee lõpetas kõlakoda, kus suviti toimusid vabaõhukontserdid.

Noorteparki ehitati suure saali ja paljude kõrvalruumidega hoone, kaks ujumisbasseini (üks 33 meetri pikkune oskajate jaoks, teine väiksem ja 50-70 sentimeetri sügavune pisikestele lastele) koos liugteega, muruplatsid kõikvõimalikeks mängudeks – see oli omamoodi paradiis. Noortepargi liikmeks võis astuda igaüks. Selleks anti talle kolmnurkne paksust nahast karu kujutise ja Kadrioru Noortepargi nimega nummerdatud märk. Sellega lasti hommikul parki sisse, sai laenutada pingpongi labidat ja palli, muid mänge. Talvel sai laenutada uiske ja suuski.

Noortepargi oli oma hoole alla võtnud Eesti Spordi Keskliit, kes hoolitses selle eest, et siin tegeleksid noortega asjatundlikud, noortesse hästi suhtuvad noored mehed. Ja mitte lihtsalt mehed, vaid tuntud sportlased ja treenerid. Ujumist õpetas Herbert Rachmann, talvel suusatamist Oskar Veldemann ja Karl Roos. Loomulikult olid poisid vaimustuses ning paljudest said hiljem kuulsad eesti sportlased. Noor- tepargist võrsusid näiteks ujujad Endel Edasi, Bruno Valla, Raimund Vahtmets, Gunnar Pääron, Endel Press, hiljem Ulvi Voog-Indrikson. Praktiliselt kõik Noortepargi noored õppisid hästi ujuma – see oli auasi!

Noortepargis saime ka esimesed võistluskogemused. Peeti nii ujumiskui ka suusavõistlusi. Suusatamises toimusid võistlused regulaarselt igal pühapäeval mitmes vanuseklassis. Start ja finiš oli Noortepargis, rada kulges ringi ümber Kadrioru lossi. See traditsioon kestis ka läbi saksa okupatsiooniaja.

Võistlejaid tervitasid Päts ja Laidoner

Omaette sündmuseks meie suusaelus kujunesid vabariigi aastapäeva tähistamise teatesuusatamised Tallinn-Valkla-Tallinn. Tollal polnud kombeks maanteid liivatada, veel vähem soolatada. Seepärast oli võimalik suusarada teha ka maanteele.

Teatesuusatamise start oli laupäeval Russalka monumendi juures. Teisel päeval finišeeriti samas. Pärast kõigi võistkondade finišeerimist koguneti rongkäiku ning liiguti Kadrioru lossi ette, kus võistlejaid tervitasid president Konstantin Päts, ülemjuhataja Johann Laidoner ning Kaitseliidu ülem kindral Orasmaa.

On huvitav mainida, et selliseid suuri suusavõistlusi ja ka Eesti esivõistlusi korraldas just Kaitseliit. Meil poisikestel oli loomulikult huvitav osaleda rongkäigus. Kuna see toimus pimedas, siis anti võistlejatele tõrvikud. Ka meile poisikestele, kes soovisid, anti tõrvikud kätte. Liikusime koos teistega Kadrioru lossi ette. Tegelikult oli meil oma salakavalus nende tõrvikutega. Kui said ühe tõrviku kätte, läksid üldises saginas veidi kõrvale, tõrvik otsaga susinal lumme ja kohe uue tõrviku järele. Nii korjasime oma kümmekond tõrvikut, mida tassisime peale rongkäigu lõppu oma suusamäele. Pistsime põlevad tõrvikud hüppemäe servale või moodustasime neist slaalomiraja. Kodus muidugi ei tohtinud me oma kavalusest midagi kõssata!

Kui olin saanud endale korralikud murdmaasuusad, võisin võrdselt teiste poistega võistelda ka murdmaas. Meil kujunes omaette rivaalitsev noorte suusatajate grupp, kuhu kuulusid Karl Lont, Hugo Kaselaan, Evald Vaide (hilisem maratonijooksja, kes Saksamaa nimel võistles isegi olümpial), koolivend Guido Sisask, realist Harry Trepp, minu vanuseklassis aga klassivend Arnold Kõrge, Reaalkooli poisid Hillar Lepp ja Uno Dorbek.

> “Minu esimene hüpe läks täiesti selili, see tähendab, selle asemel et normaalselt ette tõugata, sirutusin pigem tahapoole.

Olime kõik enam-vähem võrdsed, sest kord võitis üks, kord teine. Klassivendadest kujunesid hiljem

mitmed arvestatavateks suusatajateks, eriti slaalomis ja suusahüpetes: Arnold Kõrge, Paul Kangur, Kalle Onno ja teised.

Relvile, noorsugu!

Sõjanduse ja relvadega puutusin kokku juba väga noorelt. Ma ei mõtle siin puuhobust ja mängupüssi, vaid tõelisi paugutegijaid. Ajal, kui läksin kooli, oli koolides kohustuslik sõjaline õpetus juba väikestest klassidest alates (vist viiendast klassist). Meile õpetati rividrilli, relvade tundmist ja loomulikult laskmist. Vene vintovkat pidi iga poiss pimesi oskama lahti võtta ja kokku panna. Näidati ka keerukamaid relvi, nagu kergekuulipilduja Madsen, raskekuulipilduja Maksim, mitmesuguseid käsigranaate ja isegi jalaväe miine. Need olid õpperelvad, millega pauku ei saanud teha, sest padrunipesa ette oli läbi raua puuritud auk. Muus osas olid nad täiesti õiged riistad. Tuli õppida ka gaasimaski kasutama ja palju muud sõjatarkust.

Ilmar on tulnud mitmekordseks Eesti meistriks suusahüpetes ja slaalomis. Alumised fotod on tehtud *ca* 1946.

Laskmiseks meie pisikestele poistele muidugi vene vinti, mis oli eesti sõjaväe standardrelv (Kaitseliidul olid ümberpuuritud jaapani vintpüssid) ei antud, sest see oli „mehe" pikkune. Seepärast alustasime õhupüssist laskmisega.

Õhupüssist lasksime tavalises klassitoas. Märklehe jaoks oli puust kast, kus märklehe kinnitamise esiseina taga oli kaldu asetatud pak- sem raudplekk. Märklaua läbinud õhupüssi kuul (nn. diabolo) põrkus kaldplekist alla kasti põhja, kus vist oli liivakiht. Nii ei lennanud kuulid kaugele ega teinud kahju. Lasime ka tuttidega (nõelja otsaga kuul, millel sabas lõngast tutt) tavalisse vineertahvlisse. Õppisime laskma nii püsti, põlvelt kui ka lamavast asendist. Sõjalist õpetust andis meile sihvakas Eesti armee ohvitser, minu mälu järgi kapteni aukraadis.

Kui õhupüssist laskmine oli selge – teadsime, mis on kirp, mis sihik, päästik ja laadimine, anti meile laskmiseks väikesekaliibriline sportpüss. Meil olid koolis FN firma 5,7 mm kerged sportpüssid. Laskmas käisime kooli pööningul (õppisime Narva maanteel majas, kus praegu on muusikakool), kuhu rajati väike lasketiir, vist 15-meetrise distantsiga. Me ei lasknud nii-öelda täispadrunitega (*Long rifle*), vaid lühikeste õppepadrunitega, millel oli vaid tong, aga polnud püssirohtu. Kuuliks oli lihtsalt ümmargune haavel. Selle lennukiirus oli väike, nii et ei tekitanud suuri kahjustusi. Käisime

vahetevahel ka päris lasketiirudes, seal lasksime täis- või poolpikkade padrunitega.

Õhupüssi ostmine polnud piiratud, seepärast olid mitmel poisil püssid kodus. Minul õhupüssi polnud, küll oli aga meie suguvõsa meessool mitmeid sportpüsse. Onu Ruudil (Ulli isa), kes töötas Kaitsevägede staabis, oli kodus kaks sportpüssi. Üks oli samasugune FN püss, kui meil koolis, teine aga Winchestertüüpi vanem püss. Winchesteril ei ole tavalist edasi-tagasi liikuvat lukku, vaid püssil on all hoob, mida lahti tõmmates vajub lukk esiserva alla, samal ajal visates tühja kesta välja. Uue padruni sisselükkamine on lihtne, sest padrunipesa on täiesti lahti. Seejärel suletakse hoovaga lukk, mis ise vinnastub.

Nende püssidega tohtisime lasta ka kodus õues kompostihunnikusse. Loomulikult nende lühikeste õppepadrunitega. Vahel võtsid onud meid kaasa, kui mindi Lasnamäele paemurruaukudesse rajatud sõjaväe lasketiiru. See oli 300 meetri pikkune kolme või nelja laskekohaga kitsas pikk tiir paemurruaukude põhjas, nii et kuulid ei saanud kaugele kõrvale lennata. Märklaudade panemiseks oli tiiru otsas palgivirn, otsad laskesuunas. Muuseas käisime sealt tina kogumas.

Lasnamäel sai lastud täisdistantsilt, see tähendab 50 meetrilt. Oli päris tegemist, et algul märklauda tabada. Kuid kuna olime sihtimist koolis õppinud ja ka onud õpetasid (onud Aleks ja Volli olid lõpetanud Tondi ohvitserikooli), siis omandasime kiiresti päris korraliku laskeoskuse. Paaril korral tõi onu Ruudi koju päris ehtsa väikesekaliibrilise Arsenali täpsuspüssi, millega aga mina püstiasendist lasta ei jaksanud, sest püss kaalus 9 kilo. Lamades oli see aga raudselt paigal ja tulemused head (5 lasuga 48–49 silma). 50 silma mul lasta ei õnnestunud.

Püstolist laskmist meile ei õpetatud. Isal oli küll 7,62 mm FN brauning, kuid seda meil katsuda ei lubatud. Onu Ruudil oli omapärane Parabellum-püstol, millel umbes 9 mm vintraua asemel 4,5 mm raud spetsiaalsete õppepadrunite tarvis. Ka seda saime harukorral proovida.

Nõukogude korra kehtestamise järel korjati kõik inimeste käes olevad relvad ära ja lõppesid meie laskesportlikud harjutused.

Siis algas sõda..

Õige pea hakkasid saksa väed lähenema Tallinnale. Üheks löögi peasuunaks oli Narva maantee. Nõukogude rinde tuumiku meie kandis moodustas hävituspataljon. Punaarmee üksused olid kas mujal või lasid juba varakult jalga. Kuid hävituspataljon pidas ägedaid lahinguid.

Rindejoon kujunes ülal Lasnamäe nõlvale paekivist müüri taha. Miks nad sinna oma liinid tegid, ei oska ma seletada, sest nähtavus ettepoole oli seal vaid *ca* 50 meetrit. Kaugemal liikuvad sakslased olid aga künka taga varjus ja võisid vabalt liikuda soodsale positsioonile.

Sakslased hoidsid oma sõdureid ega lasknud neid ummisjalu hävituspataljoni rünnata. Anti kõva suurtükitule ettevalmistus, seejärel ründas väike sakslaste üksus mööda Narva maanteed kuni Russalkani. Kuna aga kommunistid jäid kangekaelselt Lasnamäe nõlvale ega taganenud, läksid sakslaste löögirühmad tagasi. Anti jälle uus suurtükilöök ning mäng kordus. Nii liikus rinne üle meie maja peaaegu kolm päeva. Üks suurtükimürsk tabas ka meie maja teist korrust, kuid ei tekitanud suuremat kahju. Väikese tulehakatise suutsime kohe kustutada.

Siis aga sai sakslastel hävituspataljonist villand ning nad kündsid kogu positsiooni suurtükitulega segi. Ellujäänud põgenesid kabuhirmus, kuigi näiteks üks komandör olla, klammerdunult teda vangi võtma hakanud sakslase ümber, lasknud käsigranaadiga õhku nii enda kui ka sakslase. Ju ta kartis õiglast karistust kuritegude pärast.

Saksa üksused kõndisid meie kandist läbi ja vastupanu Tallinnas lõppes. Nüüd võisime keldrist välja tulla ja vaadata, mis oli juhtunud. Sakslasi venelaste purustatud rinne ei näinud huvitavat, sest kõikjal lebas püsse, kuulipildujaid, laskemoona. Ainuke asi, mida kohe tehti, oli laipade koristamine. Surnud maeti ajutistesse haudadesse. Üks oli Joa ja Oru tänava nurga ligidal heinamaal. Hiljem need viidi üle mujale ühtsesse matmispaika.

Kuna kõikjal vedeles relvastust, tegime poistega „inventuuri", see tähendab, korjasime omale vajaliku arsenali. Meil oli hulk püsse, peamiselt vene vintovkad ja karabiinid, täies töökorras Maksimi kuulipilduja, 50 mm jalaväe miinipilduja. See seisis veel positsioonil, nii et proovisime sellega lasta. Miin lendas kuhugi kaugemale Lasnamäele. Loodetavasti ta pahandust ei teinud. Kõikjal oli kastide viisi padruneid ja käsigranaate. Viimaseid kasutasime paaril korral Pirita jões kalapüügil.

> “Meil oli hulk püsse, peamiselt vene vintovkad ja karabiinid, täies töökorras Maksimi kuulipilduja, 50 mm jalaväe miinipilduja.

Minul oli õnne leida oma õuest nagaan. See oli vene ohvitseri relv, pärit juba Esimesest maailmasõjast. Hiljem sai see Jüri kätte, kui ta põgenes Soome. Leidsime ka uuemat tüüpi vene poolautomaatpüsse.

Nüüd sai proovitud laskmist päris tõelistest sõjapüssidest. Püsse ja laskemoona oli küllaldaselt, probleem oli vaid selles, et meid võidi

Ilmar, aastal 1944

tabada lubamatult tegevuselt. Proovisime end registreerida Omakaitsesse, kuid nii noori kui mina ei võetud. Nii jäi laskeharrastus ajutiseks, sest nii sakslased kui ka Omakaitse hakkasid relvi kokku koguma.

Peitsime paremad relvad keldrisse ja pööningule, osa laskemoona matsime maha. Püsse hoidsime päris mitu aastat, kuni oli selge, et nendega midagi teha ei saanud. Siis viisime nad lihtsalt metsa. Ma usun, et mingi kogus laskemoona võib olla veelgi kuskil pööningupraos.

Uuesti kohtusin relvadega alles siis, kui mind koos teiste 1926. aastal sündinud poistega mobiliseeriti juulis (tegelikult 2. augustil) 1944 Kloogale. Mul oli küll kodus ka üks saksa karabiin, mille üks saksa sõjaväejooksik meile jättis. Nüüd õppisime tundma saksa relvi alates karabiinist, püstolitest (Parabellum ja Walter), kuulipildujatest kuni jalaväe suurtükini. Olin *Infantrie-Geschütz-Kompanies*, aukraadiks mitte reamees, vaid grenader. Kodus olnud saksa karabiini läks vaja siis, kui põgenesime pealetungivate vene vägede eest Rootsi poole, sinna jõudmata. Siis oli see karabiin üks väheseid relvi, mis oli Tiefi valitsusel kasutada.

Võimalus järgmine kord relvadega kokku puutuda avanes TPI päevil, kus me õppisime sõjalist õpetust reservohvitseride programmi järgi. Ka siis oli Punaarmee põhirelvaks vene vintovka, nagu see oli olnud juba Jaapani sõjas üle-eelmise sajandi vahetusel. Olid tekkinud küll püstolkuulipildujad ja uued kergekuulipildujad, kuid ka vana hea Maksim oli veel rivis. Õppisime uuesti nende relvade materiaalosa ning käisime ka Ülemiste järve ääres laskeharjutustel. Kõik see aga ei pakkunud enam huvi.

Veidi tõsisemalt sai laskmisega tegeleda siis, kui läksin tööle „Ühiselu" trükikotta. Meil oli seal üks mehaanik, kes oli enne sõda tegelenud tipptasemel laskmisega. Nüüd korraldas ta nii, et trükikojale osteti väikesekaliibrilised püssid, laskmas sai käia mingis sisetiirus. Ma isegi ei mäleta, kus see asus, vist oli see mõne trükikoja juures (kas mitte Pärnu mnt 10 pööningul, kus asus Polügraafia Peavalitsus). Tegime päris regulaarset trenni. Kuna oli olemas laskmist hästi tundev treener, olid ka tulemused head. Lasksin lamades regulaarselt üle 48 silma, põlvelt aga üle 46 silma. Püsti olid tagajärjed 42–43 vahel. Kuna lasksime vene TOZ-püssidest, mis olid liiga kerged, kinnitasime isoleerpaelaga vintraua esiotsa paarisajagrammised tinast raskused. See tegi püssi stabiilsemaks ning tulemused, eriti püstilaskmisel, olid paremad.

Lasketreeningutel ja kehakultuurikollektiivide vahelistel võistlustel käisime ka siis, kui töötasin Plaanikomitees. Laskmas käisime Ministrite Nõukogu Asjadevalitsuse autobaasis. See oli hea lasketiir, kus

oli ka talvel soe ja hea valgustus. Tulemused olid keskpärased, tunda andis pikk vaheaeg tõsistest laskетreeningutest. Pealegi tuli lasta iga kord ise püssiga, mistõttu sihiku seadmisega ja päästiku surve tajumisega oli raskusi.

Teekond Pagarisse

2. augustil 1944. aastal mobiliseerisid sakslased 1926. aastakäigu poisse. Tallinna keskkoolidest tulnud suunati enamasti kõik Kloogale tagavarapataljoni, kus tuli teha läbi noorsõduri väljaõpe. Meid suunati *Infanterie-Geschütz-Kompanie*sse, see on jalaväesuurtükiväkke. Nii olime seal koos poisid 7. Keskkoolist, Reaalkoolist ja mujalt. Meie kasarm oli üks viimaseid Klooga laagri territooriumil. Olime kohe raudteeharu juures. Sinna veeti meie kasarmu talvekütteks küttepuid.

Kui sakslaste rinne murdus ning algas üldine taganemine, andis SS käsu kõik laagris olnud juudid hävitada. Juutide laager oli meist umbes kilomeetri kaugusel. Juudid tulid rivis raudtee äärde puuriitade juurde, igaüks pidi võtma paar halgu õlale ja rivis nad läksid tagasi. Laagri suunast kostsid lasud, seejärel hakkas tõusma suitsu. Meie kompaniis oli ka üks sakslasest *Ausbilder* (väljaõpetaja), kes käis juute maha laskmas. Ta näitas käekella, mille ta sealt oli saanud. Eestlasi juutide laagrisse ei lastud.

See võis olla 15. või 16. septembril (kuupäevadega olen ma segaduses), kui korrapidaja teatas, et mulle on tulnud külalised. Tuli ema koos *hauptmann* Lotzega (oli vist õige nimi), kes oli meie Kadrioru majja paigutatud õhutõrjepatarei ülem. Nad rääkisid mulle olukorrast rindel ning tehtud otsusest Eesti maha jätta. Rohkemat ema ega Lotze ei rääkinud. Rääkisin poistele sellest, mida olin kuulnud emalt. Ka Endel Sõerde oli kuulnud oma sugulaselt või tuttavalt veltveeblilt, et rinne on

Ilmari isa, Hugo Pärtelpoeg, oli Eesti Vabariigi advokaat ja poliitik, Otto Tiefi valitsuse liige.

läbi murtud ning sakslased lahkuvad Eestist. Ka rääkis ta, et eestlastest ohvitserid ja üleajateenijad ei tee takistusi, kui me sobival hetkel jalga laseme.

Otsustasime, et hüppame ära

Järgmisel hommikul asus väeosa teele. Igaüks taris oma varandust, oli see siis kohver või seljakott. Läksime rännakukolonnis. Jõudsime kuhugi metsa vahele, kui järsku hakkasid mõned poisid kõrvale kargama. Kogusin oma sõbrad kokku (sealhulgas Paul Kangur) ja arutasime tegevuskava. Otsustasime, et hüppame ka ära. Mõeldud-tehtud, ja läks. Jooksime veidi maad metsa, siis viskasime mittevajaliku ja koormava pagasi minema, samuti ka tulutud itaalia vintpüssid. Nüüd oli kergem jooksta. Kuulda oli vaid üksikuid pauke, mida nähtavasti tulistasid üksikud sakslastest *Ausbilder*id, kes püüdsid

põgenemist takistada. Põgenemine oli massiline.

Arutasime, et liigume esmalt mereni, siis piki rannikut ning püüame välja jõuda Keilani. Lootsime, et Keilast õnnestub rongiga jõuda Tallinna. Teekond läks üldiselt libedalt.

Meiega ühinesid veel mõned ärakaranud, sealhulgas ka teistest kompaniidest. Nii kogunes meid umbes 12-liikmeline üksus. Keilale lähenedes ulatusid meieni kuuldused, et Keilas on Pitka mehed ja soomepoisid organiseerinud kaitsepositsioonid ning sealt läbi ei pääse. Arutasime tekkinud olukorda, sest tahtsime siiski koju Tallinna jõuda. Me ju ei teadnud midagi oma perekondadest. Keilast mööduda ka ei saanud. Jõgi oli küllalt sügav, samuti polnud meil selgust rinde laiuses.

Tulime omapärasele ideele veidi hämada kõikvõimalikke kinnipidajaid. Võtsime end rivisse, mina asusin rivi kõrvale kui jaoülem. Nimelt anti Klooga laagris noorsõduritele juhuslikku vormiriietust: osaliselt teist värvi frentšid, tavalised püksid ja saapad. Mina kui suusahuviline olin vormiriiete jagamisel eriti aktiivne ning suutsin endale haarata *Gebirgsjäger*ite (alpiküttide) kiilpüksid, itaalia tanksaapad (olid kõrgema säärega ja teise lõikega), ning mis kõige tähtsam, sain alpijäägri nokaga ja kõrge otsaga mütsi. Seetõttu nägin ma välja rohkem staažika soldatina kui noorsõdurina. Pealegi teadsid poisid, et valdan saksa keelt, juhuks kui meil tuleks tegeleda saksa ohvitseridega. /.../

Õhtuks umbes kella kümne paiku jõudsime Paldiski maanteel esimeste majadeni. Püüdsime selgitada, milline on olukord Tallinnas, kas on võimalik linna siseneda, kas on karta sakslasi. See oli ühekordne vana kivimaja otse maantee ääres umbes Veskimetsas. Kodus oli vana perenaine, kes rääkis, et linnas on suur segadus, sakslased valmistuvad põgenemiseks, kuid on siiski veel oht, et ketikoerad (sõjaväepolitsei) võivad meid kinni võtta. Teati rääkida kokkupõrgetest eesti sõdurite ja sakslaste vahel. Lasnamäel olla mõned eesti sõdurid kui väejooksikud maha lastud. Palusime luba majas ööbida, sest öise liikumiskeelu tõttu oli kahekordselt ohtlik linna siseneda. Ka olime surmani väsinud läbi metsade ja heinamaade marsist. Olime läbinud ühe päevaga 60–70 kilomeetrit.

Hommikul valis igaüks ise oma tee. Minul läks kojujõudmine ladusalt, mingeid probleeme ei tekkinud.

> Nimelt polnud meile vastu saadetud kiirpaat saabunud. Arvati, et vene laevad võisid jõuda Väinamerre või sinna lähistele ja takistada kiirkaatri saabumist.

Kiirkaater, mis jäigi saabumata

Koju jõudes selgus, et meie perekond oli valmis kodust lahkuma. Nad olid oodanud ainult minu võimalikku kojujõudmist. Kui ma oleksin tulnud õhtul, poleks me ilmselt kohtunud. Mulle selgitati lühidalt tekkinud olukorda. Seda, et moodustati Jüri Uluotsa ja Otto Tiefi valitsus, kuhu kuulus ka minu isa kui rahandusminister. Räägiti ka seda, et olukord on kriitiline. Venelased on rinde läbi murdnud ning lähenevad Tallinnale. Sakslased olid lõhkunud eestlaste poolt kavandatud vastupanu. Ka olid nad arreteerinud Eesti Rahvuskomitee, kes püüdis kahe võimu vahelist momenti kasutada Eesti iseseisvuse taastamiseks. Alles mõned päevad enne seda olid mehed pääsenud gestaapo keldrist.

Valitsus pidi kogunema Eesti Panka, et sealt asuda autodel teele Haapsalu poole. Minul ei jäänud muud üle, kui vahetada oma saksa sõjaväevorm erariiete vastu, pakkida mõned hädavajalikud asjad ning – adjöö! Võtsin kaasa ka peidetud saksa karabiini koos padrunitega, et oleks mingi kaitsevahend.

Eesti Panka jõudes selgus, et Vabariigi Valitsus pidas veel oma istungit. Ka ei olnud veel saadud trükikojast Riigi teataja numbrit, kus oli avaldatud Otto Tiefi valitsuse koosseis ja muud ametlikud dokumendid. Nii ei jõutudki sellel päeval (20. septembril 1944) Tallinnast lahkuda. Ööbisime Eesti Pangas. Meie pere (isa, ema, õde Helvi ja mina) ööbis isa kabineti põrandal.

Järgmisel päeval (H. Maandi mälestuste järgi kella 15. paiku) asusime autodele koos oma pampudega ja läks sõiduks läbi kohati põleva Tallinna. Kogu Haapsalu poole suunduv tee oli täis autosid, hobuseid ja igat liiki kärusid, millega liikus põgenike voog. Eraisikutele lisaks oli põgenike hulgas ka eesti sõjaväelasi.

Puise rannas Pagari külas jõudsime kogunemiskohaks mõeldud palvemaja juurde, kus juba olid ees mõned valitsuse asjamehed (arvatavasti Maandi), kes informeerisid meid halbadest uudistest. Nimelt polnud meile vastu saadetud kiirpaat saabunud. Arvati, et Vene laevad võisid jõuda Väinamerre või sinna lähistele ja takistada kiirkaatri saabumist. Võtsime seniks kohad sisse palvemajas, et oodata olukorra selgitamist. Rahvast oli palju. Peale valitsusliikmete ja nende perede oli seal ka palju kultuuritegelasi ja avaliku elu inimesi. Meie pere koht oli klaveri all, kuhu tehti ajutine ase. Valitsus pidas käärkambris (või köögis) nõu, mida ette võtta. Otsustati saata nooremad mehed (Maandi ja veel kedagi) selgitama olukorda ja püüdma luua ühendust kaatriga. Tuli aga teade, et kaatrit ei ole veel näha olnud. Ka oli see kaluripaat, millega oleks meid viidud kiirkaatrile, sõdurite poolt relvaga ähvardades rekvireeritud. Seisukord tundus halvana. Otsustasime ööbida ühe

öö palvemajas, et hommikul uuesti katsuda leida kadunud kiirkaatrit.

Maandi läks uuesti kaatrit otsima, aga tagasi ei tulnud. Nagu hiljem selgus, oli ta läbi mere jõudnud mingile laiule, sealt aga edasi juba paadile, millega jõudis siiski kiirkaatrile. Seal oli ta öelnud, et pole mõtet enam minna valitsusliikmete järele Pagarile, kuna venelased võivad olla juba kohale jõudnud ning nii võiks kaater nende kätte sattuda. Seepärast lahkuski kiirkaater pooltühjalt Rootsi. Valitsus ja nende pered aga jäeti ootama oma saatust. Tekitab võõristust, et need mehed, kellele tehti ülesandeks kindlustada valitsuse pääsemine Rootsi, unustasid selle ülesande ning hoolitsesid omaenda pääsemise eest. Rootsis antud intervjuudes ei häbenenud ei Maandi ega keegi foto- või filmimees, kelle ülesandeks oli samuti põgenemisoperatsiooni ettevalmistamine, jutustada oma raskest saatusest ning mängida rahvuskangelasi.

Tegelikult jõudsid venelased Pagarisse alles mitme päeva pärast. Kui valitsusele selgus, et mingit võimalust Rootsi pääseda enam polnud, otsustati laiali minna, et mitte koos venelaste kätte sattuda.

Rohkem ma oma isa ei näinud

Möödus paar päeva. Üksikud valitsusliikmed ja meiega kaasas olnud inimesed (näiteks üks vanem abielupaar Eesti Pangast) lahkusid Pagarist ja püüdsid jõuda kes Tallinna, kes mujale tuttavate või sugulaste juurde. Me olime esialgu edasi tolles talus. Aitasime pererahval vilja koristada ja muid talutöid teha. Siis ühel päeval see juhtus (4. oktoobril). Olime parajasti väljas põllul, kui nägime lähenemas NKVD ohvitseri paari sõduriga. Küsiti, kes on Hugo Pärtelpoeg. Isa vastas, et tema. Tal paluti viisakalt kaasa tulla. Mindi talust läbi, isa võttis mõned vajalikud asjad ning siis ta läks. Rahulikult, sirgelt, ilma hädaldamiseta. Ta oli valmistunud taoliseks lõpuks. Rohkem mina teda ei näinud. Olime arvamusel, et nähtavasti oli keegi Tallinna siirdunutest kinni võetuna andnud andmeid meie asukoha kohta. See võis nii ollagi, kuigi, nagu hiljem selgus, jätsid sakslased gestaapo staapi kogu materjali Eesti Vabariigi Rahvuskomitee ja Valitsuse kohta. Seal võis leiduda ka vihjeid kavandatava põgenemise kohta.

Ilmar tööl Dünamo suusavabrikus 1954–1956

Jälle kooli

Kodus tuli uuesti sisse elada. Koristasime oma kodu, püüdsime hakata elama normaalset elu. Polnud selge, mida tehakse rahvavaenlaste perekondadega. Emal oli igatahes raskusi töökoha leidmisega. Minul oli jäänud koolis käia veel üks aasta, nagu mu klassikaaslastelgi, kellega olime olnud Kloogal. Minul oli vaja teha veel järeleksam ladina keeles. Mõtlesin välja kavala triki, et lähen üle Reaalkooli, kus ladina keelt polnud. Siis oleksin ehk pääsenud järeleksamist. Paraku sattusin Reaalkooli kantseleis õpetaja Usai peale, kes laitis selle idee maha. Hiljem selgus, et õpetaja Usai oli määratud 7. Keskkooli direktoriks. Loomulikult polnud tal sobiv soovitada mul tema uuest koolist välja astuda.

Kuid järeleksam tuli sooritada. Läksin oma õpetaja juurde kokku leppima järeleksami aja suhtes. Polnud võimalik üle öö järeleksamiks õppida. Oli olnud imelik saatuse mäng, et Saksa sõjaväkke võtmise komisjonis oli olnud toosama meie ladina keele õpetaja. Rääkisin talle, et mul on raske kohe järeleksamit teha. Ta ütles, et kirjutagu ma avaldus järeleksami edasilükkamiseks. Mina pärisin, et kas pean mingi põhjuse ka panema. Ta vastas, et kirjutagu ma julgelt, et olin mobiliseeritud Saksa sõjaväkke ja seepärast polnud saanud õppida. Nii ma tegingi ja hiljem kirjutasin igal pool, et olin olnud mobiliseeritud Saksa sõjaväkke ja sealt deserteerunud.

Nähtavasti oli venelastele otsene ülestunnistamine sobivam kui see, et nad oleksid saanud mind valelt tabada. Pealegi oli kõigile teada, et

1926. aastakäik oli mobiliseeritud Saksa sõjaväkke. Paljud meie klassi poistest olid ju olnud koos minuga Kloogal, osa ilmselt aga ka mujal vabatahtlikena. Seda muidugi ei räägitud. Järeleksam sai tehtud ja kool kevadeks lõpetatud.

Tuli otsustada, mida ülikoolis õppida

Olin noorpõlvest saati soovinud õppida lennundusinseneriks. Ju oli selle põhjuseks, et me elasime Kadriorus ja meie kohal tiirutasid alatasa lennukid. Käisime poistega passimas lendurite harjutuslende, hiljem ehitasin hoolega mudellennukeid. 1941. aastal tekkis võimalus hakata õppima purilendu, kuid siis algas sõda ja lennukursus jäi katki. Mäletan sõja alguspäeva. Olime just jõudnud Nehatu lennuväljale ja asusime valmistama lennukorda kaheistmelist purilennukit „Kranich". Instruktor Raul Mardiat tegi autopuulist esimese proovilennu. Meid pidi siis viidama esimesele lennule. Järsku sõitis lennuki juurde Punaarmee auto rühma sõduritega, kes kukkusid karjuma, mida te hullud teete. Oli alanud sõda!

Nüüd tuli otsustada, mida ülikoolis õppida. Esiteks – Eestis polnud võimalik õppida mingit sellist eriala, mis oleks sobinud lennukiehitajale. Teiseks oli muutunud kogu elu-olu selliseks, et oli raske minna kodust kaugemale õppima.

Õpetajad soovitasid minna Tartusse õppima kehakultuuri – nad teadsid minu spordihuvi ja seda, et ma olin aktiivselt tegelenud oma sõprade suusatama õpetamisega. See aga mind ei huvitanud, sest suusahüpete harrastamiseks oli normaalseid võimalusi vaid Tallinnas. Nii otsustasin minna proovima Tallinna Polütehnilisse Instituuti majandusteaduskonda, et õppida isa ametit (kuigi hariduselt jurist, oli ta tegevus ja huviala seotud majandusega). Tegin eksamid ja sain sisse. Ma arvan, et ma ei teinud halvasti,

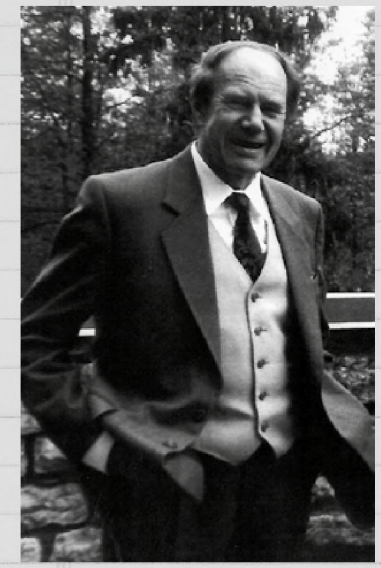

Ilmar Pärtelpoeg sündis 24.12.1926. aastal. Kuus aastat hiljem pandi ta Anna Tõrvand-Tellmanni vastloodud Inglise Kolledži lasteaeda, aasta hiljem oli ta juba kooli esimese klassi õpilane. Lõpetas Tallinna 7. Keskkooli ja seejärel Tallinna Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonna tööstuse erialal.

Pärtelpoeg on tulnud Eesti NSV meistriks suusahüpetes ja slaalomis. Töötanud lastespordikooli treenerina ja õppejõuna. Ta on avaldanud teadusartikleid mäesuusatamise kohta ja olnud Eestis mitme suusahüppemäe projekteerijaid. Majandusteaduste kandidaat, kümmekonna suurema töö ja 300 artikli või käsikirja autor, esimese integreeritud infotöötlussüsteemi käikuandja. Tegutsenud automatiseeritud juhtimissüsteemide loomisel ja IME (Isemajandava Eesti) kontseptsiooni väljatöötamisel. Ilmar Pärtelpoeg suri 1.08.2013

Arvo Jaama

> Nüüd tuli otsustada, mida ülikoolis õppida. Esiteks – Eestis polnud võimalik õppida mingit sellist eriala, mis oleks sobinud lennukiehitajale.

kuigi nõukogude majandusteadus polnud kaugeltki see, mida oleks olnud vaja õppida. Kuid tollal olid meie õppejõududeks endisaegsed majandusteadlased, kes olid oma hariduse omandanud ka välismaal. Isaga vestlustes omandatu ja ise mujalt kuuldu ja õpitu andsid vajaliku aluspõhja, mida ma ei kahetse.

Tihti võib kuulda tollal ülikooli pürginute kurtmist selle üle, et neid ei lubatud poliitilistel põhjustel ülikooli. Omapärasel kombel minul sellist probleemi ei tekkinud. Nagu ülal kirjeldasin, olin elulugudes ja ankeetides alati kirjutanud, et olin olnud mobiliseeritud Saksa sõjaväkke. Isa kohta aga kirjutasin, et ta oli jäänud teadmata kadunuks. Ema oli lasknud juba esimesel sügisel tunnistada isa kohtu poolt teadmata kadunuks ning selle põhjendusega saanud abielulahutuse.

Pealegi, mingitel põhjustel ei soovinud nõukogude propaganda üldse teatada rahvale ega maailmale, et oli olnud selline nähtus nagu Otto Tiefi valitsus. Sellest hakati kirjutama alles 1955. aastal. Tookord polnud seda avalikkusele lihtsalt olemas. Küllap ta siiski NKVD materjalides kirjas oli. Kuid nüüd võisin rahulikult ülikoolis õppida ja õnnelikult ka lõpetada. K&E

Kodakondsus kui päästerõngas uppujale

Nõukogude okupatsiooni aastatel asustasid okupatsioonivõimud Eestisse mitusada tuhat NSV Liidu kodanikku, kellest oluline osa pidavat olema kodakondsuseta isikud. Püütakse luua ettekujutust, nagu oleks olulise osa elanikkonna kodakondsusetus mingi tõeline tragöödia. Samal ajal on maailmas riike, nagu näiteks Kuveit, kus mittekodanikke on rohkem kui kodanikke ja katki pole mitte midagi.

KALJU MÄTIK

Kogu see tolmu üleskeerutamine kodakondsusprobleemi ümber on Moskva ladvikule vajalik selleks, et juhtida Venemaa elanikkonna tähelepanu kõrvale tema viletsast olukorrast ja luua illusiooni, nagu oleks Kreml vene rahva huvide kaitsja. Siinkohal võiks meenutada, millised õigused olid NSVL-i kodanikel siis, kui kommunistlikul parteil oli võimumonopol. Kui valimised toimusid põhimõttel „üks valija, üks hääl, üks kandidaat", kui trükkida võis ainult seda, mis oli partei tsensuuri lubatud, kui välismaale võis reisida ainult siis, kui valitsev partei oli selleks loa andnud, kui partei seisukohtadest erinevate seisukohtade levitamist loeti tapmisest või röövimisest raskemaks kuriteoks. Eesti NSV kriminaalkoodeks §68: *„Agitatsiooni või propaganda eest Nõukogude võimu õõnestamise eesmärgil, /–/... karistatakse vabadusekaotusega kuuest kuust kuni seitsme aastani või asumisele saatmisega kahest kuni viie aastani."* Mida ütleksid need „inimõiguste kaitsjad" siis, kui taaskehtestataks samad „õigused ja vabadused"?

Väidetakse, et migrandid on siin elanud küllalt kaua ja see nagu annaks neile õiguse saada Eesti kodakondsus. Paljudes riikides, nende hulgas ka Eestis, on kodakondsuse saamiseks ette nähtud paiksustsensus. Seejuures on aga enesestmõistetavaks eelduseks, et välismaalane on riiki tulnud selle riigi seadusliku valitsuse loal. Kui võtta aluseks ainult riigis elatud aastad, sõltumata sellest, kuidas keegi sinna riiki on sattunud, siis võiks küsida, kui kaua oleks sakslased Teise maailmasõja ajal pidanud olema Pariisis või Stalingradis, et nad oleks võinud nõuda endile vastavalt kas Prantsuse või Vene kodakondsust.

Meil pole mingit alust lugeda migrante kodakondsuseta isikuteks. NSVL luges oma kodanikeks ka tema poolt okupeeritud Balti riikide kodanikke, kes olid Läände põgenenud enne Baltikumi taasokupeerimist ja saanud asukohamaa kodakondsuse. Paljud Eesti pagulased, kes said Rootsi kodakondsuse, said koos kodanikupaberitega kirja Rootsi Sisseränuametilt, milles öeldi: „Sisseränuamet peab oluliseks Teid informeerida, et Te olete edasi NSV Liidu kodanik. Rootsi võimud ei saa Teile tagada õiguskaitset väljaspool Rootsit niikaua, kui Teil on alles nõukogude kodakondsus.".

Reeglina antakse kodakondsus vaid lojaalsetele välismaalastele. Kui venelastel on siin tõepoolest halvem elada kui Venemaal, siis küsigem, miks nad sinna tagasi ei lähe. Pärast Vabadussõja lõppu tuli näiteks viiendik Venemaal elavatest eestlastest Eestisse tagasi täiesti vabatahtlikult. Kui siinsed venelased oleksid Eestile lojaalsed, peaksid nad aktiivselt tegutsema Venemaa impeeriumimeelse propaganda vastu. Seda nad aga ei tee. Andes neile kõigile kodakondsuse, loovutaksime vastupanuta kõik selle, mille kättevõitmiseks meie rahvas on nii suuri ohvreid kandnud. Kaotajaks ei jääks üksnes meie, vaid ka vene rahvas ise. Oluline osa migrantidest pole seniajani endale teadvustanud, et 1944. aasta sügisel ei toimunud mitte Eesti vabastamine, vaid okupeerimine. 16. septembril 1944, kui Punaarmee oli Lätis Saksa rinde

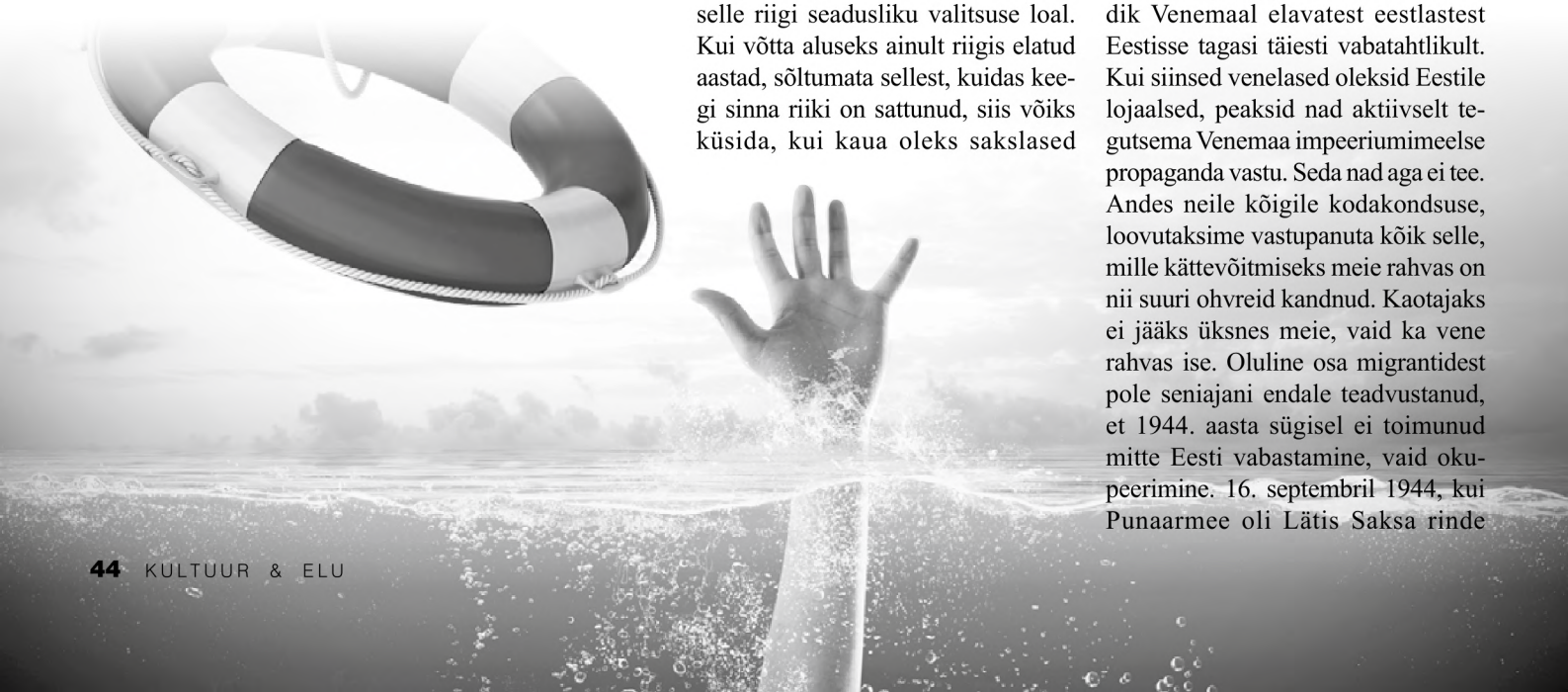

läbi murdnud ja Läänemereni välja jõudnud, andis Hitler käsu Eesti mandriosa maha jätta. Eestlased ei lasknud Tallinnas tööstusettevõtteid hävitada, Pikale Hermannile heisati pärast tulevahetust sakslastega Eesti lipp. Oluline osa migrantidest teeb näo, nagu nad poleks sellest midagi kuulnud ja usuksid pimesi Stalini-aegseid müüte. Andes sellistele inimestele Eesti kodakondsuse, annaksime neile võimaluse mõjutada Eesti riigi poliitikat ja sellega kindlustada punase nomenklatuuri võimu nii Eestis kui ka Venemaal.

Küsimus illegaalsete immigrantide kodakondsusest ja nende väidetavast diskrimineerimisest on saanud paljude kremlimeelsete valvehalisejate leivanumbriks. Wikipeedia väitel on diskrimineerimine isikute põhjendamatu ebavõrdne kohtlemine, mille tulemusel satub üks isik halvemasse olukorda kui teine isik samas või samalaadses olukorras. Ei tahaks sellega nõus olla. Kas poleks õigem öelda, et diskrimineerimine on kellelegi talle vastuvõtmatu elulaadi vägivaldne pealesurumine. Kui sitasitikalt võetakse ära võimalus tarbida tema lemmikrooga ja antakse talle ainult restorani köögis valmistatud toitu, mis talle üldsegi ei meeldi, siis seda tuleks ka lugeda diskrimineerimiseks.

On inimesi, kellele millegipärast ei meeldi elada oma kodumaal ja kes siis, kui selleks on võimalus, asuvad elama kuhugi mujale. Intelligentne inimene saab aru, et mõnes teises riigis on mõni asi teisiti, kui tema kodumaal, mõnele käib see aga üle mõistuse ja ta loeb seda diskrimineerimiseks. Kui selline inimene satub Ühendkuningriigist Eestisse, siis võib ta lugeda diskrimineerimiseks seda, et talle sunnitakse peale paremakäelist liiklust. Ja kui selline inimene satub Venemaalt Eestisse, siis tal käib üle mõistuse, et siin mitte kõik ei räägi vene keelt ja mitte kõigile, kes on jõudnud kohvri maha panna, ei anta kodakondsust.

Aleksei Semjonov räägib ajalehes Stolitsa kodakondsusprobleemidest Eestis: *„...Alustame sellest, et õigust kodakondsusele mainitakse ka ÜRO Inimõiguste Ülddeklaratsioonis, seega see kuulub inimese põhiõiguste juurde." Euroopa Kodakondsuse Konventsioonis antakse selge määratlus: „Kodakondsus tähistab õiguslikku suhet üksikisiku ja riigi vahel ilma tema etnilisele päritolule osutamata." Nii et inimese põhiõigusi ei „anta" kellelegi mingite sutropite, laaride ega adamsite poolt: need kuuluvad inimesele lihtsalt seetõttu, et ta on olemas. Neid on küll võimalik ära võtta, kuid see on inimõiguste ilmne piiramine ja rikkumine. Nii et jutt käib sellest, et lõpetataks kauakestev ja massiline inimõiguste rikkumine Eesti Vabariigis.*

Tennessee osariigi Idapiirkonna föderaalkohtunik Thomas Varlan, käsitledes Eestist tulnud inimeste asja, kes taotlesid elamisluba, leidis, et nad on sattunud „Eesti poliitika ohvriteks". „Kuna üksnes asjaolu, et inimene on jäänud kodakondsusest ilma mingisse gruppi kuulumise tõttu, võib lugeda tagakiusamiseks isegi juhul, kui mingit täiendavat kahju ei järgnenud." Otsuses tsiteeritakse varasemaid apatriididega seotud kohtuasju, mis illustreerivad rahvusvahelist suhtumist halli passi omanikesse. Kodakondsusetus – see on „olukord, mis on rahvusvahelise demokraatiate koostöö jaoks taunitav"; selle olemus on „inimese staatuse täielik purustamine organiseeritud ühiskonnas"; „apatriid kaotab õiguse omada õigusi ja nii edasi".

Kohtunik luges spetsiaalselt Mart Laari ja meie oponentide argumente. Talle on teada ka „okupatsioonist" ja iga riigi suveräänsest õigusest omistada kodakondsus. Kuid ta pöörab tähelepanu ka järgmisele peensusele: on põhiline erinevus kodakondsuse andmisest keeldumise ja kelleltki kodakondsuse äravõtmise vahel. Seda eriti siis, kui keegi jääb ilma kodakondsusest, mis tal varem oli. Kõik ülejäänu on asjasse mittepuutuv lüürika. Nii et kohtunik Varlan tegi otsuse: „Lugedes kodanikeks üksnes neid inimesi, kes olid kodanikud kuni 1940. aastani ja nende järeltulijaid, manipuleeris Eesti kodakondsuse reeglitega selleks, et välja jätta venelased, kes immigreerusid nõukogude okupatsiooni aastatel. Need piirangud puudutasid isegi neid inimesi, kes sündisid Eestis. Ehkki Eesti tagasipöördumine kodakondsuse juurde, mis oli enne 1940. aastat, ei maini rahvust, poliitika kodakondsuse alal sisestas ületamatu etnilise elemendi.". See tähendab selge sõnaga välja öeldes diskrimineerimist. Ja tagakiusamise ohvritel on seepärast õigus saada Ameerikas kaitset. Kuna USA-s on kohtupretsedendil seaduse jõud, siis on selle kohtuniku otsusel seaduse jõud. Ja tänu sellele on juba mitukümmend halli passi omanikku saanud õiguse niinimetatud „rohelisele kaardile", see tähendab [USA] elamisloa.

Ma loodan, et need argumendid osutuvad positiivseks panuseks ühiskondlikku diskussiooni, milleks kutsub Keskerakond ja isiklikult Jüri Ratas.

(Stolitsa 6.03.2017, tlk. K. Mätik)

> Küsimus illegaalsete immigrantide kodakondsusest ja nende väidetavast diskrimineerimisest on saanud paljude kremlimeelsete valvehalisejate leivanumbriks.
>
> — KALJU MÄTIK —

Nii arvas siis asjast üks ilmselt Nõukogude okupatsiooni aastatel Venemaalt Eestisse asunud majanduspõgenike järglane. Kui tal vähemalt ühel vanemal oleks olnud Eesti kodakondsus, siis oleks ta ka saanud Eesti kodakondsuse. Thomas Alexander Varlanilt aga tahaks küsida: „Kui mõnikümmend jaapani lendurit, kes osalesid rünnakul Pearl Harbourile, oleks asunud ilma USA võimude loata USA-sse ja oleks seal elanud küllalt kaua, kas te siis annaksite neile USA kodakondsuse, nagu teie arvates peaks Eesti andma Nõukogude okupatsiooni aastatel Eestisse asunud NSVL-i kodanikele? Eesti pole kelleltki kodakondsust ära võtnud. Siia tulnud sisserändajatel oli NSVL-i kodakondsus. Vene Föderatsioon on ennast kuulutanud NSVL-i õigusjärglaseks, järelikult on endise NSVL-i kodanikud Vene Föderatsiooni kodanikud." Nii et seltsimeestel valvehalisejatel oleks juba aeg oma nutulaulud lõpetada ja nimetada asju nende õige nimega. K&E

ARVAMUS

Õli, maailma ja Eesti tulevikutegur

FOTO: DEPOSITPHOTOS.COM

Kõige tähtsam majandus- ja geopoliitiline muudatus maailmas, mis mõjutab suuriikide jõu vahekordi ja võib olla oluline ka Eesti tulevikule, on fakt, et õlitootjad riigid ja nende kartell OPEC ei suuda enam dikteerida nafta hinda ega mõjutada Ameerika Ühendriike, mis tarbib rohkem õli kui ükski teine.

JÜRI TOOMEPUU

Õlitootjad demonstreerisid oma võimu 1973. aasta Araabia-Iisraeli sõja aegse õli embargoga, et karistada Ameerika Ühendriike Iisraeli relvastamise eest ja mõjutada sõjajärgseid läbirääkimisi. Õli hind tõusis kiiresti neljakordseks.

USA majandus sõltus tollal suurelt osalt imporditud õlist. Embargo langes kokku ka dollari langemisega ja seetõttu oli embargo raske löök mitte ainult USA majandusele, vaid ähvardas kutsuda esile globaalse majanduslanguse.

Tollane USA president Richard Nixon käivitas intensiivse diplomaatilise jõupingutuse, et organiseerida tarbijate riike, vastukaaluks tootjate kartellile, ja kehtestas nn Sõltumatuse Projekti, et suurendada kodumaist energia tootmist. Sõltumatuse saavutamine on võtnud palju aega, sest kui õli hind normaliseerus, polnud selleks enam pakilist vajadust, aga nüüd on USA selle saavutanud, tänu maagaasi laialdasele kasutusele võtmisele koos vedelikuks pressitud maagaasi transpordi ja rohkema õli välja pigistamisele USA nafta allikatest nn *hydraulic fracturing*, lühendatult *fracking*, meetmetega. Hüdrauliliseks mõrastamiseks pumbatakse vett ja kemikaale suure surve all kuivaks jäänud puuraukudesse, mille tagajärjel need hakkavad jälle tootma.

USA on maailma kõige suurem tarbijariik ja kuna ta suudab ennast nüüd ise varustada, on nafta hinnad drastiliselt langenud. Aastal 2012 oli vaadi hind 110 Ameerika dollarit, eelmisel aastal oli see langenud 40 dollarile. Kui USA toodang hakkas tõusma, lasid Saudi Araabia ja teised rikkad õlitootjad hinna alla, lootuses, et see kahjustab USA toodangut. See taktika aitas aga ainult osaliselt. Naftatootjate omavaheliste läbirääkimiste järel kuulutatakse küll vahetevahel toodangu piiramist, aga vaesed, rahahädas riigid nagu Venezuela, Iraak, Iraan ja Venemaa neid kokkuleppeid eriti ei austa.

Pikemas perspektiivis kahaneb fossiilkütuste vajadus ka laialdasema tuule- ja päikeseenergia kasutusele võtmisega. California on kehtestanud reeglid, mille alusel peab aastaks 2020 tulema üks kolmandik ja aastaks 2030 juba 50 protsenti Californias kasutatavast elektrist taastuvenergia allikatest, peamiselt päikeseenergiast.

Riikidele, mille peamine sissetulekuallikas on nafta, on nafta osatähtsuse langemine murettekitav, kuid rahvastele, kes on olnud sunnitud naftatootjaid rikastama, on see õnnistuseks.

Eesti põlisvaenlase Venemaa ja selle järjest diktaatorlikumaks muutuva valitseja Vladimir Putini ambitsioonid taastada Nõukogude kurjuse impeeriumi "hiilgus" naabrite arvelt, said hoogu ajal, mil nafta hind oli Venemaale ja Putinile soodne. Tänaseks välja kujunenud olukord on õnneks soodne Putini impeeriumi samasuguseks kokkuvarisemiseks, nagu juhtus Nõukogude impeeriumiga.

Pole küll palju lootust, et vaesuse ja viletsusega harjunud vene rahvas suudaks Putinit kukutada, ning ka Venemaal kehtestada demokraatlik riigikord ja aus turumajandus, mis arvestaks rahva vajaduste ja soovidega. Niikaua kui Putin suudab kontrollida võimu hoobasid ja umbes sajaliikmelist miljardäridest koosnevat oligarhide gruppi, mis kontrollib umbes kolmandikku kogu Venemaa varandusest, pole lootust, et olukord muutub ning Putini ambitsioonid ja Venemaa agressioon kahaneb.

Võib aga arvata, et vene oligarhidel, kes reisivad luksuslennukites mööda maailma, hoiavad luksusjahte Florida või Monaco sadamas ning paigutavad järjest rohkem raha välismaale, on põhjust karta, et nendega võib juhtuda sama, mis juhtus kunagise Vene kõige rikkamaga, Mihhail Hodorkovskiga. Hodorkovski istus 10 aastat Siberi vanglas, enne kui suutis oma välismaale jäänud varandusega Putinilt vabaduse välja kaubelda.

Kümme aastat Siberi vanglas polnud aga Hodorkovskit truualamlikuks muutnud. Ta otsis õigust rahvusvahelises kohtus ja aastal 2014 otsustas Haagi kohus, et Vene riik ajas ta õlifirma Yukose sihilikult pankrotti ja määras talle 50 miljardit dollarit kahjutasu. Selle asemel, et täita rahvusvahelise kohtu otsust, kuulutas Moskva kohus ta hoopis süüdlaseks ühes 1998. aastal Siberis sooritatud mõrvas ja rahvusvaheliselt tagaotsitavaks. Juba see, et süüdistus 16 aastat varem aset leidnud mõrvas esitati alles siis kui Hodorkovski oli kohtus võidu saavutanud, näitab kui naeruväärne see on. Interpol pole teda tagaotsitavaks kuulutanud.

Hodorkovski väide, et Putini võimult langemine „on absoluutselt kindel" võib olla rohkem soovunelm kui realismil põhinev arvamine, aga kui nafta hind ei tõuse, kui Putin jätkab oma megalomaanilist Venemaa relvastamist ja vallutussõda Ukrainas, siis langeb Venemaa pankroti äärel vaakumise asemel pankrotti. Praegused Putini armust püsti rikkad ja seetõttu liitlased, võivad sel juhul otsustada, et ka vaba turumajanduse tingimustes oleks neil võimalik edukas olla. Koos Putini võimult langemisega vaibuks ka neid kummitav kartus, et Putin neile Hodorkovskit teeb. Eestlastel vaibuks kartus, et Putin meile Ukrainat teeb.

Madal õlihind võib seetõttu osutuda Eesti julgeolekule tähtsamaks kui meie NATO liitlaste Eestisse paigutatud tankid. Pikemas perspektiivis oleks Venemaa muutumine demokraatlikuks, vabamajandusega jõukaks riigiks, kel pole enam vaja naabrite töövilja röövida, Eestile ja eestlastele õnnistuseks. Kui venelaste elujärg hakkab ka Venemaal inimväärseks muutuma, siis on ehk võimalik lõpetada praegu järjest kiirenev eestlaste põlise kodumaa venestamine.

> Madal õlihind võib osutuda Eesti julgeolekule tähtsamaks kui meie NATO liitlaste Eestisse paigutatud tankid.

Siis võime ehk ka loota, et Hando Runneli 1988 aasta härda "Õhtupalve" soovid saavad taevaliste täidetud:

Issand Jumal, julge ikka
armastada Eestimaad,
meil on palju venelasi,
armasta ka neid kui saad,
oma lahke käega sa
tagasi nad juhata,
rõõmustagu nende meel:
Venemaa on alles veel!

Artikkel on ilmunud võrgulehel
http://teabeleht.com

Toimetus vabandab!
Ajakirjas Kultuur ja Elu 3/2016 ilmunud Vaino Kallase artikli „Balti riikide presidentide saatusest" alustekst pärineb Jaan Tamme 2007. aastal ilmunud kogumikust „Alasi ja haamri vahel. Artikleid ja mälestusi Konstantin Pätsist", lk 178–195 artikkel "Presidentide saatused".

Hävituspataljonid

Hävituspataljonide komissarid.

FOTO: ÜHISES RIVIS ÜHISE VAENLASE VASTU. EESTI RAAMAT 1969

Eestis 1944–1954

Hävituspataljonid olid oluline osa Nõukogude repressiivaparaadist. Hävituspataljond aitasid kaasa küüditamisele, elanike terroriseerimisele, „kulakute" ja metsavendade pereliikmete vangistamisele, tapmisele ning nende varade konfiskeerimisele. Hävitajate sisevaenlasteks oli kogu Eesti rahvas, keda oli vaja sovetiseerida. Algusosa KE 3/2016

TIIT NOORMETS, VALDUR OHMANN

„Hävitajad". Nõukogude hävituspataljonid Eestis 1944–1954"

Seaduserikkumistest ENSV RJM organites. EK(b) KK administratiivosakonna juhataja teatis KK sekretärile 17.9.1951

1951. aasta märtsis ja teistkordselt mais laekus Eestimaa K(b)P Keskkomiteesse kaebus Jõgeva rajoonis elavalt kodanikult Metsoja, Klara Taaveti tütrelt selle kohta, et 1950. aasta augustis tapsid Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakonna töötajad tema poja Metsoja Leonhard Jaani poja, aga ka selle kohta, et Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi töötajad võtsid talt seadusevastaselt ära 5000 rubla raha. Oma kaebustes protesteerib kodanik Metsoja riikliku julgeoleku töötajate nende ebaseaduslike tegude vastu, ta palub anda talle välja poja surnukeha ja samuti tagastada tema maja läbiotsimisel temalt ära võetud raha. Metsoja, K. T. on nimetanud ka isikud, kes võivad kinnitada, et tema poeg Metsoja, L. J. ei ole end kunagi varjanud, vaid töötas kolhoosis kuni oma tapmise päevani 23. augustil 1950. aastal.

Eestimaa K(b)P Keskkomitee järelepärimisele vastates teatas Eesti NSV riikliku julgeoleku minister sm. Moskalenko, et kodanik Metsoja, K. T. kaebuse alusel viis Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi eriinspektsioon läbi uurimise, mille tulemusena tehti kindlaks, et Metsoja, Leonhard Jaani poeg astus 1941. aastal pärast Eesti okupeerimist

Saksa vägede poolt vabatahtlikult sõjaväelisse fašistlikku organisatsiooni Omakaitse ning oli selle organisatsiooni aktiivne liige, ta võttis osa haarangutest ja Nõukogude kodanike arreteerimistest. Vastutusele võtmist kartes sõitis Metsoja, L. J. Saksa vägede taandumisel Eesti NSV-st Saksamaale, kuid 1946. aastal repartrieerus endisesse elukohta Eesti NSV-s. 1950. aastal tunnistati Metsoja majapidamine kulaklikuks, misjärel ta läks põranda alla. Kolhoosis oli Metsoja arvel alates 1949. aastast, kuid ei töötanud. Kui 23. augustil 1950. aastal riikliku julgeoleku ministeeriumi töötajad Metsoja kinni pidasid, osutas viimane füüsilist vastupanu ja püüdis põgeneda, kuid tema pihta avati tuli ja ta sai surmavalt haavata. Kodanik Metsoja, K. T. avalduses märgitud fakt, et tema talu läbiotsimisel võtsid riikliku julgeoleku ministeeriumi töötajad ära tema raha, uurimisel kinnitust ei leidnud.

Kontrollimise tulemused

Eestimaa K(b)P Keskkomitee brigaadi poolt teostatud kontrollimise käigus tehti kindlaks, et Metsoja, Leonhard ei ole Saksa sõjaväes teeninud, Saksamaal ta olnud ei ole, tema majapidamist ei ole kunagi kulaklikuks tunnistatud ja ta ei ole kunagi end varjanud. 1945. aastast kuni 1949. aastani töötas Metsoja, L. J. metsatöödel ja oma majapidamises ning astus 1949. aasta aprillis kolhoosi, kus töötas vahetpidamata kuni oma tapmise päevani. Kusjuures alates 1949. aasta aprillist kuni aasta lõpuni töötas ta kolhoosis välja 330 tööpäeva ning 1950. aasta algusest kuni sama aasta 23. augustini oli ta välja töötanud 168 tööpäeva. 1945. aastal autasustati Metsojat, L. J. hea töö eest metsa varumisel Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu aukirjaga.

Ainuke asi, mis ministri sm. Moskalenko teatest Eestimaa K(b)P Keskkomiteele kinnitust leidis, oli see, et Metsoja, L. J. kuulus okupatsiooni ajal Omakaitse organisatsiooni, mida riikliku julgeoleku ministeeriumi Jõgevamaa osakonna töötajad olid dokumenteerinud juba 1950. aasta märtsis. Kuid selle asemel, et hoolikalt kontrollida tema kohta laekunud materjale, hakkasid riikliku julgeoleku ministeeriumi Jõgevamaa osakonna töötajad erinevatel ettekäänetel külastama Metsoja talu ning ühel korral kutsusid ta välja valla täitevkomiteesse, et ta kinni pidada ja üle kuulata. Et aga Metsoja oli pikka aega Tartus traktoristide kursustel ja teistel juhtudel, kui Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi töötajad käisid tema juures, oli ta hõivatud kolhoosi juhatuse antud tööülesannete täitmisega, siis loomulikult ei leidnud nad teda kodunt.

Neid asjaolusid ja tema kodunt äraoleku põhjuseid kontrollimata tegid Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi töötajad eksliku järelduse, et Metsoja, L. J. on läinud põranda alla.

Selliste ebaõigete meetoditega tegutses Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakond pikka aega ja tulemusteta – Metsojat kinni pidada ei õnnestunud.

23. augustil 1950. aastal teatati Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakonnale, et Metsoja, L. J. on oma kodus aidas. Saanud selle teate, käskis osakonna ülem major Pork saata kohapeale bandiitide hävitajate pataljoni võitleja Terini ülesandega sõita Kaarepere valda, otsida seal üles sama pataljoni rühmakomandör Slavinski ja võitleja Lõiv ning organiseerida üheskoos Metsoja, L. J. kinnipidamine.

Kuid hävituspataljoni võitleja Terin ei täitnud talle antud käsku täpselt. Saanud teada, et Metsoja, L. J sõitis oma talust vankril veskile, et oma majapidamise jaoks jahu jahvatada, läks Terin talle üksinda järele, pidas ta kinni ja seejärel tappis püstolilaskudega.

Terin tunnistab, et konvoeerimise ajal, umbes 300–350 meetri kaugusel kinnipidamise kohast, osutas Metsoja talle füüsilist vastupanu, lõi Terinit ja püüdis põgeneda, seepärast oli ta sunnitud kasutama relva ning laskis Metsoja, L. J. püstolist maha. Terini nende ütluste tõele vastavust ei ole võimalik kindlaks teha, sest kedagi pealtnägijaid selle juures ei olnud.

> “Saanud teada, et Metsoja, sõitis oma talust vankril veskile, et oma majapidamise jaoks jahu jahvatada, läks Terin talle üksinda järele, pidas ta kinni ja seejärel tappis püstolilaskudega.

Metsoja surnukeha toodi seejärel Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakonda ja maeti salaja metsa maha.

Tapmisele järgnenud päeval andis Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakonna operatiivtöötaja Kutšerenko osakonna tõlgile Kuivale ülesande otsida koos bandiitide hävitajate pataljoni rühmakomandöri Slavinski ning võitlejate Terini ja Lõivuga läbi Metsoja talu eesmärgiga leida sealt tulirelv, viimased tegidki seda, kuid jätsid dokumentaalselt vormistamata, see tähendab, et läbiotsimisorderit välja ei kirjutatud, ei koostatud ka läbiotsimise protokolli ja läbiotsimist teostati ilma manukate juuresolekuta. Relva läbiotsimisel ei leitud.

Eesti NSV Riikliku Julgeoleku

Ministeeriumi 8. septembri 1950. aasta käskkirjaga avaldati hävituspataljoni võitlejale Terinile valvsuse ning tagaotsitava illegaali Metsoja kinnipidamisel ning hävitamisel ilmutatud julguse ja leidlikkuse eest tänu ning teda premeeriti 200 rublga.

Seega tõi Riikliku Jjulgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakonna (osakonna ülem sm. Pork) ebaõige tegutsemine Metsoja, L. J. kohta laekunud materjalide kontrollimisel ja tema kinnipidamisel kaasa viimase põhjendamatu tapmise. Peab ka märkima, et seda ebaõiget tegutsemist ja otsest petmist, mille Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Jõgevamaa osakond toime pani, ei avastanud ka Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi eriinspektsiooni töötajad, kes Eestimaa K(b)P Keskkomitee järelpärimise peale viisid selles küsimuses läbi spetsiaalse uurimise.

Grupp Eesti NSV SARK endisi töötajaid.

FOTO RAAMATUST: ÜHISES RIVIS ÜHISE VAENLASE VASTU. EESTI RAAMAT 1969

Põhjendamatu tapmine

Kuid see Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi töötajate poolt revolutsioonilise seaduslikkuse väga jämeda rikkumise fakt ei ole ainuke.

Ööl vastu 1951. aasta 24. aprilli tapsid bandiitide hävitajate pataljoni võitlejad Gontšarov, V. I., Kusmann, E. K. ja Gussev, M. V. automaadivalangutega Lihula asulas kohaliku elaniku Roos, Voldemar Johannese poja, kes oli sündinud 1927. aastal.

Uurimisel tehti kindlaks, et nimetatud võitlejad olid 24. aprilli õhtul saanud Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Lihula rajooni osakonna ülemalt sm. Žarkovilt ülesande asulas patrullida, sest oli andmeid, et öösiti käivad Lihula asulas bandiidid.

Ülesannet täites märkasid Gontšarov, Kusmann ja Gussev tänaval kiiresti kõndivat tundmatut meest. Tema isiku kindlakstegemisel püüdsid Gontšarov ja Kusmann teda peatada hüüetega "Seisa!". Kuid tundmatu ei peatunud hüüete peale,sellepärast tegid Gontšarov ja Kusmann hoiatuslasud, mispeale hakkas tundmatu patrullile kiiresti lähenema. Tundmatut bandiidiks pidades avasid Gontšarov, Kusmann ja Gussev ilma vähimagi vajaduseta tema pihta tule, mille tagajärjel Roos tapeti.

Vaatamata sellele, et tapetu isik tehti kohe kindlaks, püüdis Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi rajooniosakonna ülem sm. Žarkov varjata tapmise fakti tapetu isa eest ning hoolimata isa palvetest anda poja surnukeha talle välja, maeti Roos, V. I. surnukeha metsa. Sm. Žarkovi avalduse kohaselt soovitas tal Roosi tapmise fakti varjata telefoni teel toimunud kõneluse käigus Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi osakonna 2-N töötaja sm. Gavrilov kokkuleppel ministri asetäitja sm. Vedejeviga. 26. aprillil 1951. a. teatas sm. Žarkov antud faktist ametlikult minister sm. Moskalenkole, kuid uurimist toimetati alles juunis, pärast seda, kui asjasse sekkusid prokuratuuriorganid. Siis kaevati ka Roos, V. I. surnukeha maa seest välja ja anti isale kätte, aga ebaseadusliku tapmise otsesed süüdlased Gontšarov, Kusmann ja Gussev arreteeriti ja igaühele neist mõisteti karistuseks viis aastat.

Kuid Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Lihula rajooni osakonna ülemat sm. Žarkovi ja ministeeriumi töötajat sm. Gavrilovit ei ole katse eest varjata põhjendamatu tapmise fakti seniajani üldse karistatud.

Surnukeha maeti salaja metsa maha

Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Tõrva rajooni osakonna endine ülem Kobin, P. M., tema asetäitja Astahhov, B. P., operatiivvolinik Piks, O. N., bandiitide hävitajate pataljoni komandör Avtomonov, A. I. ning hävituspataljoni võitlejad Kasak, F. V. ja Trumm, L. A. kasutasid kinnipeetud kodanike vastu süstemaatiliselt füüsilist mõjutamist ja kodanike

seadusevastast kinnipidamist vahi all 3 kuni 20 ööpäevani.

Kui tundmatuks jäänud kurjategijad tapsid 1950. aasta detsembris kohaliku nõukogu saadikukandidaadi Pilden, Maali, peeti Kobini ja tema asetäitja Astahhovi korraldusel ebaseaduslikult kinni kohalikud kodanikud Riik, Elmar, tema naine Riik, Liisa ja nende poeg Endel, Ojamets, Peedu, tema naine Ojamets, Olga, Nepp, Oskar ja Põldmaa, Emilia. Nad toodi Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi osakonda, seal tarvitasid nende vastu vägivalda ja piinamist Kobin ja Piks. Riik, Elmar ei kannatanud peksmist ja mõnitamist välja, ta püüdis põgeneda, kuid Piks haavas teda raskelt ja ta suri Tõrva haiglas. Et varjata kuriteo jälgi, toodi Riigi surnukeha Kobini korraldusel haiglast oskonda ja seejärel maeti salaja metsa mahal. Julmalt peksid Kobin, Astahhov, Priks ja Kasak ka Riikide 13-aastast poega Riik, Endlit, keda peksti rihmaga ja tiriti kõrvadest, aga kui nooruk ära nõrkes ja maha varises, peksti teda jalgadega. Niisamuti mõnitati mitmeid päevi ka teisi kinnipeetuid.

Sama 1950. aasta detsembris saadeti Kobini korraldusel kolhoosniku Arka, Maria tallu illegaali kinnipidamise eesmärgil 5 inimesest koosnev operatiivgrupp, mida juhtis Piks. Jõudnud kohale ja kedagi leidmata, avas võitleja Trumm automaadist sihitu tule, pärast seda peksti läbi ja mõnitati mitmeti Arak, Mariat, tema tütart Arak, Almat ja nende juures viibinud kodanik Viiberg, Helgit, Avtomonov ja Trumm peksid nad kõik julmalt püksirihmade ja püstolitega läbi, sealjuures panid Avtomonov ja Trumm Araku ja Viibergi seina äärde, plõksutasid püstoleid ja ähvardasid nad maha lasta.

1951. aasta 9. jaanuaril peksis Piks Ridala külanõukogus kodanik Kasela, Augustit üle kuulates teda rusikaga näkku. Kui Kasela toodi osakonda, jätkas tema mõnitamist Astahhov, kes raputas Kaselat rinnust, ähvardas ja solvas teda. Hiljem selgus, et Kasela peeti kinni ja teda hoiti vahi all 20 ööpäeva põhjendamatult ja ebaseaduslikult.

Ebaseaduslikult peeti kinni ja hoiti vahi all ka mitmeid teisi kodanikke.

Vaatamata sellele, et need faktid leidsid aset juba 1950. aasta lõpus ja 1951. aasta alguses, jäid süüdlased kuni 1951. aasta juunikuuni paljastamata ja karistamata. Käesoleval ajal on Kobin, Astahhov, Piks, Kasak, Avtomonov ja Trumm arreteeritud ning nad võetakse vastutusele Vene NFSV Kriminaalkoodeksi paragrahvide 193-17 ja 142, lõige II alusel.

> “Et varjata kuriteo jälgi, toodi Riigi surnukeha Kobini korraldusel haiglast oskonda ja seejärel maeti salaja metsa maha.

Intsident lumisel teel

6. veebruaril 1951. aastal sõitis Kehtna kolhoosikaadri kooli parteiorganisatsiooni sekretär sm. Pedder autoga ametiasjus Rapla asulasse. Temaga koos olid sama kooli direktori asetäitja Smoljakov ja autojuht Fuks. Tagasiteel tuli neile vankril vastu Kehtna kolhoosi esimees Pall. Et tee oli lund täis tuisanud, siis oli möödasõit takistatud ning sellel pinnal tekkis autojuht Fuksi ja kolhoosi esimehe Palli vahel tüli, mis läks seejärel üle kakluseks ja Fuks peksis Palli läbi. Pedder ja Smoljakov kaklusest osa ei võtnud, otse vastupidi, neil läks peagi korda kaklejaid lahutada.

Toimunust teatas Pall viivitamatult Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Rapla osakonda, öeldes seejuures, et peale Fuksi peksid teda kaks tundmatut (Pedder, Smoljakov), kuigi viimased tegelikult teda ei peksnud.

Kohe, ööl vastu 7. veebruari, saatis Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi Rapla osakonna ülem sm. Zahharov Kehtnasse bandiitide hävitajate pataljoni komandöri kapten Ilmi, et kinni pidada Fuks ja teised isikud, kes Palli peksid, kui nad peaks leitama. Ilm sõitis kohale koos 6 võitlejaga, kes olid relvastatud automaatidega. Võtnud Fuksi kinni, selgitas Ilm välja, et autos sõitis ka Pedder, keda samuti kahtlustati Palli peksmises. Teades, et Pedder on kolhoosikaadri koolis parteitöötaja, tungis Ilm, küsimust Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi osakonna juhtkonnaga kooskõlastamata ja ilma vähimagi vajaduseta, öisel ajal koos relvastatud võitlejatega Pedderi korterisse, võttis ta vahi alla ja toimetas Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi rajooniosakonda. Pedderi kinnipidamine ehmatas väga viimase naist Pedder, G. M-i, ta oli rase ning vaimse vapustuse tagajärjel oli tal enneaegne sünnitus.

1951. aasta märtsis pidas Ilm Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi rajooniosakonna ülema sm. Zahharovi kategoorilisest keelust hoolimata kinni kodanik “K” ning toimetas ta ilma isikut läbi otsimata Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi rajooniosakonda, kus “K” laskis end tal olemasolevast tulirelvast maha.

1951. aasta mais määras Rapla rajooni parteikomitee Ilmi riigilaenu läbiviimise volinikuks Kehtna asulas, kus ta laenu tellimise vormistamisel toorutses ja käitus taktitundetult, millega kompromiteeris nii ennast kui ka Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi organeid kui viimaste esindaja, ning ka partei rajoonikomiteed.

Käesoleva aasta 4. septembril tungis seesama Ilm koos 5 mehest koosneva relvastatud võitlejate grupiga elatanud kolhoosniku Pilbas, Johannese tallu, kus korraldas ebaseaduslikku läbiotsimise väidetavalt selleks, et leida puskarit. Et nad aga puskarit ei leidnud, siis peksis Ilm Pilpa julmalt

> “Sm. Piks ütles Trumm pane raisale nägu mööda ja mina lõin sellele tüdrukule vastu nägu käega, sm Piks ütles võta see teine ja pane raisale nii et aitab.

läbi ja mõnitas teda igati. Vaatamata sellele, et Ilm rikub süstemaatiliselt revolutsioonilist seaduslikkust, ei ole teda tänase päevani karistatud ja alles pärast viimast juhtumit heitis partei algorganisatsioon ta parteist välja ning ministeerium on teinud korralduse võtta Ilm kohtulikule vastutusele.

Kõik need faktid annavad tunnistust sellest, et mõned Eesti NSV Riikliku Julgeoleku Ministeeriumi töötajad ei ole teinud vastavaid järeldusi ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 1938. aasta novembrikuu otsusest, ilmutavad lubamatut operatiivset kirjaoskamatust ja kasutavad oma töös partei poolt hukka mõistetud meetodeid.

Minister sm. Moskalenkolt tuleb nõuda, et ta organiseeriks opertiivtöötajatele ÜK(b)P Keskkomitee ja NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu 1938. aasta novembrikuu otsuse hoolika tundmaõppimise ning korraldaks nende töö põhjalikult ümber.

(ERAF f. 1, n. 72 (vana), s. 73, l. 62-69 (tõlge vene keelest).)

Tõrva hävitajate vägivallast elanike vastu

L. Trummi seletuskiri RJM Eriinspektsioonile, [märts] 1951

Käesoleva seletuse annan selleks, et mina Trumm Leonhard töödan Tõrva rajooni RJM Band Hääavidus pataljooni võitlejana. 1950 a dedsembri kuul see oli 4 dets 1950 a kui me sõidsime välja Lähovi nimelise kolhoosi talu nime mina ei tea aga Harag Marie poole. Piirasime talu sisse aga maja sise laksid sm Piks ja Avtomonov ja üks vabatahtlik võitleja sm Kallas. Mina Trumm ja sm Udras jäedi välja. Sees toas oli suur lärm. Mina Trumm ja Udras olime välja tüki aja pärast tulid kuldavale inimeste kõne ja lähenesid majale. Mina Trumm Leonhard lasksin audomadist ühe valangu ja sm Udras lasi püstollist ka. Välja jooksis sm Piks ja Avdomonov. Sm Piks võtis ühe inimese kinni ja see oli üks tüdruk ja lõi talle vastu nägu midu korda, mina võtsin teise tüdruku kinni ja küsin kus jäi see kolmas kes teiega tuli. Tüdruk vastas meiega ei olnud kolmandat, mina ütlesin ära valeda. Sm Piks ütles Trumm pane raisale nägu mööda ja mina lõin sellele tüdrukule vastu nägu käega, sm Piks ütles võta see teine ja pane raisale nii et aitab. Mina lõin sell teise tüdrukule ka. Siis päras tuli välja sm Kallas, siis ütles sm Piks Trumm lähme siise anna selle vana mutile ka. Mina kohe ei löönud aga siis ütles sm Piks misa vahid tõmba raisale ja sm Avdomonov lükas minu ete vana naise Harak Marie kuid selle nägu oli verine. Mina lõin ka paar kolm korda selle vana naisele vastu nägu. Siis tõmbas sm Piks selle vana naise ära ja lõi teda midu korda vastu seina. Vana naine hagas nutma siis võttis sm Avdomonov ja lõi püstoliga selle naisele vastu nägu. Mina rohkem seda vana nais ei löönud aga sm Piksi ja Avdomonovi käsul lõin neid kahte tüdrukut kelle nimesi mina ei teadnud, pärast kuulsin, et nende nimed on Harak Alma ja teise nimi Veberg Helgi. Siis kui olin kõike kolme inimest löönud ütelti et Trumm mine välja mina täidsin käsu ja läksin välja. Päras välja minekud otsisid sm Piks ja Avdomonov selle maja läbi ja käisid selle ümbruse kõik läbi. Siis läksin tuba kui see vana inimene Harak Marie pani toidu kaasa võtmiseks tüdrukudele, siis sääl sõid sm Kallas ja Piks. Kui toid oli pandut hagasime tulema ja tulime Tõrva osakonda. Rohkem ma pole näinud midagi ega ka teinud midagi.

(ERAF f. 134 SM, n. 1, s. 57, l. 96-96p.)

Tõrva hävitajate elu-olust ja omavahelistest suhetest

Palgalise hävitaja L. Trummi seletuskiri 29.3.1951

Käesoleva selleduse annan selleks et mina Trumm Leonhard tulin 28/ III - 51 a umbes kella 8.30 ajal õhtul ühiselamust. Mulle tuli vastu Band Hävidus pataljooni rühma komandöör sm Puusepp olles purjus, mina ütlesin et seldsimees Puusepp ka sa oled purius. Puusepp vastas mulle sa igavene pätt ja kabagas ma sinu ära tapan ja võttis pistuli tates lasta. Mina tormasin Puusepp'ale selga ja võtsi tema käes pistuli ära ja tulin ühis elamusse. SM Puusell tuli järgi ja ütles sa röövel ja kabakas röövisid mind, sa võtsid minu pistuli ära ja tahad mind alt vedata. Mina ütlesin mine siit minema, et ära ole siin kui oled purius, siis sm Puusepp lahkus ära ühiselamust. Mina olin siin veel pärast seda umbes 20 minudit ühiselamus siis läksid vadama kus on teised poisid. Nägin et sm Puusepp oli pigali tänaval maas kõig tokumendid laiali. Mina ütlesin sm Puusepp tule ülese. Sm Puusepp ütles ära torgi sina pole kellegi ülese ajaia. Mina

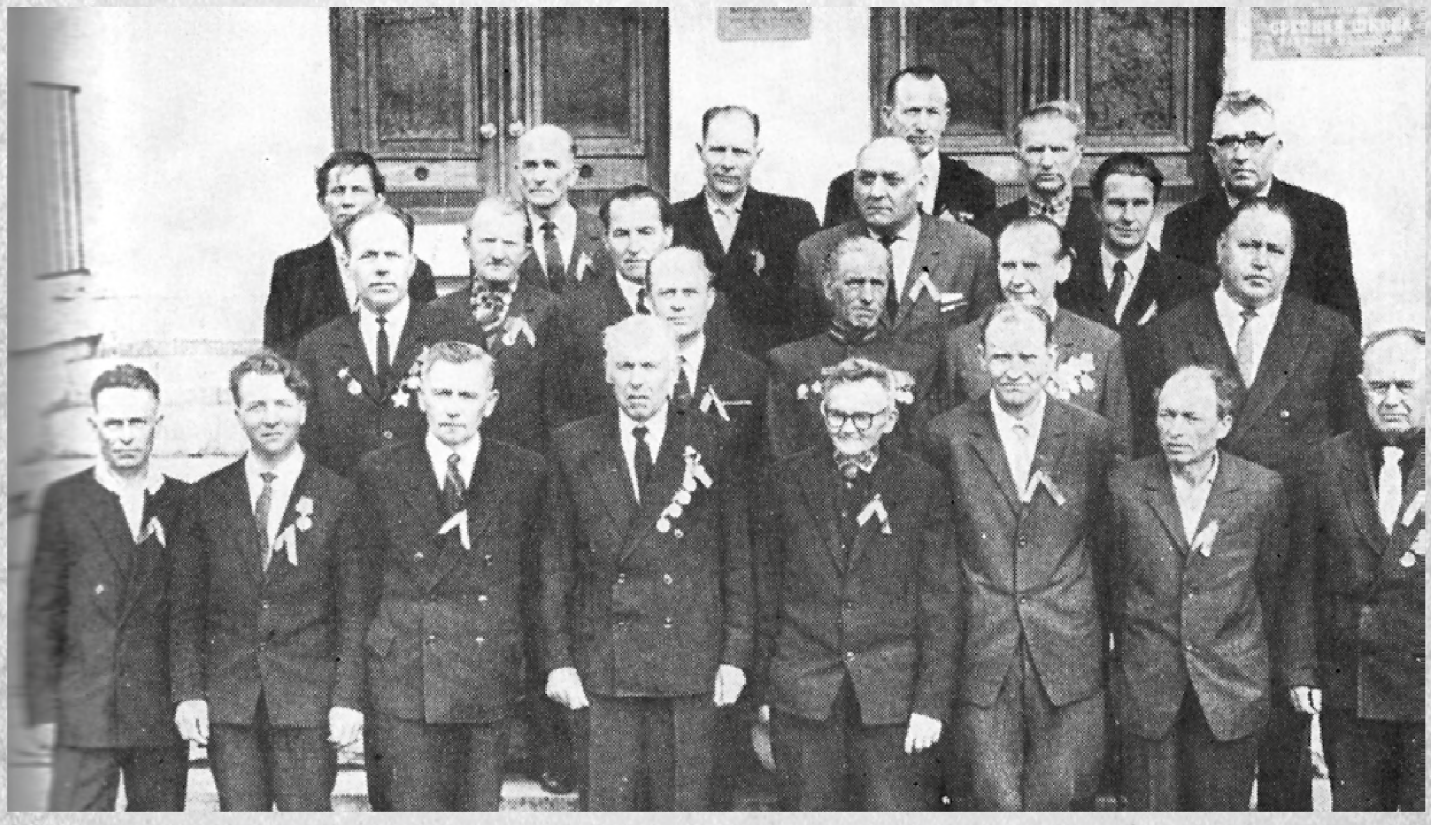

Endised hävituspataljonide võitlejad Võru rajoonist.

FOTO RAAMATUST: ÜHISES RIVIS ÜHISE VAENLASE VASTU. EESTI RAAMAT 1969

võtsin tokumendid kokku ja panin sm Puusepa sineli alla. Tokumendite ulgast võtsin Partei piledi ära siis ütlesin veel et sm Puusepp tule ülese. Sm Puusepp vasta mine minema küll mina tulen, mina tulin ära, natukese aja pärast tuli sm Puusepp järele ühiselamusse ja hagas mind sõimama varas ja röövel, röövisid mind ära ja hagas mind ühiselamus taga ajama, mina teises pool lauda tema teise pool lauda. Nadukese aja pärast tuli sm Sikk ühis elamusse ja nägi kuidas sm Puusepp minuga käidus. Sõimas mind sa võtsid vägisi minuld pistuli ära ja tokumentid. Mina vastasin et ei võtnud vägisi vaid sina olid maas ja mina võtsin maast tokumendid, sa tahtsid mind lasta Pistulist. Sm Puusepp vastas ka sa oled uluks läinud sa võtsid vägisi.

Siis agas sm Puusepp minuga rägima anna minule kätte pistul ja partei piled ma ostan sulle viina anna kätte, mina ütlesin et osta pähle. siis läksime keoski juure sm Puusepp ostis pool liitrid viina ja garbi täie kontservi. Kaubluse ees tänaval tuli sm Viks vastu ja ütles kus on võti. Mina ütlesin et ei tea uks on lahti. Viks läks ühis elamuse meie tulime tagasi siis hagas sm Puusepp mind sõimama röövel ja varas võtsit minu 50 rbla ära.

Mina võtsin enne kui sm Puusepp oli tänaval maas Partei piledi ära ja kirjudasin numbri ülese 5950082. Siis kui sm Puusepp ostis viina keoskis antsin sm Puuseppale Partei piledi tagasi. Kui tulin tagasi hagas sm puusepp sõimama varastasid minu 50 rbla ära. Siis ütlesin otsi mind läbi sm Puusepp ei leidnud minuld aga mina ütlesin otsi ennast aga läbi. Siis sm Puusepp otsis enda ja võttis taskust kõig paberi välja. Mina ütlesin tõmba tasku välja oli taskus raha siis ütles sm Puusepp sa röövel röövisid mind. Siis võtsin tagasi Partei piledi ja viima karpidaie kontservi ütlesin et see on asja tõendus. Sm Puusepp pani glaasi lauale ja ütles joome viin ära anname Jannile ka. Mina ütlesin ei ole nisukest asja ja läksime sm Viksiga korrapidamise juure. Tuli natugese aja pärast Puusepp ütles lähme ühiselamuse joome viin ära see on minu viin. Mina ütlesin aega on küll me joome, pärast tuli sm Kobin mina andsin üle viina konservi ja pistuli ja Partei pileti nr. 5950082.

järgneb

Koitla talu tragöödia

5. juunil 1949 peeti Virumaal, Udriku mõisa naabruses asuvas Männiku Johanirahva talus peretütre Valve Koitla 17. sünnipäeva. Kohal olid lähemad tuttavad, talus viibivad sõjapõgenikud ning hiljem liitusid seltskonnaga ka end metsas varjavad Sinimägedest taandunud endised leegionärid. Pidu kestis varahommikuni. Olukorrast jõudis NKVD-d informeerida Artur Heinrich. Tekkinud tulevahetuses tapeti 14 inimest, kellest kaheksa olid naised. Põletati kõik talu hooned koos koduloomadega.

EINAR TIPPO

Artikli koostamisel on kasutatud materjale:
Koduloolane Eduard Lepik (1924–2008).
Brosüür: „Männiku Johanirahva talu kisendav tragöödia", Imavere 2004.
Mart Laar: „Õuduste aeg" Ajakiri Vikerkaar, 1988
Artikkel „Mis juhtus Männiku talus", Ajaleheht KesKus, nr 7–2000

Meenutab Einar Tippo: Minu perekond jõudis Koitla talu naabruses paiknevasse Udriku mõisa mõni päev enne kirjeldatud sündmusi. Ärkasime laskude ragina ja jubeda tulekuma tõttu. Vanemad ei lasknud mind akna juurde juhuslike kuulide kartuses. Kuulmismälu on talletanud valangute taustal kostvad naiste karjed, mis sulasid kõik üheks õudseks ühetooniliseks ulgumiseks.

Päev või paar hiljem käisid kohapeal Udriku mõisa elanikud, kellega koos ka mõisas elavad poisikesed. Kõik oli põlenud. Lauda säilinud vundamendi müüritise vahel vedelesid pundunud loomakorjused. Laipu me ei näinud. Vanemate inimeste kommentaaridest juhtunu kohta nagu midagi eriti ei taibanud. Pean tunnistama, et ma ei tundnud hirmu ja oli omajagu isegi huvitav. Sündmuste äng tuli palju aastaid hiljem. Eestlasi tapeti võõraste poolt nende omal maal, nende omas kodus, perekonna pidupäeval. Maailma revolutsiooni ja proletariaadi ühtsuse nimel kaotas väikerahvas 14+1 täiesti süütut inimest.

Sündmused polnud veel lõppenud. Udriku mõisas paiknes nn isamaasõja invaliidide kodu. Paljud käteta, jalgadeta ja kergemate vigastustega invaliidid. Oli venelasi ja Eesti Korpuse mehi. Kuskilt ilmus kuuldus, et metsavennad kavatsevad varsti rünnata invaliidide kodu asukaid. Neile jagati välja trofeerelvad. Saadud relvadega mängimisel kiilus ühel Saksa vintpüssil padrun rauda kinni. Oskamatul võõra relva käsitlemisel toimus lask. Kuul läbistas paar-kolm mõisahoone vaheseina, läbis imekombel puutumata saalis tantsivaid paare, maandus enne koroonaruumi põrandale ja sealt rikošetiga läbi ukse koroonat mängiva kohaliku noormehe selga. 16-aastane Heino Vellemaa suri kohapeal. Relva hoidis käes narvalane Voldemar Antipov, kes ei toibunud süütundest elu lõpuni.

Heino Vellemaa oli seega Koitla sündmuste 15. ohver.

Kuidas tõde aegamisi päevavalgele tuli

Jutustab koduloolane Eduard Lepik: Sattusin Männiku külla oma elus esmakordselt 1984. aastal Emakeele Seltsile kohanimesid kogudes. Johanirahva kohta ütles üks keelejuht mulle, et kurjad inimesed põletasid selle maha. Teises kohas tähendati neutraalselt – see põles ära Teise maailmasõja lõpus. Et hävinenud talu omaniku nime ei öelnud mulle siis veel midagi, võtsin põlemise sõja lõpus teadmiseks ega esitanud lisaküsimusi.

Koitla talumüüride kõrvale maetud hukkunute Valve ja Helga hauatähis.

Männiku külas 1990. aasta nelipühade aegu avatud mälestuskivi Koitla talus NKVD poolt 1945. aastal mõrvatud inimestele on tänaseks rohtu kasvanud ning taluõu hooldamata.

FOTOD: WWW.MONUMENT.EE

1989. aastal ajakirja Kultuur ja Elu numbrit lugedes sattusin kirjeldusele, kuidas sünnipäevapeol tapeti hulk inimesi ja maja põles maha.

Mina läksin nende andmete põhjal Männiku saunakohtade juurde ja pärisin, kus oli see maja, mis sõja ajal maha põles. Mulle kinnitati, et ühtki maja pole külas ei enne ega pärast sõda põlenud. Siis mõtlesin, et artiklis on mingi segadus külanimedega, sest minu ämm Pouline Viese oli mulle jutustanud, et sõja lõpus põles Metsperes maha üks maja, kus peeti sünnipäeva ja kus enne tule süttimist oli tapetud hulk inimesi.

Edasise tõe otsingul sattus minu kätte ajalehes Rahva Hääl 7.03.1989. tagaküljel ilmunud materjal „Eesti NSV Prokuratuuris". *„Käesoleval uutmisperioodil tegelevad Eesti NSV õiguskaitseorganid stalinismiohvrite – ebaseaduslikult represseeritud kodanike rehabiliteerimisega, samuti massirepressioonide asjaolude ja repressioonides süüdiolevate isikute väljaselgitamisega. Vabariigi üldsust*

Eeskujulikult tähistatud Määritsa talu tragöödiapaik. Kõikidel Eesti traagiliste sündmuste asukohtadel võiks olla meenutusteks sündmusi kajastav ilmastikukindel stend ja istepink.

on informeeritud sellest, et Eesti NSV Prokuratuuris uuritakse 1941. a. Kuressaares, Tartus ja mujal Eesti NSV territooriumil toimepandud massimõrvu. Nende, nagu ka muude massirepressioonide ohvrite ja ulatuse kindlakstegemisel on prokuratuuriorganid laialdaselt kasutanud üldsuse abi, vajalikku informatsiooni on saadud vabariigi massiteabe vahendeist.

Kõrvuti tõsiste teadetega stalinismiaegsetest kuritegudest on ilmunud ka tegelikkust moonutavaid väljamõeldisi. Nii avaldas ajakirja Vikerkaar toimetus 1988. a. novembris M. Laari kirjutise „Õuduste aeg" (vaata...., kus väidetakse, et Punaarmee või hävituspataljonide poolt hävitati Eestimaal kolm küla koos elanikega, taoti naeltega puu külge lapsi. Tegelikult niisuguseid inimvihkajalikke tegusid 1941. a. Punaarmee ja hävituspataljoni võitlejate poolt Eestimaal toime ei pandud ning M. Laari väited on valed väljamõeldised, mille levitamine on kriminaalkorras karistatav. Eesti NSV Prokuratuur on algatanud kriminaalasja."

Naabrinaine tõi paki vanu ajalehti

Jätkab Eduard Lepik. 2003. aastal tõi minu naaber Laine Viese Harjumaalt paki vanu ajalehti, mille hulgast leidsin väljaande KesKus 2000. aasta 7. numbri. Tänu selle väljaande juhuslikule sattumisele minu näppu, sain järjekordse kinnituse – õigemini isegi kaks kinnitust – julgeolekutöötajate ebainimlikkusest, aga ka Männiku küla Johanirahva talu maha põletamise kohta.

Ajalehest KesKus 7/2000: *Lahingute lõppemisega Sõrves 24.XI 1944 sai otsa sõjategevus Eestis ja 8. mail järgmisel aastal kirjutas Saksamaa ülemjuhatuse esindaja alla tingimusteta kapitulatsiooni aktile. Kodukohtadesse hakkas ilmuma Saksa poolel võidelnud mehi. Osa neist muutus mitmesugustel põhjustel metsavendadeks, osa püüdis kohaneda legaalse eluga. Kommunistide silmis moodustasid aga mõlemad ühtmoodi ohtliku elemendi ja neid asuti ühiskonnast süstemaatiliselt välja rookima. Kadrina kandis liikus mõlemat laadi mehi. Nad aitasid siinsetel kohalikel elanikel pisut põllutööd teha, uitasid ühest paigast teise, jäädes vahel mõnesse peresse lühemaks ajaks pidama või kogunesid kuhugi napsitama. Nii juhtus ka 4. juunil 1945. a Männiku külas Johanirahva talus, kus õhtul taheti tähistada pere noorima tütre Valve Koitla 17. sünnipäeva, teistel andmetel aga kihluspidu, tõenäoliselt siiski mõlemat. Sündmustest olid kutsutud osa võtma lähimad naabrid ja paar noort sõjameest, aga sinna sattus ka mõningaid kutsumata külalisi, hiljutisi leegionäre, kes olid jäänud aeda puude ja põõsaste vilusse jalgu puhkama ja lasksid pudelil ringi käia. Õhtul, kui algas perekondlik pidu, paluti nemadki lauda, sest kaks neist olid aidanud eelmisel kuul Idal kartuleid panna. Keskmine õde Laine sünnipäevale ei jäänud, sest ta pidi järgmisel hommikul kell 9 asuma Tapa keskkoolis küpsuseksameid sooritama ning et varase tõusmise ja pika jalgsirännakuga – bussiliiklust tollal veel polnud – ennast mitte väga ära väsitada, otsustas ta juba õhtul Tapale minna ja öö sugulaste juures veeta. Pidulisi jäi seega majja 16: neli oma inimest ja 12 külalist. Ajalehe andmeil olid need (sulgudes on vanus ja hüüdnimi): Miina Verder (74), Ida Koitla (46), Miralda Koitla (21, Merli), Valve Koitla (17), Voldemar Kari (28, Volli), Aadu Turban, Ülo Filippus (19), Jaan Laidla, Juhan Tamjärv (Juku), Artur Treial (Ardi), Eduard Seli, Endel Piht, Helda Treial, Elfriede Randma, Ellen Tiikoja ning Elvi Metuusala Kikust. E. Ranniste räägib veel 17. isikust Kaupo Soovikust, kes olevat saanud haavata ja pääsenud põgenema, aga*

teised traagilise sündmuse teadjad pole keegi seda nime maininud.

Istumine väldanud varaste hommikutundideni. Selle aja jooksul jõudis keegi peost teate julgeolekule viia (E. Pihti arvates tegi seda „koputaja" Artur Heinrich, kes reetis 25.08. 1945 ka Vohnja Lehtsaares olnud punkri, kus Juhan Treial ja tema viis kaaslast une pealt tapeti) ja Johanirahva talu julgeolekumeestest ümber piirati. Kui soomepoiss A. Treial avas kella kahe paiku välisukse, kästi tal alla anda ja avati tuli. Seest vastati samaga. Piirajad süütasid maja leekkuulidega. Eluga pääsesid A. Treial, kes suitsu varjus jõudis rukkipõlluni ja selle kaudu metsa, ning haavatuna õues lebanud E. Piht, keda surnuks peeti ja kes koos kõrbenud laipadega autoga Rakveresse viidi. Ka vana perenaine oli Rakveres veel elus ja neid kuulati haigla koridoris üle. A. Treial võeti 1948. aastal Tapal kinni, ta sai kaheksa aastat ja suri 1963. aastal tuberkuloosi. E. Pihti puruks lastud jalg amputeeriti. Ta töötas elu lõpuni Tapal kingsepana. Laine Koitla abiellus Lainlaga ja elas Loksal. Seega kaotas Eesti sel ööl 14 inimest, 12 neist parimas abiellumiseas.

Jutsutab Laine Vilipus. Ülo Vilipuse lelletütar Laine Vilipus (sünd 1928) jutustas 2003: *Elasime Vatkus piiritustehase kõrval. Ülo on sündinud Vatkus. Ta kaotas varakult oma isa ja kasvas meie peres. Ülo on sündinud 5. juulil (mitte 8. juulil) 1926. Ta lõpetas Rakvere gümnaasiumi ja astus Tallinna Polütehnilisse Instituuti. Elas Niidi tänavas. Ta võeti Saksa lennuväe abiteenistusse, aga sai instituudis edasi käia. Viibis ainult korra nädalas loendusel. Merliga tutvus siis, kui venelased tagasi tulid. Tuli Tallinnast appi põllutööle. Merliga oli kihluspidu. Tahtis kangesti Valve sünnipäevale minna. Meie keelasime, et ajad on kahtlased, aga ikka läks. Tema põlenud laip toodi Rakvere haiglasse. Dr Espenberg oli meie tuttav. Rääkis,*

Katked Mart Laari „Õuduste ajast"

(Vikerkaar, 1988/11):

„22. veebruaril 1988. a. kuulutas Eesti Muinsuskaitse Selts välja ajaloolise pärimuse kogumise. Eesmärgiks on saada tõeseid fakte Eesti ajaloo kohta, säilitada tulevaste põlvedeni mälestusi möödanikust, hoida ja kaitsta meie ajaloolist mälu. /—/ Üle kogu maa tekkinud kaastööliste võrgu abil on meile poole aastaga saabunud ca 8000 lk käsikirjalist materjali ning 90 tundi mälestusi lintidel. /—/

Ei saa just öelda, et kõigi kaastööde lugemine kerge oleks. Hull pole seejuures niivõrd maht kui sisu. Oleme kõik näinud filme Valgevenemaa külade põletamisest (E. Klimovi naturalistlik „Tule ja vaata"), kuid kui paljud teavad, et Eestimaal on praegu teadaolevatel andmetel juba kolm praktiliselt samasugust koos elanikega hävitatud küla. Ning mitte ühtegi neist pole hävitanud sakslased, vaid punaarmee või siis hävituspataljonide võitlejad. Kuulates [lindilt] mälestusi 1941. a. Peipsiäärsetes kihelkondades märatsenud nn Mustvee hävituspataljonist, tapetud või surnuks piinatud naistest, lastest, happega üle kallatud noorukitest, ei saa mina isiklikult aru, mida peab kasvavale noorsoole meenutama mainitud „Surmapatrulli" mahalaskmiskohal püstitatud liigutav monument [samal ajal kui]. Nende [märatsejate] ohvrite haud lükati sõja järel buldooseriga tasaseks. /—/

Seejuures tuleb meil veel selgelt teadvustada, et kõige hullemast õnnestus eestlastel siiski pääseda. Krimmi tatarlaste täielikku hävitamist vaadates võime oma saatusele veel tänulikud olla, [sest kõige] hullemast päästis meid 22. juunil 1941. a. alanud hitlerliku Saksamaa ja stalinistliku Venemaa sõjaline konflikt. Pidi ju 14. juuni massiküüditamine olema alles puhastustöö algtaktiks. Hävitamisele määratud elanike kategooriaid jälgides oleks väljasaatmisele kuulunud vähemalt 25% elanikkonnast. Küüditamise teine laine õnnestus teostada aga ainult Saaremaal, kus kaotused /—/ olid ka Eesti suurimad. /—/

Kõiki neid rahva poolt kirja pandud lugusid lugedes (kus on muuseas piisavalt juttu ka Saksa okupatsiooni ajal toimunud mahalaskmistest, mõnel pool vägagi julmast „valgest terrorist" jms.) jääb tahtmatult mulje, et senises [nõukogude] ajalookäsitluses on sündmuste järjekord täielikult pea peale pööratud. Eestimaal lahti läinud verevalamise algpõhjuseks oli siiski maa vägivaldne okupeerimine ning küllaltki vägivaldse terrorirežiimi kehtestamine, mis juba enesealalhoidmisinstinktist sundis inimesi sellele vastu astuma. Tekkis ju 1941. a. metsavendlus eeskätt enese, hiljem oma kodude kaitseks vägivalla ja hävitamise eest. Samal põhjusel kardeti nõukogude korra taastamisest kõige halvemaid tagajärgi kogu rahvale ning nii võitlesid eesti sõdurid Narva liinil, Sinimägedes ja mujalgi kõike väljapanevalt. Nende sõdurite viimaste meeleheitlike võitluste katte all põgenesid kümned tuhanded inimesed üle mere, [sest] kohale jäädes oleks neid oodanud arreteerimised, küüditamised, füüsiline ja vaimne terror [nagu kinnitab tuhandete siia jäänud inimeste saatus], aga neid kvalifitseeritakse nõukogudevastaseks elemendiks, bandiitideks, kodanlikeks natsionalistideks, terroristideks, lääne käsilasteks jms. /—/ Loomulikult oli metsameeste seas ka röövleid, mõrtsukaid, sadiste (kuigi metsameeste kaela oli üldse kerge kõiki toimepandud kriminaalkuritegusid ajada) ja paljud „puhaste kätega" alustanud mehed muutusid ajapikku tõelisteks metsloomadeks. Metsloomadena neid ka taga aeti. Inimsusevastaseid vägivallategusid ei saa mingitel tingimustel õigustada, kuid samal ajal ei saa ma inimeseks pidada rasedaid naisi peksvaid, naeltega lapsi puu külge taguvaid, röövivaid ja tapvaid julgeolekutöötajaid ja muid tollaseid asjamehi. /—/ Ma ei poolda mingil juhul uut verist kättemaksulainet, kuid niisuguste tegelaste nimed tuleb avalikustada, et vähemalt teaks, kes on kes. /—/"

et teda kutsuti laipu üle vaatama. Ta rääkis, et ühel neist puudus kaks hammast. See oli Ülo. Ülol oli kaks hammast ära. Pärast küsisime arhiivist Ülo kohta. Vastati, et surm on Eestis registreerimata.

Jätkab Eduard Lepik. Nimede ja mõningate seikade täpsustamiseks vestlesin 16. 02. 2004 Elvi Gostsõlloga (neiupõlvenimi Tiitus), kes on sündinud Tapal 29.08.1929, õppis Tapal ja Tartus ning õpetas Kadrinas 1950–1995 ajalugu. Ta käis 1940. aastail tihti Pollis ja sattus sel moel mitme vapustava sündmuse tunnistajaks nagu seda haavatud leegionäridest üle sõitmine Kadrina vana koolimaja ees Vene tankidega. Napilt paar nädalat hiljem toimunud Kadrinas lahing grupi leegionäride ja ühe punaväeosa vahel. Asula hõivanud kommunistid viinud langenud ja haavatud eesti poisid vana koolimaja ette maanteele ja sõitnud neist tankidega üle. 17. IX 2000 avati selle koha ja praeguse bussiootepaviljoni vahel haljasalal mälestuskivi, mille peale kinnitatud tahvli lõpulause kutsub üles valvsusele.

Ka Männiku Johanirahva talu tragöödia koht tähistati 1990. aasta suvistepühade ajal Miralda ja Valve õe Laine Lainla algatusel mälestuskividega, väike kivi kahe kohapeale maetu hauale ning suurem kivi kõigile hukkunuile (vt fotot). Mälestuskivil on hukkunute nimed ja Marie Underi värsiread:

Ikka mõtlen neile
kes siin tapeti
taeva poole
karjub nende äng

Need Marie Underi kaks pisut muudetud värsirida tema luuletusest „Jõulutervitus 1941" seisavad praegu küll kivisse raiutuna tummalt kõigi kalmule sattunute silme ees, aga ometi kisendavad nad iga eestlase hinges meie rahvale tehtud korvamatu ülekohtu pärast taevani.

Mälestuse jäädvustamisel valitseb ükskõiksus

Einar Tippo: Milline olukord valitseb tänasel hetkel Koitlas. Omaksed püstitasid talu õuele mälestuskivi. Järglaste kohta puuduvad andmed, kohalikud on ükskõiksed. Paljud nüüdseks surnud. Ümber talu on veetud hädine okastraatpiire. See on ka kõik. Veel mõni aasta ning buldooser tasandab koha ja matab mälestused. Üks räigemaid NKVD kuritegusid ei tohi nii lihtsalt ajaloost kaduda. Ma ei oska esialgu kuriteo koha korrastamiseks muud pakkuda, kui et taastataks teeviit ja mõjutataks vallavalitsust korrastama piirdeaed ja territoorium. Teeviida asjus pöördusin Eesti Sõjahaudade Hooleliidu poole. Määritsa talu sündmusi kajastavad teeviidad õnnestus Sõmerpalu vallavalitsuse aktiivsel osavõtul paigaldada. Koitla talu teeviida paigaldamine sumbus. Omaste paigaldatud mälestuskivi on piisav. Oleks mõeldav paigaldada sündmuskohale juhtunut selgitav tahvlike või stend .

Kui Määritsa lahingukohta suunab eeskujulik teeviit, on Koitla talu tragöödiapaik jäänud senimaani tähistamata.

Lõpetasin neljanda klassi Kadrina 7-klassilises koolis. Kooli 160. aastapäeva kokkutulekul kohtasin ühte minust vanemat vilistlast. Ta teadis, et ta vend sai surma kuskil Tapa kandis. Hiljem selgus, et ta vend oli üks neist, kes viibis sõjapõgenikuna Koitla talus ja seal hukkus. Pikema vestluse käigus tuli välja, et vanaproua oli elavaks tunnistajaks, kui Vene tankid lõmastasid Aaspere haiglast Kadrinasse kooperatiivi esisele teele veetud saksa ja ka eesti leegionäre. Vanaproua ei saanud alguses aru, miks tanki roomikute alt lendasid õhku jalad ja käed. Šokk tuli alles hiljem.

Mida õelda kokkuvõtteks?

Muret teeb, et inimsusevastased kuriteod kipuvad unustusse vajuma. Nagu varem mainisin, on Koitla talu üleni võssa kasvanud. Puudub suunav teeviit. Kõikidel Eesti traagiliste sündmuste asukohtadel võiks olla meenutusteks sündmusi kajastav ilmastikukindel stend ja istepink, nagu on seda Määritsa talu tragöödiapaik. Ohvrite lähedaste püstitatuid mälestustahvlite-kivide ümbrus peaks olema pidevalt heakorrastatud. Seda võiks organiseerida kohalik omavalitsus, kaasates sündmuspaikade läheduses elavaid talundeid, koduloolasi, skaute ja gaide. Ka kaitseliit andku oma panus. Ajakirjandus tuletagu meelde traagiliste sündmuste tähtpäevi. Turismitalude külastamist võiks täiendada just mälestamisväärsete paikadega tutvumise ja julmade aegade meenutamisega. Ebaõiglaselt hukkunud esivanemad väärivad seda.

Minu soov on, et ebaõiglaselt hukkunud kaasmaalaste mälestamistraditsioon elustuks. K&E

ARVAMUS

Eesti Vabariik ja tema **president**

Hendrik Arro

Võttis aega mis ta võttis, aga oma riigi sajanda sünnipäeva künnisel on eestlased lõpuks nii kaugele jõudnud, et Eesti riigi rajaja ja esimese presidendi Konstantin Pätsi elu ja tegevus on tiheda luubi alla võetud. Kas ta ikka oli eesti riigimees või kuulus hoopis oma rahva reeturite hulka.

HENDRIK ARRO,
Ph.D, Sõjaaegsete Eesti Lennuväelaste Ühenduse esimees, kunagine sõjaväelendur, Kotkaristi ja Raudristi Kavaler

Asjaga tegelevad igasugused ajaloolased, aga ka paljud muud mehed löövad innukalt kaasa. Täpsemalt seisneb asja tuum selles, et kas Pätsile võib Toompeale Eesti Vabariigi sajandaks sünnipäevaks tema teenete auks vabariigi loomisel mälestussamba püstitada, või tuleb see mees igaveseks eestlaste mälust kustutada.

Nagu küsitlused on näidanud, on vanemad inimesed, kelle mälus on Pätsi tegevus Eesti Vabariigi loomisel ja arendamisel suhteliselt hästi säilinud, enamuses Pätsile mälestussamba püstitamise poolt. Leitakse, et oli mis oli, aga Pätsi tegevus vabariigi loomisel ületab kõik võimalikud hiljem tehtud vead (kui need vead üleüldse vead olidki). Noorem põlvkond aga, kes nn eesti aega hästi või üleüldse ei mäleta, ja orienteerub oma otsustes peamiselt ainult kirjanduses 1940.–1941. aasta sündmuste kohta toodud andmete alusel, süüdistab Pätsi aga Eesti Riigi ilma pauguta Nõukogude Liidule ära andmises – seega otseses riigi reetmises. Seejuures jäetakse enamasti tähelepanuta, kuivõrd tõsine relvastatud vastupanu sel ajahetkel oleks üleüldse võimalikki olnud (kõik naabrid ütlesid abistamisest ära) ja millised oodatavad tagajärjed oleks sellisel vastupanul eesti rahvale olnud. Ei ole kahtlust, et see kõik paratamatult mõjutas K. Pätsi otsuseid. Arvestada tuleks sedagi, et suur osa tolleaegse vabariigi juhtkonna süüdistamisel aluseks võetud materjalidest pärineb Nõukogude Liidu arhiivides olevatel andmetel, mille autentsus on paraku aga nii mõnigi kord küllaltki tõsiseltvõetavate ajaloouurijate poolt kahtluse alla seatud.

Tuleks rääkida pisut ka isiklikest muljetest. Olen ise üks nendest noortest poistest, kelle eluaastad 14–20 jäid ajavahemikku 1939–1945, seega hõlmasid suurte poliitiliste muutuste aega. Valdav osa meist tegi läbi ka sõja. Enne sõda olime koolides enamasti saanud tõsise isamaalise kasvatuse, mille üheks põhitõeks oli seisukoht, et mehe kohus on, vajadusel ka relvaga käes, oma isamaad kaitsta. Ei olnud siis ime, et näiteks minu klassi poistest osales üle 80% Saksa või Soome sõjaväes. Olime noored idealistid, kes oma hinges võitlesid väikese Eesti iseseisvuse taastamise, mitte aga Suur-Saksamaa või uue Euroopa eest.

Kui nüüd küsida, milline oli tuleviku Eesti meie ideaalides, siis ega meie, koolipoisid, tol ajal teistsugust Eestit, kui oli olnud „Pätsi Eesti", ette kujutada õieti osanudki. Kontrast vahepealsete okupatsioonirežiimide ja ennesõjaaegse Eesti vahel oli olnud nii suur, et "Pätsi Eestist" oli saanud ideaalmudel, mis arvustamisele ei kuulunud. Kõige paremini iseloomustab seda tolleaegne rahva hulgas ülipopulaarne laulusalm:

Ma tahaksin kodus olla,
kui maksab eesti sent,
kui Laidoner juhatab väge
ja Päts on president.

Tähelepanu väärib ka ühe Peipsiäärse kaluri ütlus, kui ta käest olevat küsitud, millist valitsust ta Eestile tahaks saada. Vastus oli: et Päts oleks president, Leningradi turule kauplemiseks vaba juurdepääs aga säiliks.

Võib julgesti öelda, et sõja ajal ületas K. Pätsi populaarsus rahva hulgas, sellele vaatamata, mis ta teinud oli, suurelt kõikide eelnenud valitsejate populaarsuse. Ma olen päris kindel, et kui sel ajal oleks mõni poliitasjamees mõnda väeossa tulnud ja seal mingist teistsuguse vabariigi loomise võimalusest lobisema hakanud (nii nagu seda nüüd teha armastatakse), oleks ta lihtsalt välja visatud või halvemal juhul isegi „kuul p....e lastud".

Kõike seda arvestades arvan ma, et aeg oleks tühi mula jätta ja meie vabariigi loojale lõpuks ometi Toompeale väärikas mälestusmärk püstitada. Kui mõni prominent aga avalikult teatab, et tema Pätsi mälestussamba avamisele ei lähe, siis tont temaga – ilmselt jääb tal puudu eesti ajaloo alastest teadmistest, aga samuti pieteeditundest eesti rahva enamuse arvamuse suhtes. K&E

Krahvi- ja parunitiitlit kandev Buksgevdenite suguvõsa sai alguse Saksamaal Bremeni ja Verdeni hertsogkonnas, kus oli aadlisuguvõsana ära märgitud XI sajandi lõpust. XII sajandi lõpus saabus vaimulik Albrecht von Buksgevden Liivimaale ning asutas 1200. aastal Riia linna, olles linna esimeseks piiskopiks.

JÜRI KOTŠINEV

Buksgevdenite suguvõsa Liivimaa ja Saaremaa rüütelkonnas

Liivimaa Buksgevdenite suguvõsa sai alguse piiskop Albrechti onupojast Johann von Buksgevdenist.

XIV sajandi alguses asusid Buksgevdenid Saaremaale, kus neil oli suuri valdusi. XVI–XVIII sajandil teenisid paljud Buksgevenid Rootsi kuningaid ning asusid peale Suurt Põhjasõda teenima Vene tsaare. Esimesena astusid venelaste teenistusse Otto-Friedrich von Buksgevdeni (elas 1703–1754) pojad Gustav Friedrich ja Johann Ludwig. Mõlemad langesid 1759. aastal Seitsmeaastase sõja ajal (1756–1763). Kolmas vend Reinhold von Buksgevden sai surma Jemeljan Pugatšovi ülestõusu ajal (1773–1774). Neljas vend Heinrich-Otto (elas 1741–1775) teenis keiser Peeter III (elas 1728–1762) Holsteini kaardiväes kapteni auastmes. Viies vend Matthias Cristoph von Buksgevden (elas 1754–1812) oli riiginõunik ja Saaremaa maahärra.

XIX sajandi alguses oli väga tuntud jalaväekindral Friedrich Wilhelm

VASAKUL:
Jalaväekindral krahv Friedrich Wilhelm von Buksgevden.

VASAKUL:
Krahv Friedrich Wilhelm von Buksgevdeni vapp.

Riia piiskop Albert von Buksgevden.

von Buksgevden (elas 1750–1811). Ta osales Vene-Türgi sõjas (1768–1774) ning oli seejärel kindral-feldmarssal vürst Grigori Orlovi tiibadjutandiks. Vene-Rootsi sõjas (1788–1790) juhtis ta jalaväepolku ning teenis välja Pha Georgi ordeni kolmanda järgu teeneteristi. 1795. aastal tegi Preisi kuningas Friedrich Wilhelm II temast ja ta järglastest krahvitiitli kandjad osalemise eest Napoleoni vastases koalitsioonisõjas liidus Preisi kuningriigiga. Paul I tegi Friedrich Wilhelm von Buksgevdeni 1796. aastal Peterburi sõjakuberneriks ning 1797. aasta aprillis tõstis Friedrich Wilhelm von Buksgevdeni pärandatava Vene keisririigi krahviseisusesse. 1798. aastal sattus Friedrich Wilhelm Paul I juures ebasoosingusse ja saadeti erru. 1803. aastal kutsus uus keiser Aleksander I Friedrich Wilhelm von Buksgevdeni tagasi teenistusse ja tegi temast Liivimaa sõjalise inspektori. 1805. aastal sõjas Napoleoni Prantsusmaaga juhatas Friedrich Wilhelm von Buksgevden jalaväekorpust, nagu ka 1806–1807 aastal. Lisaks sellele oli Friedrich Wilhelm Riia sõjakuberneriks. Sõjas Rootsiga (1808–1809) juhatas Friedrich Wilhelm Vene armeed ning teenis välja Püha Georgi ordeni teise järgu teeneteristi. Friedrich Wilhelmi noorem poeg Peter von Buksgevden (elas 1784–1863) alustas teenistust kaardiväe Preobraženski polgus ning osales sõjas Prantsusmaaga (1805), sõjas Rootsiga (1808–1809) ja 1812. aasta Isamaasõjas. Peale selle võttis ta osa Vene-Türgi sõjast (1828–1829). Asudes tsiviilteenistusse teenis Siseasjade Ministeeriumis ja oli 1833. aastal valitud Peterburi kubermangu aadlikogu eestseisjaks. 1842. aastast juhatas Välisandarmeeria korpuse neljandat ringkonda. 1850. aastast alates oli ta senaatori seisuses.

Buksgevdenite suguvõsa oli algselt immatrikuleeritud Liivimaa ja Saaremaa rüütelkonda ning hiljem Peterburi ja Smolenski kubermangude aadlisuguvõsade aadliregistritesse (aadlisuguvõsade registri 5 osa). K&E

In Memoriam

Viljar Ansko

17. 05. 1948 – 20. 12. 2016

Meie seast on lahkunud Viljar Ansko – tunnustatud arst, karikaturist, luuletaja ja koduloolane ning kauaaegne Kultuur ja Elu kaasautor. Ansko oli väga mitmekülgne mees, ta on olnud kaevur ja luuletaja, elektrik ja kirjastaja, karikaturist ja vaestearst, represseeritute eestkõneleja ja spordimees. „Ma ei tea ühtegi inimest, kel oleks nii laialivalguv elulugu kui minul," on Viljar Ansko ise öelnud intervjuus ajalehele Lääne Elu.

Laiemalt on Ansko tuntust kogunud karikaturistina. Tema karikatuurid on olnud väljas paljudel näitustel Eestis ja ka isikunäitustel Ristil, Haapsalus, Tartus, Kohtla-Järvel ja mitmel pool Tallinnas. 2008. aastal ilmus Anskolt karikatuurikogumik "Hippocratitis dolorosa".

Karikatuuri kõrval oli Viljar Ansko jaoks olulisel kohal kirjandus. Oma kirjastuse "Anamneesia" kaudu on ta koostanud, toimetanud ja välja andnud üle 30 raamatu. Suurem osa raamatuid ja kindel osa Memento ajalehest on pühendatud represseeritute luulele.

Ansko enda sulest on ilmunud kolm luulevalimikku ning ta on tõlkinud ka vene autorite luulet.

Ta oli Eesti Ajakirjanike Liidu ja Eesti Kirjanduse Seltsi liige. Anskot võis nimetada represseeritute eestkõnelejaks, sest seitse aastat toimetas ta ajalehte Memento ning tema idee oli püstitada Ristile raudteeröövbastest mälestusmärk küüditatutele.

Viljar Ansko oli Eesti Punase Risti IV klassi teenetemärgi ja kodanikupäreva aumärgi kavaler. Meie mällu jääb Viljar Ansko püsima teotahtelise ning abivalmis inimesena.

Ajakirja Kultuur ja Elu toimetus

Kui isa viis poisi **ametit õppima**

Tallinna Toompea kingsepasellide häärberi rippsilt (18. saj).
TLM_17928 KA 5983.

Keskaegne linn tekkis kauba- ja käsitöökeskusena. Siin tuli noortele meestele, et nad elus edukad oleksid, anda nii teoreetilisi algteadmisi kui ka praktilisi ametioskusi. Nad pidid suutma lugeda, kirjutada ja arvutada, kuid neid tuli ette valmistada ka tulevaseks käsitöölise või kaupmehe elukutseks. Seega vajati kahesuguseid koole: üldharidus- ja kutsekoole. Järgnevalt asumegi otsima vastust küsimusele, kui haritud võisid noormehed olla keskaegses Tallinnas?".

KÜLLIKE KAPLINSKI

Kristlikus Euroopas, sh Eesti alal, olid vanimad koolid toomkoolid ja kloostrikoolid. Toomkoolides koolitati tulevasi kirikutegelasi, kuid mitte ainult. Kloostrikoolid olid eelkõige noviitsikoolid. Mõlemal koolitüübil olid ka ilmalike osakonnad. Toomkoolis said ettevalmistuse linna ja muud tähtsad ilmalikud ametnikud. See aga põhjustas pidevaid vaidlusi, kummal koolitüübil peaks olema rohkem õigust ilmalikke õpetada. (Kõrgkoole Vana-Liivimaal enne Rootsi aega, 17. sajandit, ei olnud.) Toomkool jagas keskõppeasutuse kõrgema astme – *quatrivium*'i (aritmeetika, geomeetria, astronoomia, muusika), dominiiklaste kloostrikool *trivium*'i (ladina keel, dialektika (loogika), retoorika (kõne- ja kirjakirjutamise kunsti)) teadmisi.

Tallinnas keskajal tegutsenud koolidest on dokumentaalselt vanimana jälgitav 1246. aastast Tallinna dominiiklaste kloostri konvendi kool.

1266. aastast on teada 1939. aastani tegutsenud, kuid mitmel korral reorganiseeritud Toomkool (praegu erakool). 1319 sai Toomkool Taani kuningalt koolipidamise ainuõiguse. Teiste koolide asutamine keelati hoopis. Pool sajandit hiljem (1365) puhkes koolitüli Toomkooli ja dominiiklaste kloostri vahel ilmalike noormeeste õpetamise pärast uuesti. Dominiiklased pidid alla vanduma ja loovutama oma ilmalikud õpilased Toomkoolile.

Linnakoolis õppimine ei olnud kohustuslik

Kõrgkeskajal jõuti kõikjal linnakoolide asutamiseni, kus linnapoistele anti

algteadmisi matemaatikast, keeltest, geograafiast. Pärast reformatsiooni (16. saj II veerandist) kasvas koolides luterliku usuõpetuse osatähtsus.

1428. aastal sai Tallinna raad loa avada linnakool Oleviste kiriku patronaaži (eestkoste) all. See oli saksakeelne koolitüüp linnakodanike poegadele alghariduse andmiseks. Koolist on vähe teada. Vaid see, et kooli pidasid üleval Tallinna raad ja kirikukogudused ning õpetajad kinnitas ametisse raad. Isegi koolimaja asukoht pole teatavaks saanud.

Kui 15. sajandi keskel hakkasid Tallinnas tinaraamidesse kinnitatud klaasaknad pärgamentaknaid välja tõrjuma, tekkis rael uus kuluallikas – kooli klaasakende parandamine, kuna need segastel asjaoludel tihti katki läksid.

Linnakoole asutati ka teistes Eesti ala linnades. Nagu Tallinnaski, olid need enamasti algastme ehk saksa koolid. Mõnel pool on olnud linnakooli kõrgem aste ehk ladina kool. Mõnes linnas on need koolid tegutsenud koos triviaalkooli nime all. Põhiõppeained olid seal lugemine, kirjutamine, aritmeetika.

Linnakoolide tegevus lõpetati 1803. aastal Aleksander I haridusreformiga. 1804–1805. aastal reorganiseeriti need kreis- ehk maakonnakoolideks (Tallinnas, Tartus, Pärnus, Kuressaares, Haapsalus) või elementaarkoolideks (Lihulas, Paides, Põltsamaal).

Koolikohustust aga veel polnud ning vanusepiire ei seatud. Klasse tänapäevases tähenduses polnud. Kool sai läbi siis, kui kõik kursused olid lõpetatud. Kooli võis ka pooleli jätta. Üks Tallinna linnakooli kuulsamaid õpilasi oli Susi Hans, kelle kohta loeme 1549. aastal katku surnute nimekirjast, et tõbi oli hauda viinud ka Hans Susi, „selle linnakooli poisi, kes tõlkis piiblit eesti keelde". Tõlke käsikirjast pole seni midagi teada.

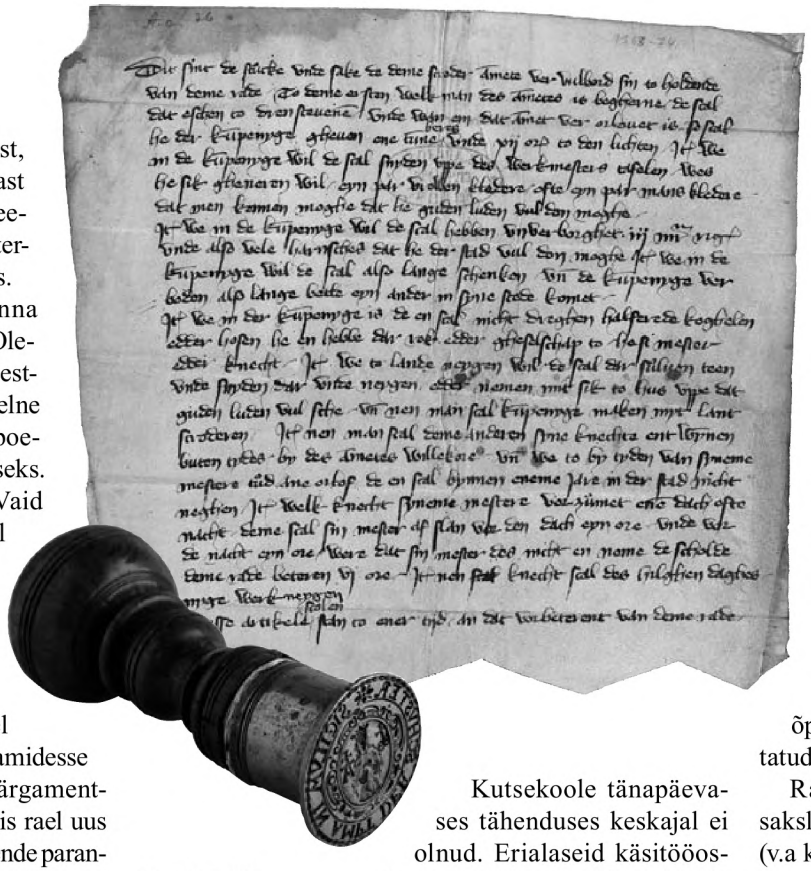

Gooti stiilis „tarbegraafika" näide 14. sajandist, – rätsepaameti skraa pärgamendil, 14. sajandi keskpaik. Vanim säilinud Tallinna tsunftipõhikiri.

TLA (Tallinna Linnaarhiiv), f. (fond) 230, n. (nimistu) 2, s. (säilik) A.c. 36-b.

Kingsepaameti pitsat 17. sajandist (vasakul sama pitsati eestvaade).

f. 1440, n. 1, s. 2.

Kutsekoole tänapäevases tähenduses keskajal ei olnud. Erialaseid käsitööoskusi andsid tsunftid. Selliseid „kutsekoole" oli Tallinnas samapalju kui tsunfte – umbes 30. (Eri sajanditel on see arv olnud mõnevõrra erinev).

Õpipoisiks sai 14-aastaselt

Kui linnakooli võis minna iga Tallinna noormees, siis ametit õppima igaüks ei pääsenud. Peale soolise piirangu kehtis meistriks saamisel muidki piiranguid. Ametit õppima ei võetud ka vaimulikke.

Kehtis vanuse tsensus. Enamasti oli õpipoisi sobivaks vanusepiiriks 14–15 aastat. Kuid mõnel erialal, nt puutöö aladel võis poiss nooremgi olla – „olgu nii vana kui ta on", s.t et ta võis olla ka 12–13-aastane. Sellisel juhul aga pikenes õpiaeg aasta võrra. Ka meistri pojalt, „kui ta tahab" isa ametit jätkata, ei küsitud, kui vana ta on, kuid ta pidi isa käe all ametit õppima 2–3 aastat.

Raudsepaks õppima ei võetud alla 21 aasta vanuseid noormehi, seevastu lihunikutöö juurde ei tohtinud lasta poisslast alla 15 aasta. Nagu näha, olid aluseks praktilised ja eetilised kaalutlused.

Järgmine piirang puudutas poisi vanemaid. Ta pidi olema sündinud „ausatest", kiriklikus abielus vanematest, kes ei tohtinud aga olla ka pärisorjaseisusest talupojad. Tõenduseks nõuti poisilt ainsat dokumenti – kiriklikku sünnitunnistust. See oli väga tähtis dokument, nagu tänapäeval isikutunnistus. Hiljem ei saanud sünnitunnistuseta ei selliks ega meistriks, kuid ei saanud ka naist võtta. Sünnitunnistus jäi kuni õpiaja lõpuni tsunftilaekasse ja anti poisile tagasi, kui tal polnud jäänud meistri vastu kohustusi, ta oli õpiaja lõpetanud ja selliks kuulutatud.

Rahvustest eelistati Tallinnas sakslasi, teises järjekorras rootslasi (v.a kingsepaerialal). Venelaste pääs tsunftidesse oli võimatu kultuuriliste erinevuste tõttu (keelebarjäär, erinev usudogma, tsunftitraditsioonide puudumine). Otsene kitsendus puudutas vaid kullassepaeriala, mida õppima lubati ainult sakslasi: „Ükski eestlane ei tohi meie erialal meistriks saada". Kinni pidada sellest piirangust polnud võimalik, sest siinsed olud ei tõmmanud ligi sakslastest kullassepaselle, rääkimata mujal õppinud meistritest. Otsekui saatuse irooniana on Tallinna vanimasse raeraamatusse – Vanasse Pandiraamatusse esimesena juba 1312. aastal sisse kirjutatud eestlane *Wedike aurifaber.*

Ametit õppima pääsemiseks haridust tõendavat dokumenti ei vajatud.

Kes pidas õpipoissi üleval?

Meister, kes tahtis endale õpipoisi võtta, pidi oma kavatsusest teatama tsunftivanematele ja ametivendadele tsunfti üldkoosolekul. Mida koosolekutel arutati või otsustati, ei tohtinud trahvi kartusel välja lobiseda. Samas pole ka öeldud, et õpipoiss mõne kaasmeistri poeg peaks olema. Traditsiooniliselt jätkas isa ametit vanem poeg. Nooremad pojad, kui neid oli, pidid

mujal õnne katsuma. Koht, kus tavaliselt teavet vahetati, oli turg raekoja platsil, mille ümbruses olid käsitööliste turupoed. Seal võis kuulata ka raekoja aknast välja hüütavaid korraldusi.

Isa, kelle poeg oli sobivas eas (14–15-aastane) ja kel oli silme ees pilt oma pojast kui tulevasest tsunftimeistrist, võis minna küsima vastava eriala meistrilt endalt, kas tal on kavas õpipoissi võtta ja kas tema poeg võiks selleks sobida. Positiivse vastuse korral räägiti läbi rahaasjad. Nimelt, kes kannab poisi ülalpidamis- ja õpikulud. Kui isa sai need enda kanda võtta, kestis õpiaeg 3–4 aastat. Üle viie aasta polnud siiski lubatud noormeest õpipoisina kinni hoida.

Ka vaeste vanemate laps ei pidanud meistriametist ilma jääma. Tema kulud võis kanda õpimeister, kuid sel juhul tuli noormehel pärast õpiaja lõppu kulud 2–3 lisa-aastaga tasa teenida. Nii võis õpiaeg pikeneda mitme aasta võrra.

Oli erialasid, mida tuli õppida märkimisväärselt kauem, näiteks kullassepaerialal 7–10 aastat, kellassepa- ja lukussepa erialal veelgi kauem, 10–12 aastat.

Et poiss ametit õppima saaks, pidi isa leidma talle käemehed: kaks kinnisvaraomanikust linnakodanikku, kes juhul kui poiss enne õpiaja lõppu meistri juurest ära oleks pagenud ehk meistri või tellija materjali ära rikkunud, saaksid tekitatud kahjud hüvitada.

Kui isa ja meister olid õpiasjus kokku leppinud, võttis meister poisi koos tema sünnitunnistusega käekõrvale ning viis ameti oldermanni ette. Arstlikku komisjoni tollal polnud. Kui oldermann ei leidnud mingit süüd, miks poiss ei oleks võinud seda ametit õppida, pidi meister poissi ametile tutvustama. Kõik ametivennad pidid mitte ainult teadma, vaid ka nägema, et kaasmeistril on nüüd uus õpipoiss. Kinnituseks pidi meister kaasmeistritele meeleheaks vaadi õlut pakkuma ja poisi õpipoiste raamatusse sisse kirjutama.

Kingsepa töötoas.
(J. Ammani (1539 – 1591) puulõige, 1568).

Kingsepa tööpink.
(Küllike Kaplinski. Tallinn – meistrite linn. 1995.)

Sellega algas noormehe elus uus etapp. Ta koduks sai nüüd meistri maja ja pereks meistri perekond. Ent täisõiguslikuks õpipoisiks sai ta siiski alles peale katseaega, mis kestis enamasti neli nädalat, mõnikord kauem, *„et poiss ja meister teineteist tundma saaks, mis on igasuguse koostöö aluseks"*, kunstialadel ka, „et näha oleks, kui andekas poiss on". Peeti lubamatuks lasta noorel inimesel oma eriala valikuga ebaõnnestuda.

Õpipoisielule järgnesid rännuaastad

Õpipoisile esitati kõrgeid nõudmisi: ta pidi olema aus ja sõnakuulelik, aupaklik nii meistri enda kui ka tema pereliikmete, sealhulgas teiste õpipoiste ja sellide, majasulaste ja teenijatüdrukute vastu. Ta pidi käsku täitma, usin olema ning hoolega selli- ja meistritarkusi õppima. Esialgu oligi ta meistri majakondsete käsualune majapidamistöödel. Hea päev oli, kui meister lubas tal töötuppa vaatama tulla, kuidas seal tööd tehakse. Sõltus erialast ja meistri suvast, millal õpipoiss võis mõna lihtsama tööriista kätte võtta.

Õpiaastate lõppemisel poisilt mingit eksamitööd ei nõutud. Ta kuulutati rituaalselt selliks. Enamasti järgnesid õpiaastatele rännuaastad välismaal, kus sell sai oma erialaseid oskusi täiendada ja elukogemusi omandada. Ka rännuaastate tsükkel oli kolmeaastane, kuid venis mitmesugustel põhjustel enamasti pikemaks.

Rännuaastad läbinud sellil tuli leida koht, kus tal oleks võimalik meistriks saada, eluase ja töötuba sisse seada ning pere luua. Kaasa valimine polnud sugugi lihtne ettevõtmine. See pidi tsunftisiseselt olema igas mõttes avalik. Kui tsunftis oli meistrite leski, siis oli east sõltumata majanduslikult soovitav võtta lesknaine. Oli tal ju mehe pärandusena kinnisvara, sh töötuba. Võtta võis ka kaasmeistri vallalise tütre. Naisevõtt väljastpoolt tsunfti polnud küll otse keelatud, kuid seotud sekeldustega, mille tõttu võeti see ette enamasti vaid juhul, kui muud üle ei jäänud. Sellilt ei nõutud tagasipöördumist oma endise meistri juurde, kes ta välja oli õpetanud.

Meistrikssaamise tsükkel algas uues kohas aastapikkuse palgalise selliteenistusega mõne kohaliku

Taanilinna jazzrestoran ja veinikelder

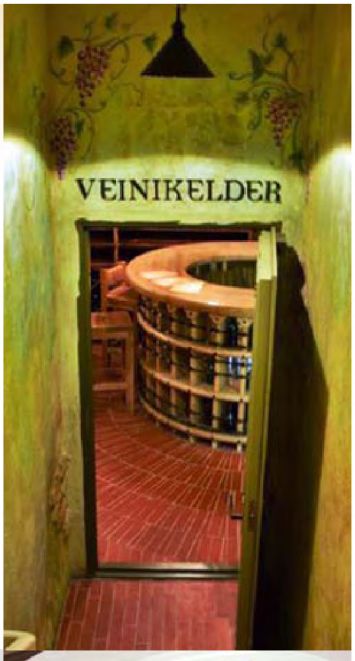

Tervislik toit ja elav jazzmuusika!

Lisaks restoranile leiad meie keldrikorrusel hubase veinikeldri täiesti omalaadse grillmenüüga.

Taanilinna restoranis on võimalik tähistada erinevaid tähtpäevi, saal mahutab kuni 50 inimest.

Tule ja veeda oma hetk päevast meie juures ja Sa saad hea enesetunde ja mõnusalt täis kõhu.

Avatud P-K 18-23, N-L 14-23
Broneerimine tel 5070196
Uus tn 6, Tallinna vanalinnas

Kohvik-muuseum Sepikoda

Olevimägi 13
Tallinna vanalinnas
Avatud 11-21, R-L 23-ni
Telefon 536 35633

Maitsvad ja tervislikud toidud kõigile.

Valikus on "jahuvabad" pizzad, maitsvad praed ja taimetoit.

Paljud koogid on 100% gluteenivabad.

Kohviku atmosfäär on segu vanast sepikojast ja kaasajast, vaade suurtest akendest on otse vanalinna tänavale.

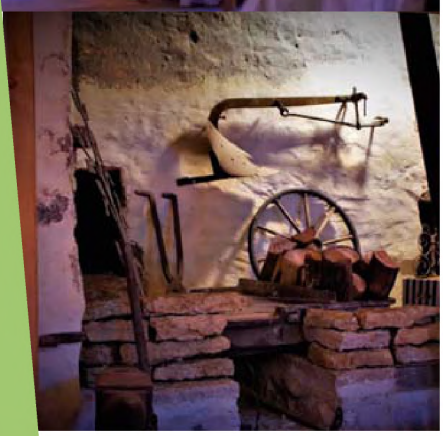

meistri juures. Seal pidi ta eeskujulikult terve aasta sellina teenima ning silmad lahti hoidma ka võimaliku pruudi leidmiseks. Pärast aastast teenistust võis ta järgmisel aastal tsunfti peajootudel meistriõigusi nõuda. Tavaliselt tehti sedagi järjestikku kolmel aastal, mis katoliku ajal langesid kokku tsunfti nimipühaku päevaga. Pärast reformatsiooni tehti seda mõnel asjakohasel kalendripäeval, nagu suvistepühal, vastla-, jüri- või jaanipäeval. Seejuures tuli maksta tsunftilaekasse ja linnakassasse ettenähtud lõiv.

Esimesel ametinõudmisel pidi meistrikandidaat tutvustama tsunftile oma pruuti, kes samuti pidi olema sündinud vabade ausate (mittepärisoriste) vanemate kristlikust abielust, ega tohtinud olla halvas kuulsuses, s.t omada abieluväliseid lapsi. Karistuse tõi kaela, kui sell enne meistrikssaamist oli isaks saanud. Üldjuhul jäi talle tsunft siis suletuks, mõnel juhul ei lubatud tema naist tsunftipidudele. Kuid ka naisemehest sellile ei tohtinud keegi tööd anda, sest abielud pidid soovituslikult olema tsunftisisesed ja sõlmitud pärast meistrikssaamist. Tööd ei tohtinud anda ka noormehele, kes alla nelja aasta oli ametit õppinud.

Olgu sell kuitahes usin, ometi oli tal keelatud pühapäeval tööd teha. Kes selle vastu patustas, pidi karistuseks töötama esmaspäeval ilma palgata. Kes esmaspäeval ja teisipäeval tööle ei ilmunud, pidi töötama kolm päeva ilma palgata.

Need olid tingimused, millega pidid arvestama kõik, kes tahtsid mingil käsitööalal meistriõigusteni jõuda.

Kingsepatöö oli populaarne

Küllap pidasid vanemad ka tollal silmas võimalust, et pojast saaks meister käsitööalal, mis toidaks, oleks esinduslik, kuid poleks seejuures must või kehaliselt liiga raske. Just seesugune oli kingsepaamet.

Kingsepatöö on üks vanemaid linnakäsitööalasid üldse. Pole siis ime, et kingseppi (*sutor, schuster*) esineb 1312. aastast arvukalt Tallinna Vanimas Pandiraamatus, mida silmas pidades võinuks juba aastatel 1335–1340 Tallinnas tegutseda vähemalt kingseppade vennaskond kui mitte tsunft. Otseseid andmeid ühe ega teise kohta pole.

Jalavari esiajast (keskajast?)
Tallinna Linnamuuseum. TLM _9462:212 A 21:212.

Naisteking 1610 - 1700
TLM_10319. (Leitud remonttööde käigus 1962. aastal Pikk tänav 67 majas põrandatäidisena kasutatud prahi hulgast. Mustast nahast pealsed, valge nahaga kaetud poolkõrge krookelkonts, terav nina, nahktald.)

Poriking klotze, "kaloss" keskajast
TLM_9462:225 A 21:225. (Leitud Vana-Posti ja Niguliste tänavate vaheliselt alalt 1959. aastal. Pealmine osa ornamenteeritud.)

Kuivõrd kingsepatöö oli nii üldtuntud ja iseenesestmõistetav, on raad kingseppade tsunfti põhikirja kinnitanud suhteliselt hilja, alles aastal 1416. See, nagu ka redaktsioon aastast 1481, pole säilinud. Üksikasjalikult tunneme Tallinna kingsepatsunfti elu alles reformatsioonijärgsest, 1536. aasta skraast. Tsunfti vanim pitsat ja lakkpitser on säilinud veelgi hilisemast ajast, 17. sajandist. Sellelt hilisbaroki/varaklassitsismi päraselt kujundatud pitsatipildilt vaatab meile vastu kroonitud, pikkade lokisjuustega naisfiguur – neitsi Maarja, taeva kuninganna, (on muide hilisrenessanslikult kujutatud ka ühel Haapsalu kingseppade tsunfti pitseril). Temast vasemale ja paremale on graveeritud (maailma) *alguse ja lõpu sümbolid – alfa* ja *omega, (Jumal on kõige algus ja lõpp).* Oli ju 17. sajand siinmail ka suurte sõdade ajajärk.

Hiljem on põhikirja regulaarselt kooskõlastatud aja muutunud nõuetega. Skraa viimase redaktsiooni kinnitas raad aastal 1820. Tsunfti protokolli- ja meistriteraamatut peeti aastani 1918. *De jure* lõpetas tsunft tegevuse aastal 1920.

Kui numbreid veel vaadata, siis nahaeriala käsitöölised olid Tallinnas ehitusmeistrite järel arvukuselt teisel kohal. Nahatöötlejatest oli kõige rohkem just kingseppi. Esialgu kuulusid tsunfti ka koorparkalid.

1536. aastani raad kingseppmeistrite arvu ei piiranud. Alates sealt pidi tsunftimeistrite arv vastama rae rendipoodide arvule raekoja platsi ümbruses. Esmakordselt on need, 21 kingsepa töötuba/kingapoodi, üles loetud juba aastal 1362. Hilisematelgi sajanditel pole kingapoode olnud üle 20.

Kanuti gildi liikmena eelistas kingseppade tsunft oma liikmeskonnas sakslasi. Nende põhikonkurentideks kujunesid Tallinnas rootslased, kes 16. sajandi keskel, mil Tallinn läks Rootsi võimu alla, saavutasid tsunftis isegi arvulise ülekaalu. Sakslaste positsiooni kindlustamiseks pidi juhul kui oldermanniks-tsunftivanemaks valiti rootslane, vähemalt üks tema kaasistujatest olema sakslane. Rootslastele tegi raad omalt poolt tsunftipääsemiseks ka majanduslikke kitsendusi, tõstes sisseastumismaksu, jootude kulusid ja komplitseerides meistritööd jms.

Läbilõikes kolmandal positsioonil tsunftis olid eestlased. Neist mõni on 14.–15. sajandil sattunud ka rae dokumentidesse, näiteks *Nicolaus*

Metepe ('mädapea') sutor, Kitze sutor või *Nicolas kingeseppe.*

Kõrvuti tsunftimeistritega, kelle arv oli piiratud, püüdis end Tallinnas elatada piiramatu arv tsunftiväliseid kingseppi. Legaalselt võisid tegutseda kingaparandajad (*oldlapper*), kel jalatsite lappimise kõrvalt oli lubatud teha lihtrahvale lihtsaid jalavarje, mida ei esinenud tsunfti toodete hinnakirjas. Selle eest neid aga meistriks ei nimetatud ja tsunfti ei võetud.

Kingseppi kutsuti mõnikord ka rae teenistusse, kõigepealt linnasulastele ja raeteenritele jalatseid valmistama. Paemurdjatel kuulusid jalatsid palga hulka. Peale jalavarjude telliti kingseppadelt ka *pumbatihendeid* ja *sepalõõtsasid.*

Vihatud konkurentide kategooria moodustasid nn *pööningujänesed (bönhase*) ehk *vusserdajad (Pfuscher).* Nende hulgas oli ka väljaõppinud meistreid, kes ühel või teisel põhjusel polnud tsunfti pääsenud ja kes salaja püüdsid odavama teenusega end elata. Siit ka tsunftimeistrite varjamatu vaen nende vastu. Tasulise pealekaebamise ja raeteenrite abiga suudeti neid tabada ja karistused olid karmid: *jänes* pandi vangi, tema tööriistad, tooted, materjal konfiskeeriti ning müüdi odavalt linna ja tsunfti kasuks ära. Õpipoissi või selli, kes oli *jänesega* koostööd teinud, ei tohtinud tsunfti võtta. Talle ei tohtinud ulualust anda või tööriistu laenata.

Importkingi ei tohtinud müüa paarikaupa

Hoopis tõsisemat konkurentsi pakkusid tsunftimeistritele kaupmehed ja laevnikud, kes püüdsid müütada välismaalt kaasa toodud jalatseid. Nagu tänapäeval, osteti ka siis meelsamini imporditud kui kohalikke jalatseid. Raehärrad, kes samuti eelistasid kohalikele kingadele importkingi, pidid ameti tõttu ühelt poolt piirama konkurentsi,

Naistesaapad 1900 – 1915. Helepruun nahk, nööritud kõrged sääred, teravad ninad, krookelkontsad, nahktallad.
TLM_16968.

teisalt leidma kompromisse kohaliku rahva, kingseppade ja kaupmeeste vahel. Ajuti keelati all-linna turul müüa Toompeal, Rootsis või Soomes toodetud jalatseid. Vene kingseppade ees pandi linnaväravad lukku. 1618. aastal keelati müüa importkingi paarikaupa. See tundus juba raehärradelegi veider ja nende soovitus tsunftimeistritele oli valmistada sama häid ja ilusaid jalatseid nagu Lääne-Euroopas tehakse.

Tsunftimeistri igapäevatöö seisnes rae ja eratellimuste täitmises ning jalatsite valmistamises müügiks. Eriti suuri tellimusi sai tsunft sõdade aegu, kui oli vaja ratsaväelasi säärsaabastega varustada.

Sageli kutsuti linnameistreid mõisatessegi, kus nad tegid kõigile majakondsetele vajalikud jalavarjud. Ka linnaelanikud nõudsid raelt, et kingsepad teeksid neile vajalikud jalatsid nende kodus, sest esines juhtumeid, kus meister oli vahetanud tellija parema materjali oma kehvema vastu. See nõudmine aga jäi rahuldamata.

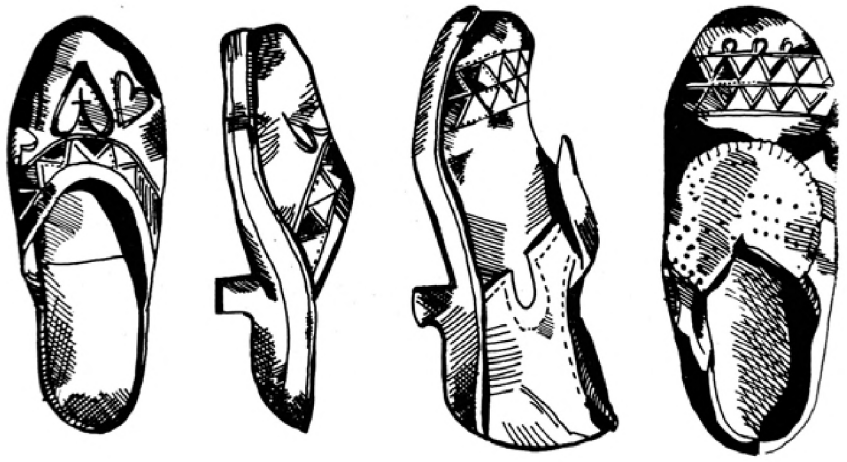

Saksa (sakste) kingad uuemast ajast.

(19. saj) I Mannise järgi. (Ilmari Manninen. Eesti rahvariiete ajalugu. 1927.)

Nagu kõigil käsitööaladel, nii algas ka kingsepa elukutse omandamine õpiaastatest. Õppima võeti 14–15-aastaseid noormehi. Tsunft lähtus põhimõttest, et oma erialal võib õpetust jagada vaid hea tööga silma paistnud meister. Seetõttu tohtis meister õpipoisi võtta vaid tsunftivanema äranägemisel ja loal. Korraga oli meistril luba õpetada kahte õpipoissi. Täites meistri, tema perekonnaliikmete ja sellide käske, valmistus õpipoiss 3–4 aasta jooksul sellikohustusteks. Andekamatele ja kuulekamatele õpipoistele usaldati

mõnikord lihtsamaid ülesandeid. Üleminek õpipoisiaastatelt selliaastatele oli seetõttu sujuv. Olgu õpipoiss kuitahes andekas, meistriks ta kohe saada ei võinud. Kui õpipoiss enne tähtaega meistri juurest ära läks, tuli aga hiljem tagasi, siis ei lubatud tal jätkata sealt, kuhu oli pooleli jäänud. Õpiaastaid tuli alata algusest.

Õpipoiss, eriti sell, oli meistrile arvestatav tööjõud. Selliaastatel võis tulevane kingsepp meistrit vahetada. Seepärast oli sellide palkamiseks ette nähtud aastas kaks tärminit – kevadel jüripäev ja sügisel mihklipäev. Selle võis tulla ka välismaalt. Meistril võis olla korraga teenistuses kaks selli, sest sellide, eriti välismaalt saabunud sellide pärast valitses meistrite vahel tihe konkurents.

Meistri juurest võis sell lahkuda samuti kahel korral aastas – kaks päeva pärast ülestõusmispühi ja kaks päeva pärast mihklipäeva. Seejuures ei võinud meister selli tühja kõhuga teele saata ega keelata talle hüvastijätuks kannu õlut. Karistatav oli teise meistri hea selli üle löömine. Selle kiusatuse muutis mõttetuks see, et tuli maksta trahvi, misjärel sell pidi ikkagi oma senise meistri juurde tagasi minema. Karistatav oli selli meistri vastu üles ässitada või sundida teda müüma keelatud kaupa. Teisalt karistati selli, kes oli oma meistrit või klienti sõimanud.

Kuidas sai sellist meister?

Selliaastate kestust ei määratud, sest meistriks saamine sõltus kingapoe vabanemisest. Sell, kes tahtis meistriks saada, pidi soetama võlavabalt kolm marka hõbedas ja täitma linna kaitseväeteenistuse kohustuse. Selleks pidi ta omal kulul soetama ajastule kohased relvad ja neid korras hoidma. Relvade korrasolekut kontrollisid raehärrad igal kevadel koos suitsulõõride üle vaatamisega. Relvade käsitsemise pidid sellid selgeks saama kaitseväeõppustel linna kaitsevallide juures.

Mis meistri proovitööd – *šedöövrit* ehk *meistrilasku* – puudutab, siis selle koostist tsunfti skraa ei määratlenud. Sellega jättis raad tsunfti juhtkonnale vabad käed anda igale meistrikandidaadile individuaalne töö. Selline näiline liberaalsus kätkes tegelikult raehärradele ja tsunfti juhtkonnale soodsat võimalust kukutada läbi iga sobimatu meistrikandidaat (näiteks rootslane, kui neid oli tsunftis liiga palju). Kui proovitöö eksamikomisjoni ei rahuldanud, tuli mehel sellina edasi teenida, „kuni on ameti paremini ära õppinud", täpsemalt – jäädagi selliks.

Meistritöö keerukusest võib ettekujutuse saada, toetudes Riia analoogiatele. Seal nõuti neljasuguseid jalatseid, nagu paar saapaid, paar säärsaapaid, paar kingi ja paar nööpidega naistekingi. K&E

Eesti lipp ja laul käisid indiaanikülas

Ajakirja varasemas numbris tegime juttu sellest, kuidas indiaanikultuur on jõudnud Eestimaa metsa, täpsemalt Preeriakotta Raplamaal. Seoses sellega tuli meelde, kuidas Eesti lipp ja laul jõudsid Ameerikas paika, kus käisid suviti palavaga vett ja jahedust otsimas seitsme sugukonna indiaanlased, elades seal tipides sõbralikult koos ja kasutades ühiselt veesooni, mis mujal olid suveks ära kuivanud.

LEHO MÄNNIKSOO

Kitsas ja käänuline on kogu selle mandri põliselanike ajalugu. Kitsas ja käänuline on ka tänav San Franciscos, kuhu meid sellest suurest linnast läbisõidul viis kohalik soomlasest skautmaster Raimo Vähämäki, kes oli kutsunud meid rahvusvahelisse skaudilaagrisse High Sierra mäestikus. Oli augustikuu aastal 1992.

Tundub, et peale vaatamisväärsuse imetlemise oli see ka paralleeli tõmbamine laagripäevadele suviste indiaanikülade kunagises asukohas ja matkadele kitsastel jalgradadel suure mäestiku veerel. Enne seda tuli koos Ameerika üliõpilastega tantsida indiaanitantsu Santa Clara lähistel ja rõõmustada, et sealsed üliõpilased austasid põlisrahva kultuuripärandit.

Aga sel hetkel olime tänaval, kus rodu sõidukeid liikus aeglaselt vingerdades allapoole ja oli aega uudistada ümbrust. Tundus, nagu tunnetaksime selle aeglase vingerdava laskumise ajal kogu inimkonna imelist liikumist aegade hämarusest tänapäeva elektrist valgustatud maailma. Indiaanlaste ajaloo peale mõeldes aga vilkus peas, et inimkonnal paraku ei ole tänapäeval

FOTOD: ERAKOGU

Viisime Californiasse oma tootemi.

ikka veel küllaldast vaimuvalgust, et maailmast kaoksid ülekohus ning verised vaenu- ja vallutussõjad.

Olime maailma käänulisimal kitsal tänaval, kus kõik autod sõbralikult aeglaselt allapoole veeresid, et pärast seda laial linnatänaval elavasse liiklusesse laiali hajuda.

Sini-must-valge jõudis indiaanlaste suvekülasse

Eesti vägede ülemjuhataja kindral Laidoner ütles, et 1918.–1920. aastal toimunud eestlaste Vabadussõda võideti sini-must-valgete lippude all. Meie skaudid olid juba 1920. aasta juulis Inglismaal suurlaagris. Neil ei olnud veel kaasa võtta oma riigilippu ning see laenati laeva, millega nad tulid, ahtrist. Nii ilmus meie rahvuslipp esmakordselt rahvusvahelisse laagrisse eri rahvustest noorte ette.

Eesti Vabariigi riigilipuks kuulutati sini-must-valge alles hiljem, 27. juunil 1922.

Kui 4. juunil 1934 pühitseti Otepääl piduliku aktusega Eesti lipu 50. juubelisünnipäeva, oli kohal ka tolleaegne riigivanem Konstantin Päts. Sel korral loetigi ette Gustav Suitsu luuletus „Tõsta lipp".

Tõsta lipp!
See vestku, vestku
Tõotusest, mis kestku, kestku
Sinisega viiratud,
Musta mulla põimuline,
lehvi, valge
võimuline, tormatud ja piiratud.

Selle luuletuse kõmaga kõrvus heiskasime meiegi juba 1992. aastal sini-must-valge lipu teiste kõrvale masti ka Californias High Sierra mäestikus, kuulutades maailma eri paikadest kohale sõitnutele Eestimaa taasiseseisvumist ja saabumist tagasi vabade rahvaste keskele. Uhke tunne oli teiste rahvuste lippude kõrvale ka meie sini-must-valge heisata!

Nii mõnigi seal rahvusvahelises laagris ei olnud enne Eestist kuulnudki. Huvi aga meie ja eriti meie ajaloo vastu oli suur! Me oleksime oma lipu ühekorraga nagu taas maailma kaardil eri paikadesse, üheksasse riiki, lehvima viinud! Seda enne, kui ilmus Eesti maksumaksjale kenakese summa maksma läinud märk „Welcome to Estonia". Rääkimata praegu palju pila tekitanud uue rändrahnu brändi ettepanekust, mida on nimetatud ka plönniks ja isegi „oksendavaks siiliks või konnaks". Meie lipu kui Eesti maad ja eesti meelt kuulutava sümboli kõrvale ei mahu vist küll kumbki.

Indiaanlaste hõime seal kunagises laagripaigas oma tootemitega paraku enam ei kohta. Mälestus nendest aga jääb ja sealkandis hoiavad seda elus nii metsa alt leitavad kivist nooleotsad kui ka Ameerika üliõpilased ja skaudid-trapperid. Traditsioonilised põliskultuurid on paljudes Ameerika Ühendriikide regioonides tänapäevani säilinud. Seda kõike on juba palju aastakümneid tagasi toodud ka Eestimaale, näiteks Karl May Winnetou-sarja raamatute näol, mille ridu nii meie noored kui ka vanad põnevusega ahmisid.

Liuglemine väidetavalt maailma käänulisimal tänaval on aegalane.

Indiaanitantsust peavad California üliõpilased väga lugu!

Suvekuumas Californias hoidusid põliselanikud jõgede lähedusse, elatudes jõeorgude andidest, sealhulgas karudest, hirvedest ja muudest jahiloomadest. Liikuvat elustiili soodustas suurel määral tipide kasutuselevõtt. Nüüd järgivad seda eeskuju ka tänapäeva Ameerika mandri kireva koosseisuga asukad. Saime meiegi tunda sealsete tipide väärtusi. Siinkohal ei saagi kuidagi tegemata jätta lühikest pilguheitu indiaanitelgi ehitusele, mille jäljendeid meiegi inimesed tänapäeval looduslaagrites juba mingil määral kasutavad või soovivad kasutada. Teave nende ehituse kohta on kirjasõnana kaasa toodud otseselt Californias toimunud rahvusvahelisest indiaanikultuuri väärtustanud laagrist. Muide, meil levinud mõiste „vigvam" ei ole identne tipiga. Vigvam on olnud tavaliselt kuppelhütt, mis kõige sagedamini kaeti puukoorega.

Laulge meile veel!

Nagu meile seletati, olime meie, eestlased, tookord selles laagris telkimas dakota klanni alal. Miks aga nimetasin meie asukohta indiaanikülaks? Indiaanikultuuri käsitlevates raamatutes on sageli kasutatud sõna tootem. See on märk, mille kaudu suguharu tunneb, et on suguluses mingi loodusnähtuse, looma või isegi taimeliigiga. Igal suguharul võis see olla erinev. Klannid uskusid tihti, et nad pärinevad mõnest looma vaimust. Tootemilooma ei tohi tappa! Teisalt pärinevat mõiste antropoloogide tuletatud sõnast odem, mida võiks tõlkida kui „küla". Võib siis oletada, et tootem võis olla näiteks ka indiaaniküla märk. Ega pole meilegi niisugused märgid võõrad!

Laagris paigutati laagrilised kunagi tootemite all paiknenud paikadesse. Minevikus olid kuumuse perioodil selles laagripaigas koos indiaanlased seitsmest sugukonnast. Niisamuti olid meilegi jagatud kohad ühes alllaagris. Laagri staap paiknes eraldi.

Põnevad loodusretked kitsastel radadel mäestikus, mitmesuguste rahvuste eripärased etteasted, ka trapperite oskuste omandamine ja veel palju muud, mis andis osavõtjatele nii uusi oskusi kui ka sõpru. Retkedel võis korjata indiaanlastest küttide kivist nooleotsi, neid leidus

FOTOD: ERAKOGU

Vähetallatud kaljurajad viivad metsikutesse paikadesse

veel ümbruses tihti. Meie trio, Ott Mägar, Priit Põldsepp ja nende ridade kirjutaja, tuntus laagrilistele tuli aga ootamatult läbi laulu, mida laulsime teiste hulgas pimedal õhtul lõkke leekide valgel. Sõnades võisid aru saada peale meie vast ka soome keelt kõnelejad, teisi võlus vist meie laulu esituslaad ise. Imekombel eriti just see, kus uhke Rosalinda sõitis rongiga, võludes vagunis viibivaid farmereid. Siis aga jätkus laul ähvardava noodiga:

Kuid järsku kõlas piu ja pau
ja seiskus rongi hoog!
Seal elu muutus põnevaks,
sest möödus eskadron.
Ja teispool rongi kakerdas
indiaanlaste brigaad
ning nottisid seal teineteist
just läbi rongi nad.

Refr.:
Oo, Rosalinda, Rosalinda,
Rosalinda, Rosalind,
50 nukrat farmerit jäid taga
nutma sind!

Tänu kitarrile ja süntesaatorile said meie laulud ilmselt hea tausta ja meid kutsuti esinema ka all-laagritesse. Sellega soojenesid sidemed peale kõige muu veelgi ja tundsime endid juba „täisglobaalidena", sest saime kutseid külla minna nii Jaapanisse kui ka Austraaliasse ning mujalegi. Tol ajal polnud meil võimalik veel neid kutseid vastu võtta, sest puudus ressurss. Vabadus rännata ja Eestimaad tuttavaks teha oli juba võimalik. Kutsusime neid teisi pigem siis Eestimaad avastama, et sõprust ja üksteisemõistmist veelgi süvendada!

Täna, mil maailm juba eestlasele vabalt lahti läinud, tundub kõik nii loomulik. Ka siis, kui selgub, et nii meie lippu kui ks laulu tuntakse juba lähiümbrusest kaugel mujalgi. Aga mida on meil tavaliselt maailma lihtviisil kaasa viia või sealt kaasa tuua? Kas kleite ja kampsuneid, pükse ja kaabusid, verivorsti ja karaskit või hoopiski lippu ja laulu? Või viia ja tuua siis ka eri rahvaste kultuuripärandit, mida kõrvutada ja millest on midagi kasulikku õppida? Kas või seda, et iga rahvus peaks säilitama oma kultuuri ja keele, et see ei muutuks lihtsalt muuseumi vaatamisväärsuseks!

Peame olema uhked kõige väärtusliku üle, mida meie keel ja kultuur endas kannavad! Samas mitte suruma oma arusaamu sunniviisiliselt peale või siis orjameelselt sulatama ennast nii vaimu kui ka raha valla all. See ei olegi ühele väikerahvale vist nii kerge, sest sulanduda on ju nii lihtne!! Ometi on see tänane elu saavutatud kalli hinnaga läbi sõdade ja surma! Aga iga rahvus ja kultuur maailmas on ka üldise rikkuse osa ja tootja. Oma rahvuse „mina" välja suretamine viib heal juhul muinsuskaitse alla võtmiseni, võimaluseni iseendid mõnes muuseuminurgas leida või siis olla välja surnud ja unustatud! Rahvusvahelised noortelaagrid ongi paigaks, kus tulevikku enese kätes hoidvatele põlvkondadele on antud võimalus oma juuri ja endid tutvustada ning sellega ka tunnustust ja tuntust välja teenida. Skautide rahvusvahelised suurlaagrid just sellist võimalust eeskätt annavadki!

Kitsad käänulised rajad

Ott ja Priit olid tol ajal veel noorukesed eesti poisid, kes selles High Sierra laagris tuntust kogusid. Küllap on neil sellest ajast mällu talletunud omad toredad mälestusest. Tänaseks on nad juba tublideks eesti meesteks sirgunud. Nende ridade kirjutaja aga kuulus siis laagri staabi koosseisu, mis andis laagrielust täiskasvanupildi. Suhtlesin palju Jaapani noortejuhi Toshiyuki Kondoga ning Koreast on jäänud meelde nimed Yang Chŏn-gu ja Chung Hur, mõlemad pärit Seoulist. Pikad jutuajamised olid austraallastega ja muidugi kohalike juhtidega, kes olid laagris püsti löönud tipid koos vastava varustusega ümber nende. Eriti meenub mulle trapperi

Saunad Saaremaa Meistritelt

saunad
aiamajad
suvemajad
külalistemajad
grillimajad
kümblustünnid

Saaremaa Saunad

Kudjape küla, tel +372 510 7095
Saare maakond, Lääne-Saare vald
saunad@saaremaasaunad.ee
www.saaremaasaunad.ee

Väärikalt tõusis ja lehvis Eesti lipp teiste kõrval kõrgel lipumastis.

riietust kandnud Patrick St. Cin San Josest, kes mind mitmel korral oma tipisse kutsus ja nii indiaanlaste kui ka Ameerika jahimeeste varustust näitas, kombeid ja traditsioone seletas. Tundsin nende kohtumiste ajal end lendavat sinna High Sierrasse indiaanikülla sajandeid tagasi. Seda kõike oli ta muidugi rääkinud ka noortele.

Kutsele, minna mägedesse matkama, oli muidugi võimatu ära öelda! Kümmekond skaudijuhti, nende hulgas ka mina, asusime teele mööda kitsaid radu kaljuserval ja jõudsime lõpuks metsiku mägijärve kaldale, kuhu ilmselt harva mõne Ameerika kodaniku jalg oma jälje jätab. Nii metsik oli see loodus oma vette langenud puude ja loomastiku märkidega! Vähemalt jäi sinna sel momendil ka eestlase jäljerida lisaks laagris lõkketulede valgel lauldud lauludele ja kõrgele masti teiste lippude kõrvale tõusnud sini-must-valgele lipule. Meie rahva tark mõte on ju ikkagi see, et kes minevikku ei mäleta ja sellest midagi ei õpi, elab tulevikuta! K&E

Trappeririietuses Patrick jäi meile järele vaatama jällenägemise lootusega silmis.

Tipi ehk indiaanitelk

Tipi on lahti seletatult läbi proovitud tugev telk, milles saab aastaringselt elada, sest see on hästi vastupidav vihmale, tuulele ja teistele ilmastikutingimustele. Me oleme tuttavad tipidega sarnanevate eesti püstkodadega. Tipi äär on tugevalt maa külge kinnitatud, ei pea muret tundma, et rästikud sisse satuks. Ka sipelgad ei roni massiliselt sisse, kui toit on korralikult pakitud. Õhtuti aitab ukseava katmine sääsevõrguga, et sääsed sisse ei saaks.

„See Ameerika põhjametsades elavate indiaanlaste leiutatud kooniline elamutüüp sobis ideaalselt ka Tasandike elustiiliga. Teibaid ja piisoninahku, millest neid elamuid ehitati, oli kerge lahti võtta ja hobustega veetavatel lohistitel transportida. Kui väljas on palav, siis tipis sees on mõõdukalt soe, alumisi osi saab üles tõsta ning korstnaosa pakub lisaventilatsiooni," saab ka indiaanikultuuri käsitlevast tõlkekirjandusest lugeda. Kõne all olevas laagris, kus oma lipu

lehvima panime, olid tipid hinnatud laagriehitised!

Kuna Eestis, nagu mainitud, on kaasajal mitmel pool tipisid või nende jäljendeid püstitatud ja võib-olla ka juba ameeriklaste eeskujul suvilatena kasutama hakatud, siis võtan julguse Ameerika indiaani „püstkodade" ehitusele ka lühipilk heita.

Tipi suuruse määrab ära teivastevaiade pikkus ja retke eesmärk. Jahiretkedel, kus indiaanlased soovisid kiiresti ja vähese varustusega liikuda, kasutasid nad u 15 jala pikkuste teivastega (jalg = 30,5 cm) tipisid.

Praegused keskmised peretipid aga on olnud diameetriga 18 kuni 20 ft ehk jalga, mis vajavad 21–25 jala pikkuseid teibaid. Püsiva laagri jaoks oleks hea tipi 23–30 ft diameetriga. Selline tipi vajab 27–40 ft pikkuseid teibaid. Moodne tehnoloogia võimaldab haagisel hõlpsasti transportida 18–20 ft diameetriga tipisid, mille teivaste pikkus on 25 ft.

Teibad peavad muidugi olema ka mitu jalga pikemad kui valmis tipi diameeter, et neid saaks kokku siduda ja neist raam ehitada. Ehk – tipi suurus on otseses suhtes vaiade pikkusega. Teibad peaksid olema (täiuslikult) sirged ja siledad, kooritud ja alt teravad, et need maas ei libiseks. Kui võimalik, peaksid need valmis tipist pealt 4–6 jalga pikemad olema. 18–20 ft tipi teibad peavad olema u 2-tollise (toll, inch = 25,4 mm) diameetriga tipus ja maapoolses osas umbes 4 tolli. Raamiks on vaja 15 ja suitsuklapi jaoks kaks teivast, mis ei pea ka maapoolses osas üle 2-tollise diameetriga olema. Puuliikidest on lattide tegemiseks kasutada nii mändi, lehist... aga ükskõik, millist puuliiki kasutada, parimaks valikuks on ikka noored puud. Puid metsast valides tuleks vajalikust läbimõõdust veidi suuremad puud leida, sest koore paksuse võrra jäävad puud väiksemaks ning tõmbuvad kuivades kokku. Suuremate tipide teivaste suurus peab olema tipi suurusega proportsioonis. Suurema jaoks on vaja 20 teivast.

Nagu Eestimaal preeriakojas käinud indiaanipealik Ameerikast rääkis, sümboliseerivad tipi latid suguharusid, kes küll siin maapeal toimetavad eraldi omaette, aga kusagil seal üleval saavad kõik, nagu tipi latid, kokku ja muutuvad üheks. Seega saaks teavet tipide kohta ka Preeriakojast Raplamaal.

Indiaanlased langetasid puid tavaliselt kevadel ja vahetasid neid välja üle aasta, vahel isegi igal aastal. Peale puu koorimist ja enne tipilatina kasutamist tuleks teivastel lasta päikese käes kuivada vähemalt kolm nädalat.

Ameerikas võib teedel kohata sõiduautosid järelkärudega, millel sellised latid peal ja nii võib kohe öelda, et tegemist on tipidega, et neid kaasas veetavate suvilatena kasutada.

Talvel oli indiaanlaste tipi kaetud nahkadega, siis ei olnud sinna külm astuda. Katteks sobib meil present jm vihmakindlad kattematerjalid.

Jahiloomadelt nahkade võtmisel jäi kasutamiseks üle veel mõndagi. Indiaanlased kasutasid tihti loomade magusid toiduvalmistamiseks ja ajasid selles oleva supi keema tuliste kividega. California indiaanlased aga olid osavad korvide punujad ja oskasid seda teha veekindlates korvides.

Kivid aeti kuumaks lõkkel, mida ameeriklased kutsuvad „criss-cross". Meie tunneme seda lõkketüüpi enamasti püramiidlõkke nime all. Lisaks on meiegi loodust armastavatele telkivatele inimestele vast hea teada, et magamiskoti soojendamiseks soovitatakse kasutada samuti kuumi kive, mis on näiteks ajalehepaberisse või vanasse käterätikusse mähitud. Lõkke jaoks on aga hea kasutada puitu, mis jätab söed kauaks hõõguma, siis saab hommikul kasetohu ja paari peenemat puuhalgu peale visates kiiresti tule uuesti üles. Nii et – tagasi loodusesse, niipalju kui ainult võimalik, sest seal peaks kõiksuse tunnetus, sõprus ja üksteisest arusaamine siduma inimhingi niisamuti kui kirik keset linna! Kui ei usu, kuulake kas või skautidelt järele!

Ameeriklaste tipi koos välivarustusega ei erine indiaani omast.

Veneetsia, 1939.
AKVARELL, GUAŠŠ (TKM TR 10792 A 726)

Karin Luts – armastus Veneetsia vastu

Karin Luts (1904–1993) on Eesti tuntuimaid naiskunstnike, kes lõpetas Tartu Kõrgema Kunstikooli Pallas 1928. aastal. Tema omanäoline maalilooming on üks huvitavamaid ja intrigeerivamaid 1920–1930. aastate Eesti kunstis.

Seni on tähelepanuta jäänud kunstniku tundlik akvarelli looming ja armastus Veneetsia vastu, mida püüame siinkohal lugejani tuua.

Karin Luts sündis Viljandimaal õpetaja perekonnas. Ta õppis 1922.

Gondoljeerid Ganale Crandel 1950-ndad. AKVARELL (TKM TR 17929 A 1628)

Meie veinikelder on märkimisväärne!
Keldris asuvad veinid, mida ei ole mujalt enam võimalik saada. Meil on veinid, mis on maailmas kuulsad oma nime ja aastakäikude järgi ja panevad silmad särama ka tunnustatud veinikollektsionääridel. Erinevaid veine on meil üle 360 ja see number kasvab.

Restorani suur saal mahutab 45-60 inimest, olenevalt ürituse iseloomust. See ruum oli kunagi kasutusel raamatukoguna, kuid sobivam tundus ta restoranina. Otsus raamatukogust restoran teha on ju suurepärane.

Tule naudi gurmeetoitu hubases vanalinna atmosfääris!

Ingliteruum on majas mõnes mõttes, kui eraldi seisev osa ja teda lahutab suurest saalist vahemaa ja väike koridor. Siin pakume igapäevaselt klientidele võimaluse nautida hommikusööki. Samuti saab siin korraldad privaatseid koosolekuid, nõupidamisi, väiksemaid sünnipäevi ja pulmi. Ruumi teevad unikaalseks lakke maalitud inglid, mis on originaal maal 16.sajandist. See säilis tänu krohvile, mis mingil ajahetkel lakke puistati. Hotelli renoveerimise käigus aastal 2007 tuli kõik see ilu välja ja on tänaseni üheks vau-efektiks meie majas.

RESTORAN
BORDOO

Meie hinnad üllatavad positiivselt!

Restoran Bordoo ◯ Pikk tn 71/Tolli 2/Tallinn ◯ www.bordoo.ee

aastani Pärnu Eesti Kooliseltsi Progümnaasiumis, kus tema joonistusõpetaja oli kunstnik Konstantin Süvalo.

Süvalo soovitusel astus ta Kõrgemasse Kunstikooli Pallas, kus õppis esmalt Konrad Mäe juures maalimist ning pärast viimase surma Ado Vabbe ateljees. Luts lõpetas Pallase 1928. aastal. Lõpetamisel saadud stipendiumiga täiendas ta end aastatel 1928–1929 Pariisis Académie de la Grande Chaumière's.

1939. aasta kevadel viibis Luts Roomas Studio di Via Margutta's. Itaalia reisil valmis kunstniku pintsli all rida Capri ja Veneetsia motiividel töid akvarelli- ja tempera tehnikas töid.

Veneetsia 1960-ndad.
AKVARELL (TKM TR 17992 A 1691)

Canale Grande. Veneetsia, 1950-ndad.
AKVARELL
(TKM TR 17918 A 1617)

Kavand maalile Veneetsia motiiv, 1939.
AKVARELL, GUAŠŠ
(TKM TR 14650 A 1140)

Õppeaastal 1940–1941 oli ta Tartus Konrad Mäe nimelise Riigi Kõrgema Kunstikooli õppejõud.

1944. aastal põgenes Karin Luts koos abikaasa, filoloogiaprofessor Peeter Arumaaga Nõukogude okupatsiooni eest Rootsi.

Paguluses olles pühendus Luts jäägitult kunstile. 1950. aastate keskel leidis ta maalimise kõrval uue väljakutse graafikas, millega pälvis suurema tähelepanu ning rahvusvahelise tunnustuse.

Ta oli paguluses üks aktiivsemaid eesti kunsti näituste organiseerijaid ja kunstist kirjutajaid. Luts otsis oma loomingus kontakte toonase moodsa kunstiga, töötades nii abstraktsionistlikus kui ka sürrealistlikus laadis.

Karin Luts Rootsi Naiskunstnike Ühingu ja Rootsi Kunstnike Ühingu liige. 1960-ndatest aastatest peale graafikakursuste külastamist tegeles Luts aktiivselt ka graafikaga ning esines näitustel koos Rootsi kunstnikega. Karin Luts pärandas oma maali- ja graafika loomingu Tartu Kunstimuuseumile ning mahuka kirjalikupärandi (päevikud, kirjavahetus) Eesti Kirjandusmuuseumile, kus talletatakse ka tema abikaasa Peeter Arumaa fondi. K&E

Teksti koostamisel on kasutatud Wikipedia andmeid.
Täname Tartu Kunstimuuseumi

Restoran Paradiis

Restoran Paradiis on õdus koht Pärnus Riia mnt ääres, kus kõigil on lihtne jääda iseendaks.
Paradiisi mõnusalt sooja atmosfääri loovad kaminates praksuvad halud ja sõbralik ning meeldiv teenindus.
Kaks stiilset saali pakuvad hubast ja samal ajal elegantset õhkkonda, mahutades kuni 90 inimest. Privaatüritusteks sobivaim on 50- kohaline tagasaal.

Elada võib kahtmoodi. Ülks on nii, justkui miski pole ime. Teine, et kõik meid ümbritsev on imeline.

Villa Eeden

Kui otsite romantilist, hubast, turvalist ja mõistliku hinnatasemega majutust Pärnus, siis olete õiges kohas.
Villa Eeden asukoht on soodne nii puhkajale kui ärireisil viibijale.
Vanalinn, tähtsamad turismiobjektid ja kaubandusettevõtted jäävad 10 minutilise jalutuskäigu kaugusele.
Supelranna mõnude nautimiseks piisab vaid mõnekümmne minutilisest jalutuskäigust.

Restoran Paradiis
Tel 446 4633

Villa Eeden
Tel 443 6222
PÄRNU, Riia mnt 57/Rähni 9
www.inglipuudutus.ee
FB: Restoran-Paradiis

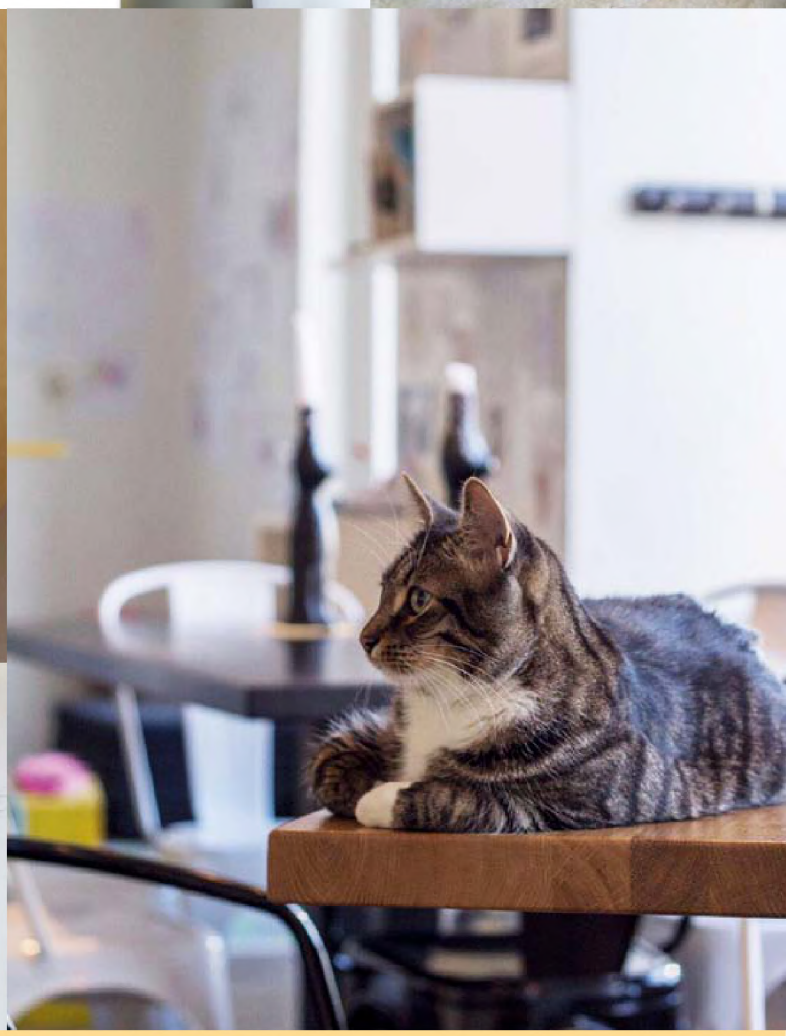
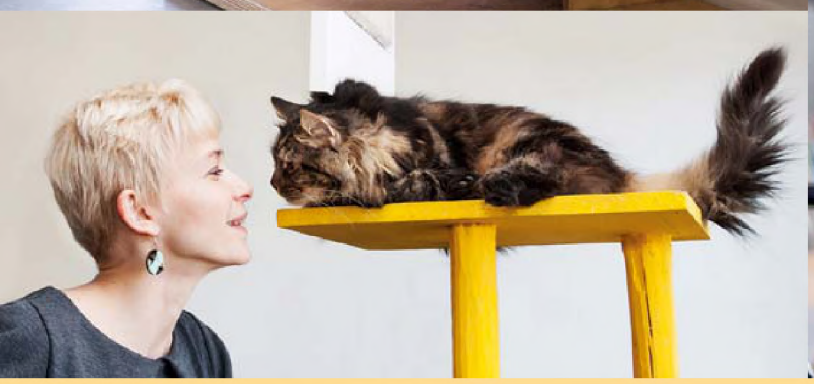

Nurri Kassikohvikus Tallinna kesklinnas ootavad Sind seitse sõbralikku kiisut, maitsvad toidud ning suurepärane kohv

Laudade broneerimine telefonil 687 8505

Lisainfo ürituste kohta
facebook.com/Kassikohvik

Avatud E-R 12-19, L-P 11-20
Tartu mnt 24, Stockmanni ristmikul

NURRI
Kassikohvik